

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI**

**PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN DANIŞMA SÜRECİNDE MANEVİ
KONULARA İLİŞKİN TUTUMLARININ MANEVİ YÖNELİMLERİ VE
ETKİLİ DANIŞMAN NİTELİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Figen KASAPOĞLU

Malatya- 2019

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI**

**PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN DANIŞMA SÜRECİNDE MANEVİ
KONULARA İLİŞKİN TUTUMLARININ MANEVİ YÖNELİMLERİ VE
ETKİLİ DANIŞMAN NİTELİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Figen KASAPOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Mustafa KUTLU

Malatya- 2019

T.C.
İnönü Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı

Figen KASAPOĞLU tarafından hazırlanan “**Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecinde Manevi Konulara İlişkin Tutumlarının Manevi Yönelimleri ve Etkili Danışman Nitelikleri Açısından İncelenmesi**” başlıklı bu çalışma, **08.11.2019** tarihinde yapılan sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Mustafa KUTLU

Üye :

Doç. Dr. Emine DURMUŞ

Üye :

Doç. Dr. Niyazi ÖZER

Üye :

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAVCI

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar DEMİR

ONAY

.../.../2019

Doç. Dr. Niyazi ÖZER
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mustafa KUTLU'nun danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **“Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecinde Manevi Konulara İlişkin Tutumlarının Manevi Yönelimleri ve Etkili Danışman Nitelikleri Açısından İncelenmesi”** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Figen KASAPOĞLU

ÖNSÖZ

Araştırma konusunun belirlenmesinde ve tez çalışmasının yürütülme sürecinde değerli katkılarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Mustafa KUTLU'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme sürecinde kuramsal içerik ve yöntem konusunda bakış açımı genişleten geri bildirimler sunan Doç. Dr. Emine DURMUŞ'a ve Doç. Dr. Niyazi ÖZER'e teşekkür ederim. Tezin savunma jürisinde yer alarak geribildirimleri ile tezin daha yetkin hale gelmesinde emeği geçen Dr. Öğretim Üyesi Yasin DEMİR'e ve Dr. Öğretim Üyesi Mustafa SAVCI'ya minnettarlığımı sunmak isterim. Psikolojik danışmada maneviyat konusunda oluşturduğu akademik atmosferden yararlanmamı sağlayan Prof. Dr. Halil EKŞİ'ye şükranlarımı arz ederim. Araştırmanın bütün aşamalarında kendilerine yönelttiğimiz sorulara ve ölçme araçlarına içtenlik ve özveriyle cevap veren meslektaşlarıma minnettarlığımı ifade etmek isterim.

PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN DANIŞMA SÜRECİNDE MANEVİ KONULARA İLİŞKİN TUTUMLARININ MANEVİ YÖNELİMLERİ VE ETKİLİ DANIŞMAN NİTELİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

KASAPOĞLU, Figen
Doktora, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa KUTLU
2019, xvi+198 sayfa

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelemektir. Araştırmanın temel amacını gerçekleştirebilmek için psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik bir ölçme aracının geliştirilmesi araştırmanın diğer amacını oluşturmuştur.

Araştırmanın evreni İstanbul ilinde resmi okullarda ve rehberlik araştırma merkezlerinde görev yapmakta olan, lisans eğitimini rehberlik ve psikolojik danışma programında tamamlayan psikolojik danışmanlardır. Araştırmanın örneklemi uygun örnekleme yöntemi ile seçilen 514 (344 kadın, 170 erkek) danışmandan oluşmuştur. Ölçeğin geliştirilme sürecine 386 (253 kadın, 133 erkek) danışman katılmıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği, Manevi Yönelim Ölçeği ve Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği'nin geliştirilmesi sürecinde, yapı geçerliğini belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda yedi maddeden oluşan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Tek boyutlu modelin veriye uyumu Doğrulayıcı Faktör Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda tek faktörlü modelin iyi uyum indekslerine sahip olduğu saptanmıştır (RMSEA=.04, RMR=.03, GFI=.98, AGFI=.95, CFI=.99, IFI=.99, NFI=.98). Ölçeğin güvenirlik analizlerinde hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .89; test-tekrar test katsayısı .88 ve %27'lik alt-üst

grup t değerlerinin anlamlı olduğu ($p<.001$) tespit edilmiştir. Geliştirilen ölçekle psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumları cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki kıdeme göre incelenmiştir. Bunun için bağımsız gruplar için t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarının cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur.

Araştırmanın temel amacı olan psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, manevi yönelim ve etkili danışman niteliği esneklik boyutunun danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde; etkili danışman niteliği entelektüel yeterlik boyutunun ise anlamlı düzeyde ve negatif yönde yordadığını göstermiştir. Etkili danışman niteliklerinden enerji, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık boyutlarının danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını anlamlı düzeyde yordamadığı bulunmuştur. Araştırmanın bulguları ilgili alan yazın çerçevesinde yorumlanmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Psikolojik Danışma Süreci, Psikolojik Danışman, Etkili Psikolojik Danışman Özelliği, Maneviyat, Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu.

EXAMINATION OF COUNSELORS' ATTITUDES TOWARDS SPIRITUAL
ISSUES IN COUNSELING PROCESS IN TERMS OF SPIRITUAL ORIENTATION
AND EFFECTIVE COUNSELOR CHARACTERISTICS

KASAPOĞLU, Figen
Ph.D., İnönü University Institute of Educational Sciences
Guidance and Psychological Counseling

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mustafa KUTLU
2019, xvi+198 pages

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the attitudes of psychological counselors about spiritual issues in the counseling process in terms of their spiritual orientations and effective counselor characteristics. The other purpose of the study is to develop an attitude scale to measure the attitudes of counselors towards spiritual issues in the counseling process in order to realize the main purpose of the research.

The universe of the research consists of counselors who work in public schools and guidance research centers in Istanbul and complete their undergraduate education in guidance and counseling program. The sample of the study consists of 514 (344 female, 170 male) consultants selected by appropriate sampling method. In the scale development process the study group consisted of 386 (253 female, 133 male) counselors. Personal Information Form, Effective Counselor Characteristics Assessment Scale, Spiritual Orientation Scale, and Spirituality in Counseling Counselor Attitude Scale were used as data collection tools.

Exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were performed to determine the construct validity of the Spirituality in Counseling Counselor Attitude Scale. As a result of exploratory factor analysis, a single factor structure consisting of seven items was obtained. The fit of the one-dimensional model to the data was tested by confirmatory factor analysis. The analysis showed that the one-factor model had good fit indexes (RMSEA = .04, RMR = .03, GFI = .98, AGFI = .95, CFI = .99, IFI = .99, NFI = .98). The Cronbach's alpha coefficient calculated in the reliability analyzes of the scale was .89; test-retest coefficient .88, and t-values of the upper and lower

group were found to be significant ($p < .001$). With the developed scale, psychological counselors' attitudes towards spiritual issues during the counseling process were examined according to gender, education level and professional seniority. For this purpose, t-test and one-way analysis of variance were performed for independent groups. As a result of the analysis, it was found that the attitudes of psychological counselors on spiritual issues during counseling process did not differ significantly according to gender, education level and professional seniority variables.

Multiple regression analysis was conducted to examine the attitudes of psychological counselors, which are the main purpose of the study, in the counseling process in terms of spiritual orientations and effective counselor qualities. The results of the analysis indicated that the spiritual orientation, and the flexibility dimension of the characteristic of effective counselors were significantly and positively predicts the attitudes of the counselors about the spiritual issues in the counseling process; it has shown that the intellectual competence dimension of the characteristic of effective counselors were significantly and negative way predicts the attitudes of counselors about spiritual issues in the counseling process. It was found that energy, support, goodwill and self- awareness characteristics of effective counselors did not significantly predict counselors' attitudes towards spiritual issues during the counseling process. The findings of the study were interpreted within the framework of the relevant literature and suggestions were presented.

Keywords: Counseling Process, Counselor, Effective Counselor Characteristics, Spirituality, Counselors' Attitudes towards Spirituality in Counseling.

İÇİNDEKİLER

KABUL ve ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	7
1.3. Araştırmanın Önemi	8
1.4. Sayıtlılar	14
1.5. Sınırlılıklar.....	14
1.6. Tanımlar	15

BÖLÜM II

KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Bilgiler	17
2.1.1. Psikolojik Danışma.....	17
2.1.2. Psikolojik Danışman.....	22
2.1.2.1. Etkili Psikolojik Danışman Özellikleri.....	23
2.1.3. Psikolojik Danışmada Değerler	31
2.1.4. Maneviyatın Tanımlanması	33
2.1.4.1. Maneviyat ve Din.....	38
2.1.5. Maneviyat ve Ruh Sağlığı	41
2.1.6. Psikolojik Danışmada Maneviyat.....	45
2.1.6.1. Psikolojik Danışmada Maneviyatın Tarihsel Gelişimi	51

2.1.6.2. Psikolojik Danışma ve Maneviyat İlişkinin Sınıflandırılması	53
2.1.6.3. Psikolojik Danışmada Manevi Yönelimli Yaklaşımlar	62
2.1.6.4. Psikolojik Danışman Eğitiminde Maneviyat	70
2.1.6.5. Psikolojik Danışmada Maneviyatla İlgili Etik Konular.....	74
2.2. İlgili Araştırmalar	76
2.2.1. Etkili Psikolojik Danışmanların Nitelikleri ile İlgili Yapılan Araştırmalar ..	77
2.2.2. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimleri ile İlgili Yapılan Araştırmalar	79
2.2.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumları ile İlgili Yapılan Araştırmalar	81
2.2.4. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimleri ve Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumları ile İlgili Yapılan Araştırmalar.....	84

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli	89
3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	90
3.3. Veri Toplama Araçları.....	95
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu	95
3.3.2. Manevi Yönelim Ölçeği	95
3.3.3. Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği.....	96
3.3.4. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği.....	97
3.4. Verilerin Toplanması.....	97
3.5. Verilerin Analizi.....	98

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. PDMDTÖ'nin Geliştirilmesi ile İlgili Bulgular	106
4.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları	109
4.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları.....	112
4.1.3. PDMDTÖ'nin Güvenirliğine İlişkin Bulgular	114
4.2. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Cinsiyete Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular	115

4.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Eğitim Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular.....	116
4.4. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Mesleki Kıdeme Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular	116
4.5. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Manevi Yönelimleri ve Etkili Danışman Nitelikleri Açısından İncelenmesine Yönelik Bulgular	117
4.2.1. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimlerinin ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarını Yordaması.....	119

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

5.1. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmasına İlişkin Tartışma ve Yorum	122
5.2. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Cinsiyete Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum.....	123
5.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Eğitim Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum	124
5.4. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Mesleki Kıdeme Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum	126
5.5. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimlerinin ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarını Yordamasına İlişkin Tartışma ve Yorum.....	126

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç.....	137
6.2. Öneriler.....	138
6.2.1. Araştırma Bulgularına Göre Öneriler	138
6.2.2. İleride Yapılacak Çalışmalar İçin Öneriler.....	139

KAYNAKLAR	142
------------------------	------------

EKLER	184
--------------------	------------

Ek 1. Bilgi Formu	184
-------------------------	-----

Ek 2. Manevi Yönelim Ölçeği.....	185
Ek 3. Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği	186
Ek 4. EPNİDÖ Kullanım İzni.....	187
Ek 5. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu Ölçeği	188
Ek 6. Ölçekleri Uygulama İzinleri	189
Ek 7. Etik Kurul Kararı	192
Ek 8. Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu.....	193
Ek 9. Terapötik Süreçte Maneviyatın Kullanımına Yönelik Tutum Ölçeği.....	194
Ek 10. Psikolojik Danışmada Manevi Konulara Yönelik Danışman Tutum Ölçeği Deneme Uygulaması.....	197

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Danışmanlıkta Dini ve Manevi Konulara Dört Yaklaşım	59
Tablo 2. Pastoral Danışma, Manevi Yönlendirme ve Manevi Yönelimli Psikoterapi ...	67
Tablo 3. Araştırmanın Birinci Kısımında Çalışma Grubunun Demografik Bilgileri	91
Tablo 4. Araştırmanın İkinci Kısımında Örneklem Demografik Bilgileri	93
Tablo 5. Araştırmanın İkinci Kısmı Örneklemine İlişkin Diğer Bilgiler	94
Tablo 6. KMO ve Bartlett Küresellik Test Sonuçları	100
Tablo 7. Ölçek Maddelerinden Elde Edilen Betimsel İstatistikler	109
Tablo 8. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları	111
Tablo 9. PDMDTÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu ve Uyum Ölçütlerinin Kabul Sınırları	113
Tablo 10. PDMDTÖ'nin Madde Toplam Korelasyonu ve Alt-Üst %27 t Testi.....	114
Tablo 11. PDMDTÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları....	115
Tablo 12. PDMDTÖ Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları.....	116
Tablo 13. PDMDTÖ Puanlarının Mesleki Kıdeme Göre ANOVA Sonuçları	117
Tablo 14. Ölçeklerden Elde Edilen Betimsel İstatistikler.....	118
Tablo 15. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar.....	119
Tablo 16. Manevi Yönelim ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumunu Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi	120

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İnsan Davranışı Modeli	48
Şekil 2. Psikoloji ve Maneviyat Arasındaki İlişkilerin Sınıflandırılması	54
Şekil 3. MY: Manevi Yönlendirme; MPD: Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Danışma; DD: Pastoral (Dini) Danışma; PT: Psikoterapi.....	67
Şekil 4. Ölçek Geliştirme Basamakları.....	89
Şekil 5.Yamaç-Birikinti Grafiği	110
Şekil 6. DFA Standardize Edilmiş Katsayılı Path Diyagramı	114

KISALTMALAR LİSTESİ

ACA	: American Counseling Association (Amerikan Psikolojik Danışma Derneği)
APA	: The American Psychological Association (Amerikan Psikologlar Birliği)
ASERVIC	: Association for Spiritual, Ethical, and Religious Values in Counseling (Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Derneği)
Bkz	: Bakınız
CACREP	: The Council for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs (Danışma ve İlgili Eğitim Programlarının Akreditasyonu Konseyi)
Edit	: Editör
EPNİDÖ	: Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği
MYÖ	: Manevi Yönelim Ölçeği
PDMDT	: Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu
PDMDTÖ	: Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu Ölçeği
s	: Sayfa
vb	: ve benzerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Psikolojik danışma, bireylerin kişisel olarak iç dünyalarına ilişkin ve kişilerarası bağlamda çevrelerindeki kişilerle olan sorunlarının ve kaygılarının anlaşılması sürecinde ortaya çıkmıştır (Hackney ve Cormier, 2008). Ruhsal bozuklukları iyileştirmeye odaklanmanın yanı sıra büyüme, gelişme ve iyilik haline odaklanan uygulamaları da kapsamaktadır (Feltham, 2000; Gladding, 2013). Nitekim psikolojik danışma, “çeşitli bireylerin, ailelerin ve grupların ruh sağlığını ve iyilik halini yükseltmeleri, eğitim ve kariyer hedeflerini gerçekleştirmeleri amacıyla yürütülen profesyonel bir ilişki” olarak tanımlanmaktadır (Kaplan, Tarvydas ve Gladding, 2014, s. 368).

Araştırmalarda psikolojik danışma ve psikoterapinin danışanların yaşamlarının işlevselliğinde oldukça yararlı olduğu kanıtlanmıştır (Cochran ve Cochran, 2015). Psikolojik danışma ve psikoterapiyi etkili kılan unsurların neler olduğuna yönelik yapılan araştırmalar, danışman ve danışan arasındaki ilişkinin ve terapistin kendisinin, en az, kullanılan teknikler kadar tedavinin sonucuna katkısının olduğunu göstermiştir (Duncan, Miller, Wampold ve Hubble, 2010; Lambert, 2013; Norcross ve Wampold, 2019). Bu bağlamda Lambert (2013), psikoterapi uygulamalarının etkinliğine ilişkin birçok meta-analiz çalışmasının sonuçlarını incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, terapilerin olumlu sonuçlarının belirleyicilerinin belirli tekniklerden çok, terapötik ilişkiler olduğunu, diğer bir deyişle terapötik ilişkilerde danışanların içsel güçlerinden yararlanan danışman nitelikleri olduğunu saptamıştır.

Psikolojik danışmanların bilgi ve becerileri terapinin temelini oluşturmakla birlikte etkili terapötik ilişkiler kurmak ve sürdürmek için yeterli değildir. Bir psikolojik danışmanın gereksinimleri, güdüleri, değerleri ve kişilik özellikleri psikolojik danışma sürecinin etkinliğini kolaylaştırıcı veya güçleştirici olabilmektedir (Corey, 2012). Pipes, Holstein ve Aguirre (2005), bir danışmanın kişisel hayatı ile profesyonel davranışları arasında karşılıklı ve nedensel bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

Psikolojik danışmanların nitelikleri danışanlarla terapötik bir ilişki oluşturmada önemlidir (Corey, 2012; Lambert, 2013; Neukrug, 2016). Araştırmalarda etkili danışmanların nitelikleri genel olarak empati, kabul, içtenlik, güçlü kişiler arası beceriler, duygusal dengelilik, cesaretlendirici olma, olumlu ve gerçekçi öz saygı, öz farkındalık, kültürel yeterlilik, belirsizliğe tolerans, entelektüel yeterlilik, etik olma, nesnellik, adil olma, esneklik ve değişime açıklık olarak belirtilmektedir (Gladding, 2013; Neukrug, 2016; Nystul, 2016; Pope, 1996; Pope ve Kline, 1999; Seligman ve Reichenberg, 2013). Bu özelliklerin yanı sıra iyilik hali bakış açısını benimseme, bir kurama yakınlık, sanatçı ruhlu olma, sabır, öz kabul, iyi niyet gibi nitelikler de etkili danışmanların nitelikleri arasında yer almaktadır (Gladding, 2013; Moss ve Gloviak, 2017; Neukrug, 2016; Nystul, 2016). Ayrıca son zamanlarda bazı araştırmacıların danışanın manevi boyutuna duyarlı olmayı ve danışanın bu yönünü danışma sürecinde dikkate almayı etkili danışmanların niteliklerinden biri olarak ele aldıkları görülmektedir (Moss ve Gloviak, 2017; Nystul, 2016; Oluseyi ve Oreoluwa, 2014).

Psikolojik danışmanların kariyerleri boyunca etkinliklerini sürdürebilmeleri yaptıkları işin doğası gereği zordur. Bu nedenle danışmanlar iş yaşamlarında baş etmek zorunda kalabilecekleri stres, tükenmişlik, şefkat yorgunluğu ve dolaylı travma gibi doğal risklerle karşılaşabilmektedir. Danışmanlar bu risklerden korunmak ve/veya bu sorunlarla baş etmek için bazı stratejiler kullanmaktadır. Bu bağlamda danışmanların ve danışman adaylarının kişisel bakımlarına öncelik verme, iyilik hali yaşam tarzını benimseme ve kariyer sürdürme davranışları gibi stratejileri uygulama sorumluluğu bulunmaktadır (Amerikan Psikolojik Danışma Derneği [ACA, American Counseling Association], 2014; Cashwell, Bentley ve Bigbee, 2007; Danışma ve İlgili Eğitim Programlarının Akreditasyonu Konseyi [CACREP, The Council for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs], 2009, 2016; Di Benedetto ve Swadling, 2014; Gladding, 2013; Güler, 2018; Haddock ve Falkner, 2017; Hardiman ve Simmonds, 2013; Lawson, 2007; Lawson ve Myers, 2011; Lawson ve Venart, 2005; Myers ve Sweeney, 2008; Sim, Zanardelli, Loughran, Mannarino ve Hill, 2016; Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016; Stevanović ve Rupert, 2004; Witmer ve Young, 1996). Bu kapsamda maneviyatın kişisel bakım stratejileri, iyilik hali yaşam tarzı ve kariyer sürdürme davranışları uygulamalarında baş etme stratejilerinden biri olduğu görülmektedir (ACA, 2014; Fereday, 2011; Güler, 2018; Lawson, 2007; Lawson ve

Myers, 2011; Myers ve Sweeney, 2008; Saakvitne ve Pearlman, 1996; Stevanoviç ve Rupert, 2004).

Araştırmalarda terapistlerin yaşamlarında maneviyatın önemli olduğu bulunmuştur (Carlson, Erickson ve Seewald-Marquardt, 2002; Plumb, 2011; Shafranske ve Malony, 1990; Young, Wiggins-Frame ve Cashwell, 2007). Aynı zamanda terapistlerin manevi iyi oluşunun danışan hizmetleri bakımından önemli olduğu belirtilmiştir (Sargeant, 1989). Bu bağlamda bir danışmanın başkalarının başarmasına yardımcı olmayı umduğu davranışlara model olabilmesi için her Şeyden önce fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve manevi olarak bŧyŧmeye kendisini adamasının danışman özelliklerinden olduğu vurgulanmıştır (Egan, 1997). Birçok durumda Psikolojik Danışman'ın maneviyatı, danışanın manevi konularına uyum sağlayabilmesi için bir değer alt yapısı oluşturabilir. Bu nedenle psikolojik danışmanların, ‘‘danışanlarının maneviyatının yanı sıra kendi maneviyatlarını da değerlendirmeleri’’ önerilmiştir (Gladding, 2013, s. 120).

Araştırmacılar, psikolojik danışmanların değerlerden arınmış ya da değerlere karşı nötr olmadıklarını belirlemiştir. Danışmanların değerlerinin değerlendirme stratejileri, terapi hedefleri, tekniklerin seçimi ve tedavi sonuçlarının değerlendirilmesi gibi terapötik sŧrecin birçok ynŧnŧ etkilediği grŧlmŧřtŧr (Corey, 2012; Corey, Corey ve Callanan, 2011; Grimm, 1994; Richards, Rector ve Tjeltveit, 1999; Steen, Engels ve Thweatt, 2006). Bu bağlamda danışmanların sahip oldukları değerler bağlamında manevi yönelimlerinin terapötik sŧrete etkili olabileceği öne sŧrŧlmŧřtŧr (Bergin, 1984; Grimm, 1994; Richards ve diğerler, 1999).

Geçen yŧzyılın sonlarına doğru psikolojik danışma ve psikoterapi alanı manevi konulara eğilme gereksinimini fark etmiş ve maneviyat konusu psikoterapistler tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Maneviyat zamanla terapötik ilişkiyi ve sŧreci aynı zamanda terapi sonuçlarını etkileyebilen önemli bir başa çıkma unsuru ve kŧltŧrel olgu olarak kabul edilmiştir (Gladding, 2013; Matise, Ratcliff ve Mosci, 2018). Bu bağlamda Amerikan Psikoloji Birliği'nin (APA, *The American Psychological Association*) bir blŧmŧ olan Din ve Maneviyat Psikolojisi Topluluğu, insanların yaşamlarında ve psikoloji disiplinde din ve maneviyatın öneminin anlaşılmasını sağlamak için yapılan psikolojik teori, araştırma ve klinik uygulamaları desteklemektedir (APA, t.y). Aynı Şekilde ACA bŧnyesinde bulunan Psikolojik

Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Birliği (*ASERVIC, Association for Spiritual, Ethical, and Religious Values in Counseling*) manevi, etik ve dini değerlerin kişinin genel gelişimi için gerekli olduğu düşüncesiyle bu değerleri danışma sürecine entegre etmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır (ASERVIC, 2017). Aynı zamanda ACA'nın mesleki etik kurallarında danışmanların danışanların manevi yönüne duyarlı olmaları istenmektedir (ACA, 2014).

Ruh Hastalıkları Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın (*DSM, The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) beşinci basımında, din ve maneviyat esas olarak kültür kategorisinde yer almıştır (American Psychiatric Association, 2013). Bu durum, din/maneviyat ile sağlık/psikopatoloji arasında ayırıcı tanı olasılığını arttırmıştır. Böylece kültürel çeşitliliğe yapılan vurgu, dindarlık ve maneviyat konularına patolojik olmayan bir bakış açısı sağlamıştır (Prusak, 2016).

Araştırmalar maneviyat ile fiziksel ve ruh sağlığı arasındaki pozitif ilişkiyi belgelemiştir (ACA, 2015; Brown, Carney, Parrish ve Klem, 2013; Jurjewicz; 2017; Koenig, 2004; Miller ve Thoresen,1999; Norcross ve Wampold, 2019; Toussaint, Weaver, Pargament, Flannelly ve Oppenheimer, 2006; Webb ve Keltner, 2013; Worthington, Kurusu, McCullough ve Sandage, 1996; Worthington, Hook, Davis ve McDaniel, 2011). Örneğin, Jurjewicz (2017), 625 yetişkin bireyle yaptığı çalışmada, manevi iyi oluşun ruh sağlığı, yaşam doyumu ve öz yeterlik ile arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönlü; depresyon ve anksiyete ile arasında yüksek düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptamıştır. Ayrıca meditasyon, dua ve belirli ritüeller gibi manevi uygulamaların çeşitli nöropsikolojik bozuklukların tedavisinde yardımcı faktörler olduğu kanıtlanmıştır (Newberg ve D'aquili, 1998; Newberg ve Newberg, 2005). Dolayısıyla psikoloji alanının insan davranışı üzerinde biyopsikososyal bakış açısının gün geçtikçe biyopsikososyo-manevi bakış açısına doğru genişlemeye gereksinimi olduğu ortaya çıkmıştır (Pargament, 2011).

Psikolojik danışmada danışanın maneviyatına yönelik farkındalık ve duyarlılık, bütüncül yaklaşımın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Gladding, 2013; Myers ve Williard, 2003; Passmore, 2003; Robertson, 2010). Nitekim bütüncül yaklaşımda, danışanın duygusal, zihinsel, fiziksel, sosyal, kültürel ve manevi boyuttan oluşan bütün yönleri dikkate alınmaktadır (Myers ve Williard, 2003; Passmore, 2003). Aynı zamanda maneviyatın psikolojik danışmayla bütünleştirilmesi içgörüyü, umudu ve olumlu yönde

gelişimi destekleyen etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Dailey, Curry, Harper, Moorhead ve Gill, 2011).

Psikolojik danışma süreci, bireylerin iyilik halini artırmaya yönelik uygulamaları kapsamaktadır (ACA, 2010; Feltham, 2000; Gladding, 2013; Kaplan ve diğerleri, 2014). Maneviyat, Myers, Sweeney ve Witmer'in (2000) psikolojik danışma alanında geliştirdiği iyilik hali modelinin yaşam görevleri arasında bulunmaktadır. Seligman (2007), manevi değerlerin gelecek için umut aşıladığını ve yaşamda anlam yarattığını öne sürmüştü ve insanın mutluluğu ile ilgili çalışmalarında maneviyyat ve psikolojiyi birleştirmiştir.

Danışanların hayatında maneviyyatın geniş bir önemi ve yeri olduğu görülmektedir (ACA, 2015; Captari ve diğerleri, 2018; Gladding ve Crockett, 2019; Hook ve diğerleri, 2019; Morrison, Clutter, Pritchett ve Demmitt, 2009; Steen ve diğerleri, 2006; Young ve diğerleri, 2007). Bu sebeple bazı danışanlar için danışma sürecinde maneviyyat önemli bir konu haline gelebilmektedir (Garner, Webb, Chaffin ve Byars, 2017). Diğer taraftan maneviyyat, duygusal işleyişi olumlu ve olumsuz şekillerde etkileyebilmektedir (Rosmarin, 2018). Sözelimi maneviyyat, doğum ve ölüm meseleleri ve kişinin yaşamının belirli aşamalarında sevinç, merak, kayıp ve keder duyguları ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla danışmanlar sık sık bu yaşam deneyimlerinin anlamı hakkındaki sorularla ilgilenmektedir (Everts ve Agee, 1995). Bu kapsamda bazı danışanlar için manevi kaynaklar danışma sürecinde büyük destek sağlarken bazı danışanlar için maneviyyat, rahatsızlıklarının (örneğin, derin bir acı, suçluluk veya öfke) kaynağı olabilmektedir ki bu konular danışma alanının ele aldığı konulardır. Bazen de ben ötesi deneyimler insanları danışmana getirmektedir (Ano ve Pargament, 2013; Chandler, Holden ve Kolander, 1992; Everts ve Agee, 1995; Pargament, 2011; Picciotto, Fox ve Neto, 2018). Örneğin, bazı danışanlar için manevi mücadele depresyon, kaygı, umutsuzluk, düşmanlık, intihar, psikosomatik semptomlar, düşük özgüven ve düşük yaşam kalitesi gibi olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir (Ano ve Pargament, 2013). Yine bazı bireyler psikolojik zorluklarla uğraşmamak için manevi hayatı sağlıklı olarak kötüye kullanabilmektedir (ACA, 2015; Picciotto ve diğerleri, 2018).

Psikolojik danışmada manevi konuların ele alınması, danışan için yaşamın anlamını tanımlamasına ve özüne erişmesine olanak sağlarken (ACA, 2015), danışman

için danışanın düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını yönlendiren temel değerleri ve danışanın psikolojik çatışmasını anlamasına; danışan tarafından daha kabul edilebilir ve dünya görüşü ile örtüşen uygulamaları planlamasına (dolayısıyla buna uyma ihtimali daha yüksektir), danışanın potansiyel olarak güçlü manevi kaynakları kullanmasını önleyen psikolojik engelleri tanınmasına ve terapötik ilişkiyi güçlendirmesine imkan verir (Koenig ve Pritchett, 1998; Moss ve Gloviak, 2017). Bu bağlamda Hook ve diğerleri (2019), psikolojik danışma ve psikoterapiyi danışanın manevi değerlerine göre uyarılmanın etkinliğini meta analiz yöntemiyle incelemiş ve maneviyatla uyarlanmış psikoterapilerin etkinliğini alternatif psikoterapilerle karşılaştırmıştır. Yapılan analizlerde, maneviyatla uyarlanmış psikoterapilerin, danışanların psikolojik ve manevi işlevlerinde psikoterapilere kıyasla daha fazla iyileşme ile sonuçlandığı bulunmuştur. Hook ve diğerleri (2019), bu sonuçları kanıtı dayalı terapötik uygulamalar açısından önemli bulmuştur.

Literatür incelendiğinde, hem danışmanlar hem de danışman eğitimcileri için manevi konuların psikolojik danışma sürecinde potansiyel olarak önemli; terapötik, eğitim ve etik açıdan uygun konular olduğu çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir (Bluemlein, 2003; Boecker, Schellenberg ve Silvey, 2017; Burke, Chauvin ve Miranti, 2005; Butts ve Gutierrez, 2018, Cashwell ve Young, 2011a; Chou ve Bermender, 2011; Ekşi, Takmaz ve Kardaş, 2016; Garner ve diğerleri, 2017; Henriksen, Polonyi, Bornsheuer-Boswell, Greger ve Watts, 2015; Hull, Suarez ve Hartman, 2016; Johns, 2017; Lines, 2006; Matisse ve diğerleri, 2018; Morrison ve diğerleri, 2009; Picciotto ve diğerleri, 2018; Richards ve Bergin, 2004; Shafranske ve Sperry, 2005a; Steen ve diğerleri, 2006; Thorne, 2012; van Asselt ve Senstock, 2009; Walker, Gorsuch ve Tan, 2004; Young ve diğerleri, 2007). Ayrıca literatürde terapistlerin manevi değerleri ile psikolojik danışma ve psikoterapide maneviyata ilişkin bakış açıları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Brown, Elkonin ve Naicker, 2013; Burke, 2001; Cornish, Wade ve Post, 2012; Francis, 2011; Hickson, Housley ve Wages, 2000; Hofmann, 2009; Martin-Causey, 2001; Plumb, 2011; Shafranske ve Malony, 1990; Sheridan, Bullis, Adcock, Berlin ve Miller, 1992; Weiss, 1999).

Yukarıda aktarılan bilgiler ve bulgular birlikte değerlendirildiğinde, psikolojik danışma uygulamalarında etkili sonuçların alınması teknik bilgi ve becerilerin yanı sıra terapötik ilişki ve danışmanın kişisel niteliği ile ilişkilidir. Danışmanın danışanın manevi boyutuna duyarlı olması ve danışanın bu yönünü danışma sürecinde dikkate

alması terapötik ilişkiyi güçlendiren ve danışma uygulamasının başarılı olmasını sağlayan etkili danışman özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Bu noktalardan hareketle etkili danışman nitelikleri ile danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumları arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde, araştırmanın diğer değişkeni olan manevi yönelimin, danışmanların etkinliklerini sürdürmeleri için kişisel bakım ve iyilik hali stratejilerinden biri olduğu görülmektedir. Manevi yönelimin aynı zamanda danışmanların sahip olduğu değerler bakımından ele alındığı dikkat çekmektedir. Danışmanların değerleri, danışma uygulamalarında değerlendirme stratejileri, terapi hedefleri ve tekniklerin seçimi gibi terapötik sürecin bütün aşamalarında etkili olabilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında danışmanların manevi yönelimleri ile danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları arasında ilişki olduğu düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelemektir. Araştırmanın temel amacını gerçekleştirebilmek için psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik bir ölçme aracı geliştirmek araştırmanın diğer amacını oluşturmuştur. Ayrıca geliştirilen ölçek ile danışmanların manevi konulara yönelik tutumları cinsiyet, eğitim durumu ve mesleki kıdem değişkenlerine göre incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi ve alt problemleri aşağıda verilmiştir.

Problem cümlesi: “Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları, manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri arasındaki ilişkiler nasıldır?”

Alt Problemler:

1. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu Ölçeği geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı mıdır?
2. Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

3. Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları eğitim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
4. Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları mesleki kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
5. Psikolojik danışmanların manevi yönelimleri ve etkili psikolojik danışman nitelikleri psikolojik danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını yordamakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Psikolojik danışma sıklıkla bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Hackney ve Cormier, 2008). Bu sürecin başarısı terapötik ilişkinin etkinliğine bağlıdır (Kuzgun, 1997). Danışan ile sağlam bir bağ kurulduğunda olumlu psikolojik gelişim özendirilir; zayıf bir bağ kurulduğunda ise istenmeyen, terapötik olmayan ve bir yarar sağlamayan sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Hackney ve Cormier, 2008). Psikolojik danışma ve psikoterapiyi etkili kılan unsurların neler olduğunu inceleyen birçok araştırmanın sonucu, danışman ve danışan arasındaki ilişkinin ve danışman niteliğinin terapilerin yararlı olmasının belirleyicileri olduğunu göstermiştir (Corey, 2012; Duncan ve diğerleri, 2010; Lambert, 2013; Norcross, 2011; Norcross ve Guy, 2007; Norcross ve Wampold, 2019). Özetle, danışman ve danışan arasında kurulan terapötik ilişki ve danışman nitelikleri danışma sürecinin etkinliğini belirlemektedir.

Psikolojik danışma sürecinde etkili bir danışman danışan ilişkisi kurmak için gereken koşullar arasında danışana yönelik koşulsuz kabul ve saygı, danışmanın samimiyeti ve doğru empati bulunmaktadır. Farklı kuramsal yaklaşımlar bu konuda uzlaşmışlardır. Etkili danışman kişisel olarak bir bütünlük halindedir ve öz farkındalık sahibidir, esnektir, danışanı biricik görür ve ona değer verir (Hackney ve Cormier, 2008; Neukrug, 2016; Nystul, 2016; Pope, 1996; Pope ve Kline, 1999; Rogers, 1961; Seligman ve Reichenberg, 2013). Bu özelliklerin yanı sıra iyilik hali bakış açısını benimseme, bir kurama uyma, sanatçı ruhlu olma, sabır, öz kabul, iyi niyet gibi nitelikler de etkili danışmanların özellikleri arasında yer almaktadır (Cormier ve Cormier (1998'den aktaran Gladding, 2013; Moss ve Gloviak, 2017; Neukrug, 2016; Nystul, 2016). Halinski (2009), danışmanların etkinliğine katkıda bulunan ve en çok alıntılanan kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla literatürü kapsamlı bir şekilde

incelemiştir. İnceleme sonucunda, öz-farkındalık, esneklik, empati, içtenlik, sıcak ve kabul edici olma özelliklerinin en çok alıntılanan etkili danışman özellikleri olduğunu tespit etmiştir.

Etkili bir psikolojik danışmada beden, zihin ve ruh birlikte ele alınmaktadır (Corey, 2006). Bu bağlamda son zamanlarda bazı araştırmacılar danışanın diğer yönleriyle birlikte manevi yönüne duyarlı olmayı ve danışanın bu yönünü danışma sürecinde dikkate almayı etkili psikolojik danışmanların niteliklerinden biri olarak değerlendirmektedir (Moss ve Gloviak, 2017; Nystul, 2016; Oluseyi ve Oreoluwa, 2014). Böylece danışman ve danışanın uyum içinde olmasının bir kez daha terapötik ilişkiyi güçlendireceği ifade edilmektedir (Moss ve Gloviak, 2017). Bu durumda, bir danışmanın danışanı manevi değerleri de dahil olmak üzere dünya görüşünü etkileyen bütün unsurlarla birlikte kabul etmesi, ona saygı duyması ve danışma sürecinde bu unsurları dikkate alması hem terapötik ilişkiyi güçlendiren hem de terapiden olumlu sonuçlar almayı sağlayan etkili danışman niteliği olarak önemli görülmektedir.

Psikolojik danışma odasına değer katanın sadece danışanlar olmadığı aynı zamanda danışmanların da kendi değerlerinden etkilendikleri belirtilmektedir (Rochow, 2002). Değerler, kişiliğin gizlenemeyen vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedir (Lowe, 1969'dan aktaran Rochow, 2002). Ayrıca değerlerin terapötik sürecin her aşamasını etkilediği öne sürülmektedir (Bergin, 1984; Beutler ve Bergan, 1991; Grimm, 1994; Richards ve diğerleri, 1999). Diğer taraftan değerden bağımsız bir yaklaşım elde etmek isteyen terapistler danışanlarının değer farklılıklarına saygı gösterebilir ve kendi değerlerini onlara empoze etmek istemeyebilirler. Bununla birlikte bu terapistler danışanlarını istemeden daha büyük risk altında bırakıyor olabilirler (Bergin, 1984). Bunun nedeni tutum ve değerlerin terapistlerin değer içermeyen bir pozisyon alma çabalarına rağmen danışma sürecini etkilemesidir (Beutler ve Bergan, 1991; Grimm, 1994). Bu bağlamda terapistin manevi yönelimi kişisel ve sosyokültürel değerler arasında gösterilmektedir (Grimm, 1994). Diğer yandan danışmanların değerleri pratik yapma şeklini etkilese de nesnellik duygusunu korumak mümkündür (Corey, 2012). Bu kapsamda danışmanların, danışanların maneviyatını ele almak istediklerinde, kendi manevi inançlarının farkında olmaları gerekmektedir (Corey ve diğerleri, 2011). Danışmanların maneviyata ilişkin kendi önyargılarını, inançlarını ve değerlerini keşfetmeleri için sürekli bir kişisel yansıma sürecinde olmaları desteklenmekte ve maneviyat hakkında katı inançlara sahip olan danışmanların, danışma sürecinin

ilerlemesini engelleyebileceği öne sürülmektedir (Steen ve diğerleri, 2006). Özetle, danışmanların sahip oldukları değerler bağlamında manevi yönelimleri, danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları üzerindeki etkisi bakımından önemli görünmektedir.

Ruh sağlığı uzmanları psikolojik danışma sürecinde manevi konuların ele alınmasının önemine yönelik bazı sebepler göstermişlerdir: Maneviyatın evrensel bir insan yapısı olarak görülmesi (Helminiak, 2001; Ingersoll, 2004), birçok kişinin yaşamında yaygın olması (Burke ve diğerleri, 2005; Cashwell ve Young, 2011a; Johnson, 2013), yaşamın önemli bir yönü ve kişilik gelişiminin ayrılmaz ve gerekli bir parçası olup keşfedilmesinin kişiyle ilgili değerli bilgiler veriyor olması (Elkins, 2005, 2015; Sperry ve Shafranske, 2005), potansiyel olarak yararlı bir destek ve güç kaynağı olması (Barnett, 2016; Corey, 2012; Corey ve diğerleri, 2011, Fallo, 2001; Pargament, 2011; Pargament, Murray-Swank ve Tarakeshwar, 2005; Shafranske ve Malony, 1990), sıkıntıların kaynağı olabilmesi (Ano ve Pargament, 2013; Barnett, 2016; Chandler ve diğerleri, 1992; Corey, 2012; Corey ve diğerleri, 2011; Pargament, 2011; Pargament ve diğerleri, 2005), mesleki etik kurallar tarafından zorunlu olması (ACA, 2014), çok kültürlü duyarlılığın bir parçası olması (ACA, 2014; Curtis ve Davis, 1999; Fukuyama ve Sevig, 1997; Ljungberg, 2006; Robertson, 2010; Sue ve Torino, 2005), bütüncül yaklaşımın bir boyutu olması (Burke ve diğerleri, 2005; Myers ve Williard, 2003; Passmore, 2003; Robertson, 2010), iyilik hali yaşam tarzının bir bileşeni olması (ACA, 2010; Kaplan ve diğerleri, 2014; Myers, 2009; Myers ve Sweeney, 2008) gibi faktörler maneviyyatın psikolojik danışma sürecinde ele alınmasının sebepleri arasında sayılmaktadır.

Psikolojik danışma arayanlar da dahil olmak üzere birçok kişinin yaşamında manevi konular yaygındır (Burke ve diğerleri, 2005; Cashwell ve Young, 2011b; Johnson, 2013). Daha yüksek bir güce inancı olmayanlar bile manevi olarak kavramsallaştırılabilecek yönelime ve deneyimlere sahip olabilir (Matise ve diğerleri, 2018). Danışanlar kendilerini dindar, manevi, agnostik, ateist olarak tanımlasalar da birçok danışan, maneviyyat ile ilgili olarak, daha fazla iyilik hali yaşam tarzına yardımcı olabilecek ya da bu yaşam tarzını engelleyebilecek deneyimler ve inançlar taşımaktadır (Lipka, 2016). Doğrudan ya da dolaylı olarak manevi konular birçok danışanın dünya görüşünün merkezindedir ve birçok danışma yaklaşımında manevi konuların yeri vardır (Gladding ve Crockett, 2019).

Psikoloji tarihinde Adler, Jung, Maslow ve Rogers gibi psikologların yaklaşımlarında manevi boyutun öğelerini görmek mümkündür (ACA, 2015). Örneğin Jung (2005), birçok sorunun manevi olduğunu ve manevi uyanış olmadan ya da manevi sıkıntılarla ilişkili sorunlar çözülmeden iyileşmenin mümkün olmayacağını öne sürmüştür. Adleryen psikologlardan Cheston (2000), yaşamda anlam bulmanın ve insanın özgünlüğünü geliştirme çabası içinde evrenin yaratıcı gücü ile ilişkiye girme arayışının önemine dikkat çekmiştir. Frankl (1993), insandaki temel güdünün anlam istemi/arayışı olduğunu vurgulamıştır. İnsanın anlam arayışı engellendiğinde anlam bilinci yok olur ve boşluk duygusunun altında ezilir. Ortaya çıkan bu varoluşsal boşluk, hayatı anlamsız kılan varoluşsal bir nevroza sebep olabilir. Ayrıca insanda bir de nihai anlam istemi vardır ki bu zorunluluk gereği insanın sınırlı zihinsel yetisini aşar; logoterapide bu bağlamda bir “süper anlam”dan söz edilir (Frankl, 1993, s. 105). Frankl (1993) bu noktada, terapide dindar danışanların tinsel kaynaklarının kullanılmasını önermiştir. Maslow (1968) ise, “aşkınlık ve ben ötesi alan olmaksızın hasta, saldırgan ve nihilist olmakla birlikte umutsuz ve kayıtsız olacağımızı; karşısında huşu bulabileceğimiz ve kendimizi teslim edebileceğimiz, kendimizden daha büyük bir şeye ihtiyacımızın olduğunu” öne sürmüştür (aktaran Walsh, 2011, s. 459). Rogers gibi hümanist psikologlar, bireyin özünde ve diğerleriyle olan ilişkisinde anlam ve özgünlük arayışı üzerinde durmuşlar ve manevi ilgileri insan yaşamında önemli olduğu için psikolojiyle doğrudan ilgili bulmuşlardır (Kugelmann, 2005). Kısaca ifade etmek gerekirse psikoloji tarihinde yer almış psikologların manevi boyut ile ilgili görüşleri, danışmada maneviyatın önemini ve gereğini ortaya koymaktadır.

Psikolojik danışmada manevi bakış açısına duyarlı olmak, çok kültürlü danışmanlığın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Fukuyama ve Sevig, 1997). Eğer psikolojik danışman danışanı anlamak ve kabul etmek istiyorsa danışanın dünya görüşünü şekillendiren kültürel öğeleri kavraması gerekmektedir (Hackney ve Cormier, 2008). Bu noktada çok kültürlü danışmada müdahale stratejilerinin danışanın kültürüne, değerlerine ve yaşam deneyimlerine uyması gerektiği belirtilmektedir (Ljungberg, 2006; Sue ve Torino, 2005). Başka bir deyişle, danışman danışanın manevi bakış açısını anlamadığında danışana uymayan bir strateji seçebilmekte ve danışma uygulamasının daha az etkili olmasına neden olabilmektedir (Curtis ve Davis, 1999; Ljungberg, 2006). Bishop (1992), bir danışanın manevi değerlerini anlamayan veya kabul etmeyen bir danışmanın, danışanın değer sistemini altüst edebileceğini veya terapi için gerçekçi

olmayan hedefler geliştirebileceğini öne sürmektedir. Diğer taraftan manevi konuları danışma ortamında konuşmak, danışanlara inançlarının değerli olduğunu; aşağılanmadan, göz ardı edilmeden veya patolojik olarak değerlendirilmeden açıkça tartışılabileceğini gösterecektir (Watts, 2001).

Literatür incelendiğinde maneviyatın genel olarak fiziksel ve ruh sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir (ACA, 2015; Brown, Carney ve diğerleri, 2013; Davison ve Jhangri, 2013; Hook ve diğerleri, 2019; Jurjewicz, 2017; Koenig, 2004; Koenig ve diğerleri, 2012; Miller ve Thoresen, 1999; Toussaint ve diğerleri, 2013; Weaver ve diğerleri, 2006; Worthington ve diğerleri, 1996; Worthington ve diğerleri, 2011). Örneğin Koenig (2004), 1980'den 2000 yılına kadar yapılan 500'den fazla çalışmayı incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre maneviyat ile genel ruh sağlığı ve iyi oluş arasında pozitif ilişkiler olduğu sonucuna varmıştır.

Pargament (2011), bireylerin sorunlarının daha derin bir boyutu olduğunu savunmaktadır. Hastalık, kaza, kişilerarası çatışmalar, boşanma, işten çıkarmalar ve ölüm önemli yaşam olaylarından daha fazlasıdır. Bu yaşam olayları diğer bir deyişle travmalar, bireylerin dünyadaki yeri ve amacı hakkında derin ve rahatsız edici sorular ortaya koymakta ve güçlerinin sınırlarına işaret etmektedir. Pargament'a (2011) göre, manevi bakış açısıyla insanlar yaşamlarını geniş ve aşkın bir perspektiften görebilir ve bu manevi bakış açısı aracılığıyla problemler farklı algılanır ve farklı çözümler ortaya çıkabilir. Özetle, psikolojik danışmanlar manevi boyutu danışma sürecinde ele alarak, travmalarda bu umut ve çözüm kaynağını daha iyi kullanabilirler.

Psikolojik danışmandan yardım isteyen birçok insan için maneviyat yaşamlarının önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır (Burke ve diğerleri, 2005). Örneğin Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (2014) yaptığı dini hayat araştırmasına göre, Allah'ın varlığına inanıyorum diyenler %98.7; bir sebebe bağlı olmadan dua ederim diyenler %92.5, şükretmek için dua edenler %55, sıkıntıya düştüğünde dua edenler %47, yakınıni kaybettiğinde dua edenler %43, mutlu olduğunda dua edenler %39; dindarım diyenler %68'tir. Başka bir anket çalışmasında, araştırma ve anket şirketi Konda'nın son 10 yıllık toplumsal değişim raporuna göre ise Türkiye'de kendini 'ateist' olarak tanımlayanların oranı üç katına çıkarak yüzde 1'den yüzde 3'e yükselmiş ve kendini 'inançsız' olarak tanımlayanların oranı da yüzde 1'den yüzde 2'ye çıkmıştır. Kendini 'dindar' olarak tanımlayanların oranı yüzde 55'ten yüzde 51'e

düşmüştür (Euronews, 2019). Bu iki raporun sonuçları, potansiyel danışanlar arasında manevi sorun ve kaygılarıyla baş etmeye çalışanların veya sorunlarıyla baş etmek için manevi kaynaklarını kullananların olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla psikolojik danışmanların böyle danışanlara hazırlıklı olmaları önemli görünmektedir.

Türkiye’de rehberlik ve psikolojik danışma lisans programlarına baktığımızda, 2019 yılına kadar müfredatta ‘psikolojik danışmada maneviyat’ konularını içeren herhangi bir ders bulunmamaktaydı. Kararımak (2004), bu durumu lisans programlarının bir eksiği olarak değerlendirmiştir. Ayrıca psikolojik danışman adaylarının tinsellik (maneviyat) konusunda sistematik bilgiye ve eğitime sahip olmadan tinsel gereksinimleri ve kimliği ön planda olan danışanlarla etkin bir şekilde çalışamayacaklarını ifade etmiştir. Kararımak (2004), danışanın tinsel yönünün iyileşme yolunda olumlu etki sağlayabileceği düşünüldüğünde, sözü edilen boşluğun doldurulması ve danışman adaylarının bilgi donanımının artırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), 2019 yılından itibaren, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Lisans programına “*manevi danışmanlığın temel kavramları ve tarihçesi; psikolojik danışmanlık kuramları ve maneviyat; manevi danışmanlığın kültürel temelleri; dini gelenekler, inançlar ve manevi danışmanlık; manevi danışmanlık yeterlikleri; manevi danışmanlıkta ölçümleme; manevi danışmanlık teknikleri; kurumsal manevi danışmanlık; manevi danışmanlık uygulama alanları; manevi danışmanlıkta etik*” konularını içeren “Manevi Danışmanlık” dersi eklemiştir (YÖK, 2019).

Yukarıda değinilen bilgiler ve veriler birlikte değerlendirildiğinde, öz-farkındalık, esneklik, empati, içtenlik, sıcak ve kabul edici olma özelliklerinin en çok alıntılanan etkili danışman özellikleri olduğu görülmektedir. Son zamanlarda terapötik süreçte danışanın manevi yönüne duyarlı olmanın etkili danışman niteliği bağlamında ele alındığı dikkat çekmektedir. Ayrıca psikolojik danışmanların danışma uygulamalarında kişisel değerlerinden etkilendikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak son yıllarda psikolojik danışma alanında manevi konulara verilen önemin arttığı gözlenmektedir.

Psikolojik danışman değerlerinin psikolojik danışma uygulamalarında etkisinin olduğu gerçeğinden hareketle danışmanların manevi yönelimlerinin danışmada manevi konulara yönelik tutumları ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan psikolojik danışma mesleğinin amacının danışanların iyileşmelerine yardım etmek olduğu göz

önüne alındığında tüm olası iyileştirme kaynaklarının içinde manevi boyutun da danışma sürecinde dikkate alınması etkili psikolojik danışmanlardan beklenilebilecek bir tutum olarak görülmektedir.

Psikolojik danışmanların mesleki uygulamalarında manevi konulara bakış açılarında farkındalık kazanmaları ve iç görü sağlamaları amacıyla böyle bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırmada psikolojik danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları, manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelenmiştir. Literatürde danışmanların manevi konulara yönelik tutumlarının incelendiği görülmektedir. Türkiye’de ise danışmanların danışmada karşılaştıkları manevi konular ile ilgili olarak tek çalışmaya ulaşılmıştır (Takmaz, 2017). Yine yurt dışında danışmanların manevi yönelimleri ile danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını inceleyen çalışmalara rastlanmıştır. Türkiye’de ise böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca yurt dışında ve yurt içinde danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları ile etkili danışman nitelikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın, psikolojik danışma alanında manevi konuların ele alınabileceğini gündeme getirmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu tutumun özellikle etkili danışman nitelikleri ve danışmanların manevi yönelimleri ile birlikte çalışılmasının alanın bilimsel birikimine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.4. Sayıtlar

1. Araştırmaya katılan psikolojik danışmanlar, kendilerine yöneltilen sorulara içtenlikle yanıt vererek gerçek durumu yansıtmışlardır.

1.5. Sınırlılıklar

1. Araştırma lisans/lisansüstü eğitimi rehberlik ve psikolojik danışma olan psikolojik danışmanlar ile sınırlıdır.
2. Araştırma resmi okullarda ve rehberlik ve araştırma merkezlerinde görev yapan psikolojik danışmanlar ile sınırlıdır.

3. Araştırma, Etkili Psikolojik Danışman Nitelikleri Ölçeği, Manevi Yönelim Ölçeği ve Psikolojik Danışmada Maneviyatı Yönelik Danışman Tutum Ölçeği'nden elde edilen veriler ile sınırlıdır.
4. Araştırmada kullanılan ölçekler kendini bildirim ölçekleridir.
5. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır.
6. Araştırma belirli bir zaman aralığında yapılmıştır. Katılımcıların düşünce, algı ve tutumları zamanla değişebilmektedir. Bu nedenle araştırma, yapıldığı yakın zaman dilimi ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Psikolojik Danışma: “Farklı bireylerin, ailelerin ve grupların ruh sağlığını ve iyilik halini yükseltmeleri, eğitim ve kariyer hedeflerini gerçekleştirmeleri amacıyla yürütülen profesyonel bir ilişkidir” (Kaplan ve diğerleri, 2014, s. 368).

Psikoterapi: “İşlevsel olmayan duygusal tepkileri, düşünce tarzlarını ve davranış modellerini değerlendirmek, teşhis etmek ve tedavi etmek için öncelikle iletişim ve etkileşim biçimlerini kullanan eğitimli bir profesyonel tarafından sağlanan herhangi bir psikolojik hizmet (VandenBos, 2015, s. 863).

Psikolojik Danışman: “Meslek, rehabilitasyon, eğitim, madde bağımlılığı, evlilik, ilişki ya da aile danışmanlığı gibi bir ya da daha fazla danışma alanında uzmanlaşmış profesyonel olarak eğitilmiş bireydir” (VandenBos, 2015, s. 259).

Psikolojik Danışma Süreci: “Danışanın kendine özgü sorunlarını tanımlamayı, ele almayı ve çözmeyi denediği, danışman ve danışan arasında kişiler arası bir süreçtir” (VandenBos, 2015, s. 259).

Etkili Psikolojik Danışman: “Teknik ve kişilerarası yeterlikleri arasında denge kurabilmenin yanı sıra kişisel ve bilimsel yeterliklerini başarılı bir şekilde bütünleştirebilen kişidir” (İkiz ve Totan, 2014, s. 270).

Etkili Psikolojik Danışman Nitelikleri: “Bir psikolojik danışmandan sahip olması beklenen entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık özellikleridir” (Cormier ve Cormier, 1991'dan aktaran Yayla ve İkiz 2017, s. 3).

Maneviyat (Spirituality): “Yaşamın maddi yönünün ötesine geçen aşkın bir güç veya varlık bilinci ve evrene derin bir bağlılık ve bütünlük duygusunu içeren insan varoluşunun niteliğidir” (Myers ve diğerleri, 2000, s. 252).

Manevi Boyut (Spiritual Dimension): Bireyin diğer tüm boyutlarını etkileyen, enerji veren ve canlandıran bir kavramdır ve manevi inançlar, pratikler ve deneyimler olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Miller ve Thoresen, 1999; Ross, 1995).

Maneviyatla Bütünleştirilmiş Terapi (Spiritually Integrated Psychotherapy): Manevi boyutu da içeren psikoterapi olarak tanımlanmaktadır (Pargament, 2011).

Manevi Yönelimli Psikoterapi (Spiritually Oriented Psychotherapy): “Manevi boyuta duyarlı olan çeşitli psikoterapötik yaklaşımlar için geniş bir nitelendirme” (Sperry, 2012, s.18). Sperry (2001), bu terapi yaklaşımlarını daha önce maneviyatla uyumlu psikoterapi ve psikolojik danışma (spiritually-attuned psychotherapy and counseling) olarak adlandırmıştır.

Danışmada Maneviyata Yönelik Tutum: Manevi perspektiflerin etik olarak uygun ve kültürel duyarlılığa sahip bir şekilde danışma sürecinde ele alınması: (A) çok kültürlü manevi duyarlılık, (b) manevi açıdan açık ve güvenli bir terapötik ilişki kurmak, (c) psikoterapide manevi hedefler koymak, (d) manevi değerlendirmeler yapmak, (e) etik kurallara uymak ve (f) terapide uygun şekilde manevi müdahaleleri uygulamak (Richards ve Bergin, 2004, 2005).

BÖLÜM II

KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Bilgiler

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak ilgili kavramlar ve yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle “psikolojik danışma” kavramı ve içeriğinde psikoterapi kavramı kısaca ele alınmıştır. Ardından birey ve meslek insanı olarak “psikolojik danışman” hakkında açıklama yapılmıştır. Bu kapsamda etkili psikolojik danışman özellikleri ve içeriğinde danışmanın etkinliğini sürdürebilmesine yönelik bilgiler verilmiştir. Ayrıca danışmanların manevi yönelimleri ve danışmada değerler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra ikinci alt başlık olarak “maneviyat” kavramına yer verilmiştir. Bu bağlamda maneviyatın tanımı, çok boyutluluğu, din ve ruh sağlığı ile ilişkisi hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak “psikolojik danışmada maneviyat” konusu ele alınmıştır. Bu kapsamda psikolojik danışmada maneviyatın yeri, tarihsel gelişimi, psikolojik danışma ve maneviyat ilişkisi ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar, manevi yönelimli psikolojik danışma yaklaşımları, danışman eğitim programlarında maneviyatın yeri ve etik konular sırasıyla incelenmiştir.

2.1.1. Psikolojik Danışma

Psikolojik danışma kavramı, bireylerin kişisel olarak iç dünyalarına ilişkin ve kişilerarası bağlamda çevrelerindeki kişilerle olan sorunlarının ve kaygılarının anlaşılması sürecinde ortaya çıkmıştır (Hackney ve Cormier, 2008). Çeşitlilik kavramı, psikolojik danışmanın ne anlama geldiğinin anlaşılmasında merkez noktadır. Dolayısıyla psikolojik danışma farklı danışanların farklı ihtiyaçlarına ve öğrenme tarzlarına saygı duyan ve onlarla çalışmak için elinden gelenin en iyisini yapan bir yardım şeklidir (McLeod, 2013). Psikolojik danışma meslek olarak ruhsal bozuklukları iyileştirmeye odaklanmakla beraber büyüme, gelişme ve iyilik haline odaklanan uygulamaları kapsamaktadır (Feltham, 2000; Gladding, 2013). Psikolojik danışma, sosyal hizmet, psikoloji ve psikiyatri gibi ilgili diğer disiplinlerden ayrı bir geçmişi ve standartları olan bir meslektir. Öncelikle gelişim veya uyum sorunları yaşayanlarla çalışmak üzere tasarlanmıştır. Ayrıca çok boyutludur; insanın duyguları, düşünceleri ve davranışlarıyla; geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgilenir (Kottler ve Shepard, 2014).

Psikolojik danışma “danışanların kaygılarına, problemlerine veya isteklerine bir veya daha fazla psikolojik teori ve iletişim becerileri, sezgi ve diğer kişilerarası faktörlerin uygulanmasıyla karakterize edilen ilkeli bir ilişki (Feltham ve Dryden 1993, s.6) olarak tanımlanmıştır. ACA’nın 1997’de kabul ettiği tanıma göre “psikolojik danışma, ruh sağlığı, psikoloji ve gelişim ilkelerinin; bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve etkileşimsel, müdahale stratejileri aracılığıyla, bireyin iyilik hali, kişisel ve meslek gelişimi ile patoloji konularını ele alacak şekilde uygulanmasıdır” (Hackney ve Cormier, 2008, s. 3). Bu tanım, iyi oluş ve gelişimsel konuların yanı sıra ciddi psikolojik problemleri diğer bir deyişle patolojiyi de kapsamaktadır (Gladding, 2013; Hackney ve Cormier, 2008). ACA’nın da içinde bulunduğu 29 danışma örgütünün oybirliği ile kabul ettiği yeni tanıma göre, psikolojik danışma, “çeşitli bireylerin, ailelerin ve grupların ruh sağlığını ve iyilik halini yükseltmeleri, eğitim ve kariyer hedeflerini gerçekleştirmeleri amacıyla yürütülen profesyonel bir ilişkidir” (ACA, 2010; Kaplan ve diğerleri, 2014, s. 368) olarak tanımlanmıştır. Son tanımda “çeşitlilik” kavramı ve ruh sağlığının ve iyilik halinin yükseltilmesinin vurgulandığı; patoloji kavramının tanım içinde yer almadığı görülmektedir.

Psikolojik danışma, danışman ve danışanın birlikte ilerlediği bir dizi ardışık adım içeren bir süreçtir. Bu adımlar genel olarak, danışanla ilişki kurulması, problemin tanımlanması, hedefin oluşturulması, danışma müdahalelerini seçilmesi ve uygulanması, sonlandırma ve izlemeden oluşmaktadır (Hackney ve Cormier, 2008). Daha ayrıntılı olarak bu süreçler, insanlara neden yardım aradıklarını ifade etmelerinde yardımcı olmak, tedavi için amaç ve beklentileri formüle etmek, iyileştirilmesi gereken endişeleri ve işlevsiz alanları teşhis etmek, danışanın deneyiminin kültürel bağlamını (cinsiyet, etnik köken, ırk, din, cinsel yönelim vb.) anlamak, tamamen işleyen davranışları güçlendirmek, danışanların eylemlerinin arkasındaki gizli ve bilinçsiz motifleri ortaya çıkarmak, danışanları seçimleri ve eylemleri için daha fazla sorumluluk almaya teşvik etmek, danışanların yaşamları için daha fazla seçenek geliştirmelerine ve alternatiflerini en uygun olanlara daraltmalarına yardımcı olmak, yapıcı geri bildirim sağlamak, danışmanın en verimli zaman diliminde sona ermesi için danışanda daha fazla bağımsızlığın kolaylaştırılması için yeni hareket etme yollarını uygulamak için fırsatlar yaratmak gibi yardım eylemlerini kapsamaktadır (Kottler ve Shepard, 2014).

Psikolojik danışma kuram temellidir (Gladding, 2013). Bu bağlamda 400’den fazla kuramsal yaklaşım belirlenmiştir (Corsini, 2012). Bu kuramların pekçoğu kendi

başına bir danışma kuramı olmaktan çok psikodinamik, bilişsel/davranışsal, insancıl ve benötesi yaklaşımlarının bakış açılarının bir ya da birkaçından türemiştir (Hackney ve Cormier, 2008). Birçok danışman kariyerine tek tip kuramsal eğilime bağlı olarak başlar ancak kariyerinde ilerledikçe, farklı kuramların en etkili yönlerini harmanlayarak pratikte bütünlüycü bir yaklaşım uygulama eğilimi göstermektedir (Gerrig ve Zimbardo, 2012).

McLeod (2013), psikolojik danışma yaklaşımlarının insanların yaşamlarında devam etmelerine yardımcı olabilecek birçok hedefi listelemiştir. Bu hedefler içgörü, başkalarıyla ilişki kurmak, öz farkındalık, kendini kabul etme, kendini gerçekleştirme veya bireyselleştirme, aydınlanma, problem çözme, psikolojik eğitim, sosyal becerilerin kazanılması, bilişsel değişim, davranış değişikliği, sistemik değişim, güçlendirme, onarma, üretkenlik ve sosyal eylemdir. Herhangi bir danışmanın veya danışma yaklaşımının yukarıdaki tüm hedeflere ulaşmaya çalışması olası değildir. Genel olarak, psikodinamik terapistler öncelikle içgörüyü odaklanmış, hümanistler kendini kabullenmeyi ve kişisel özgürlüğü teşvik etmeyi amaçlamış ve bilişsel davranışçı terapistler temel olarak davranış yönetimi ve kontrolü ile ilgilenmiştir (McLeod, 2003).

Psikolojik danışma mesleğinin büyümesi ve geliştirilmesi için, 1952 yılında ACA kurulmuştur. ACA, çeşitli uygulama ortamlarında sadece profesyonel danışmanları temsil eden dünyanın en büyük birliğidir (ACA, t.y). Türkiye’de ise “psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanlar arasında birlik, beraberlik ve mesleki dayanışma sağlayarak psikolojik danışma ve rehberlik biliminin ve mesleğinin ülkemizde gelişmesini sağlamak, psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanların, sosyal, bilimsel, mesleki ve kültürel yönden gelişmelerine yardım etmek, mesleğin üyelerinin haklarını korumak ve savunmak amaçlarına yönelik olarak” 1989 tarihinde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği kurulmuştur (Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, t.y).

Psikolojik danışma mesleği, “dar kapsamlı ve alanda ileri düzeyde bilgi gerektiren” (Gladding, 2013, s. 7) pek çok uzmanlık alanına ayrılmıştır. ACA yapısı altında etkinliklerini yürüten 18 uzmanlık bölümü bulunmaktadır. Bu bölümler, Yetişkin Gelişimi ve Yaşlanma Derneği, Psikolojik Danışmada Değerlendirme ve Araştırma Derneği, Çocuk ve Ergen Psikolojik Danışma Derneği, Psikolojik Danışmada Yaratıcılık Derneği, Amerikan Kolej Psikolojik Danışma Derneği, Psikolojik Danışma

Eğitimi ve Denetimi Derneği, İnsancıl Psikolojik Danışma Derneği, Lezbiyen, Gay, Biseksüel ve Transseksüel Konuları Psikolojik Danışma Derneği, Çok Kültürlü Psikolojik Danışma ve Geliştirme Derneği, Amerikan Rehabilitasyon Danışmanlığı Derneği, Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Derneği, Grup Çalışması Uzmanları Derneği, Sosyal Adalet Danışmanları, Uluslararası Bağımlılık ve Suçluluk Danışmanları Derneği, Uluslararası Evlilik ve Aile Danışmanları Derneği, Askeriyede ve Yönetimde Psikolojik Danışma Derneği, Ulusal Kariyer Gelişim Derneği, Ulusal İstihdam Danışma Derneği'dir (ACA, t.y).

Psikoterapi. Literatürde psikolojik danışma ve psikoterapi kavramlarının çoğunlukla birlikte ya da birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Corey, 2012; Feltham, Hanley ve Winter; 2017; Sommers-Flanagan ve Sommers-Flanagan, 2018; Murdock, 2013; Sharf, 2014; Seligman ve Reichenberg, 2013; Sperry, 2011, Young, 2017). Genel olarak psikolojik tedavilerin hepsine psikoterapi adı verilmektedir (Gerrig ve Zimbardo, 2012). İngiliz Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Derneği, psikolojik danışma ve psikoterapinin, konuşmaya dayalı çeşitli terapileri kapsayan şemsiye terimler olduğunu belirtmiştir (McLeod, 2013). Sharf (2014), bu iki kavramı tek bir tanımla açıklamıştır.

Psikoterapi ve psikolojik danışma bir terapist/psikolojik danışman ve bir ya da daha fazla danışan/hasta arasındaki etkileşimdir. Amaç, hastaya/danışana düşünme bozuklukları, duygusal acı ve davranış problemleriyle ilişkili olabilecek sorunlarında yardım etmektir. Terapistler, kişilik kuramı ve psikoterapi ve psikolojik danışma bilgilerini hastaya/danışana işlevselliğini geliştirmekte yardım etmek için kullanır. Terapistin yardım sürecine yaklaşımı etik ve yasal olmalıdır (s. 4).

Psikoterapistin bir kuramı vardır ve bu kurama göre tedavi metotlarını kullanır. Ayrıca Profesyonel terapist olabilmek için yasal onay almıştır (Corsini, 2012). Psikoterapist, danışanın erken dönem ilişkilerinden gelen gizli anlamı ortaya çıkarmayı, danışanı yeni düşünme yolları kazanması veya eski davranışlarını yenileriyle değiştirmesi için cesaretlendirir (Myers ve Dewall, 2016). Psikoterapide yardım ilişkisi uzun bir süreci gerektirir gerekirse yıllarca sürebilir (Corsini, 2012).

Pek çok psikoterapinin hedefi hem psikolojik bozukluğu olan hem de zihinsel olarak sağlıklı bireylerin kendilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktır (Goin, 2005). Güdülerini ve davranışlarını anlamak *içgörüsü* olduğundan, bu hedefe yönelen

psikoterapilere içgörü terapileri denmektedir. Davranışların değiştirilmesini hedefleyen terapiler ise eylem terapileri adını almaktadır. İçgörü terapileri, psikodinamik ve insancıl yaklaşımlardır. Eylem terapileri ise davranış terapileri ve bilişsel terapilerdir (Ciccarelli ve White, 2016).

Geleneksel olarak psikoterapinin “kişilik değişimi ve “derinlemesine çalışma” ile ilgili olduğu, psikolojik danışmanın ise daha kısa süreli, problem çözümüne odaklı ve daha az yoğunlukta olduğu düşünülür (Murdock, 2013, s. 3). Başka bir ayırım, psikolojik danışmanın eğitsel ve bilgilendirici; psikoterapinin kolaylaştırıcı olduğu yönündedir (Sharf, 2014). Diğer taraftan, psikolojik danışma ve psikoterapi, başlangıç yapmayı oluşturma, rapport geliştirme, problemi tanımlama, karar verme, eylemi planlama ve sonlandırma gibi süreçlerde birbirine benzerler ve bu süreçler örtüşür (Gladding, 2013).

Tarihsel olarak 1920 ve 1950 yılları arasında, ruhsal bozukluklardan rahatsız olan danışanlara yardımcı olma sürecini tanımlamak için psikoterapi kullanılmıştır (Young, 2017). Bu bağlamda DSM’de zihinsel bozukluklar için kriterler belirtilmiştir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Psikolojik danışma 1960’ların başında “normal insanlar” için psikoterapi olarak geliştirilmiştir (Young, 2017). Bu süreçte danışmanlar her bireyi benzersiz bir kişi olarak görmüştür. Bu sebeple kişilik testleri ve diğer değerlendirme faaliyetleri en aza indirgenmiş ve işlev bozukluğu yerine büyüme alanlarının belirlenmesi vurgulanmıştır. Danışma, araç ve tekniklerden ziyade değişimin aracı olarak danışman/danışan ilişkisine odaklanmıştır. Artık danışma, zihinsel bozukluğu olan insanlara olduğu kadar normal gelişimsel sorunları yaşayanlara da yardım etmeyi içermektedir. Modern danışmanlar ise rutin olarak değerlendirme araçlarını kullanmakta, tanı yöntemlerini öğrenmekte ve tedavi planlamasına katılmaktadırlar (Young, 2017).

Psikolojik danışma ve psikoterapinin nitelik bakımından aynı olduğu ve danışmanın yapmayıp da terapistin yaptığı bir şey olmadığı vurgulanmaktadır (Corsini, 2012). Günümüzde çoğu kişi danışma ile psikoterapi arasında ayırım yapmama, bu iki etkinlik arasındaki farkın daha çok söz konusu kişinin ideolojisi yönünden olduğu, gerçekte ne yapıldığı ile pek ilgili olmadığı söylenmektedir (Murdock, 2013). Bu nedenle, bu araştırmada psikolojik danışma ve psikoterapi birbirinin yerine kullanılmıştır.

2.1.2. Psikolojik Danışman

Psikolojik danışman ifadesi genel olarak “psikolojik danışma yapan profesyonel” anlamında kullanılmaktadır (Chaplin, 1975, s. 5’den aktaran Neukrug, 2016, s. 6). APA psikoloji sözlüğünde psikolojik danışman, “meslek, rehabilitasyon, eğitim, madde bağımlılığı, evlilik, ilişki ya da aile danışmanlığı gibi bir ya da daha fazla danışma alanında uzmanlaşmış profesyonel olarak eğitilmiş birey” (VandenBos, 2015, s. 259) olarak tanımlanmıştır. Psikolojik danışmanlar birçok ortamda bulunur ve çeşitli roller üstlenirler. Örneğin, okul danışmanları, kolej danışmanları, ruh sağlığı danışmanları, madde bağımlılığı danışmanları, çiftler ve aile danışmanları bunlardan bazılarıdır (Cormier ve Hackney, 2014; Neukrug, 2016). Her ne kadar psikolojik danışmanlar psikopatolojide uzman olmasalar da zihinsel bozukluklar hakkında bilgi sahibi olurlar ve daha derinlemesine tedaviye ihtiyacı olan bireyleri ne zaman ve nereye sevk edeceklerini bilirler (Neukrug, 2016).

Hukuk ve işletme gibi mesleklerin aksine, psikolojik danışma mesleğinin doğası genellikle duygusaldır ve başarı ve başarısızlık göstergeleri açık olmayabilir (Dlugos ve Friedlander, 2001). Halinski (2009) hangi danışmanların başarılı olacağını belirlemenin zor olabileceğini ve bu belirsizlikle mücadele etmek amacıyla, birçok araştırmacı ve klinisyenin terapötik bir kişide gerekli olduğuna inandıkları temel bileşenleri belirttiğini söylemiştir. Örneğin, Rogers (1961) bir danışmanın empati, içtenlik ve koşulsuz olumlu saygı gösterme becerisine odaklanmıştır. Egan (1997), danışman özellikleri arasında, başkalarının başarmasına yardımcı olmayı umduğu davranışlara model olabilmek için her şeyden önce danışmanın fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve manevi olarak büyümeye kendisini adanmasını göstermiştir. Kottler (2017), ideal danışmanın sabırlı, sıcak, esnek, açık fikirli, kendine güvenen, özgün ve dengeli olduğunu ileri sürmüştür. Diğer taraftan Spurgeon, Gibbons ve Cochran (2012), danışman adaylarının ilerlemelerini incelemişler ve adayların akademik alandan çok, kişilerarası ilişkiler ve öz farkındalıktan kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını belirlemişlerdir. Spurgeon ve diğerleri (2012) ayrıca, psikolojik danışma mesleğine ilişkin beş kişisel eğilimin öz-farkındalık, açıklık, dürüstlük, saygı ve sorumluluk olduğu sonucuna varmışlardır.

Psikolojik danışmanların bilgi ve becerileri terapinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu bilgi ve beceriler tek başlarına, etkili terapötik ilişkiler kurmak ve sürdürmek için yeterli bulunmamaktadır. Bu noktada bir psikolojik danışmanın

gereksinimleri, güduları, değerleri ve kişilik özellikleri danışmanın etkinliğini kolaylaştırıcı veya güçleştirici olabilmektedir (Corey, 2012; Herman, 1993). Bu bağlamda Norcross ve Lambert (2011), psikolojik danışmanın kişi olarak kendisinin terapinin sonucuyla ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiğini gösteren önemli kanıtlara işaret etmektedir. Ayrıca klinik ve bilimsel olarak, terapistin kendisinin ve terapötik ilişkisinin, en az, kullanılan belirli tedavi yöntemi kadar tedavinin sonucuna katkıda bulunduğu (Duncan ve diğerleri, 2010; Lambert, 2013; Norcross, 2011; Norcross ve Guy, 2007; Norcross ve Wampold, 2019; Ronnestad ve Orlinsky, 2005) dair kanıtlar, bir kişi ve meslek insanı olmanın gerçekte birbirinden ayrılamayan iç içe geçmiş yüzeyler olduğunu göstermektedir (Corey, 2012). Pipes ve diğerleri (2005), bir danışmanın kişisel yaşamı ile profesyonel davranışları arasında karşılıklı ve nedensel bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle birey ve meslek insanı olmanın gerçekte birbirinden ayrılamayacağı belirtilmektedir (Corey, 2012).

2.1.2.1. Etkili Psikolojik Danışman Özellikleri

Psikolojik danışman eğitiminin en temel amacı etkili ve yetkin danışmanlar yetiştirmektir (Korkut-Owen, Dost, Bugay ve Owen, 2014). Danışman özelliklerine ilişkin çalışmalar, alanın 1950'lerde ortaya çıkmasından bu yana, psikolojik danışman eğitimcilerinin katılımını sağlamıştır. Bu ilgiye sebep olan varsayım, belirli kişilik özelliklerinin farklı düzeylerde danışman etkinliği ile ilişkili ya da danışman etkinliğinin nedeni olduğudur (Rowe, Murphy ve De Csipkes, 1975). Literatürde psikolojik danışman eğitiminde danışman etkinliğine katkıda bulunan özelliklerden bazılarının geliştirilebileceğinin saptandığı; ancak bir kişinin danışma eğitimi aldığı anda özelliklerin bir dereceye kadar kendisinde var olması gerektiği öne sürülmüştür (Halinski, 2009).

Literatürde etkili psikolojik danışmanların özellikleri hakkında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Corey, 2012; Cormier ve Hackney, 2014; Gladding, 2013; Grencavage ve Norcross, 1990; Hackney ve Cormier, 2008; Halinski, 2009; Jansen, Robb ve Bonk, 1970; Johnson, Shertzer ve Linden, 1967; Kottler, 2017; Moss ve Gloviak, 2017; Neukrug, 2016; Nystul, 2016; Pope, 1996; Pope ve Kline, 1999; Rogers, 1961; Rowe ve diğerleri, 1975; Seligman ve Reichenberg, 2013; Smith, 2004; Wicas ve Mahan, 1966; Young, 2017). Bu konuda görüş bildiren araştırmacıların

değindikleri özellikler arasında ortak nitelikler olduğu gibi birinin değinip diğerlerinin değinmediği farklı özellikler de bulunmaktadır.

Erken dönem psikolojik danışmanın etkinliği ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, Wicas ve Mahan (1966), sabırlı olmayı ve kişilerarası ilişkilerde saldırgan olmamayı danışman etkinliğinde önemli bulmuşlardır. Johnson ve diğerleri (1967), güven, samimiyet ve kabul gibi özelliklerin etkili danışmada bulunması gereken özellikler olarak tanımlamıştır. Jansen ve diğerleri (1970), açık fikirlilik, duygusal karalılık ve esneklik özelliklerini; Rowe ve diğerleri (1975) ise yüksek öz-güven, yeni beceri ve teknikler geliştirme motivasyonu, belirsizliğe tolerans, değerleri ve yaşam biçimlerini tanıma esnekliğini etkili danışman özellikleri olarak kabul etmiştir.

Pope ve Kline (1999), araştırmalarında etkili psikolojik danışmanların en önemli kişisel özelliklerinin empati, kabul ve içtenlik olduğunu; en az önemli özelliklerinin ise beceri, sempati ve sosyallik olduğunu bulmuşlardır. Seligman ve Reichenberg (2013), etkili terapistlerin kişisel ve mesleki özelliklerinin tipik olarak, güçlü kişiler arası beceriler, otantiklik, duygusal açıdan kararlı olma, sorumluluk, olumlu ve gerçekçi öz saygı, hatalarını ve sınırlarını kabul etmek, yüksek düzeyde düşünme ve kavramsallaştırma becerisi, kültürel özelliklere ve çeşitliliğe saygı, kişisel ve mesleki gelişim ve öğrenmenin değerini takdir etme, etik olma, nesnellik ve adil olma, esnek ve değişime açıklık olduğunu belirtmişlerdir.

Psikolojik danışmanların kişisel nitelikleri yukarıda da değinildiği üzere danışanlarla terapötik bir ilişki oluşturmada önemli görülmektedir (Corey, 2012; Neukrug, 2016). Neukrug (2016), bu terapötik ilişkinin dokuz bileşenden oluşabileceğini öne sürmüştür. Bu dokuz bileşen empati, kabul, içtenlik, iyilik hali perspektifini benimseme, kültürel yeterlilik, “kişisel” faktör (*the “it” factor*), bir kurama inanma ve uyma, yetkinlik ve bilişsel karmaşıklığıdır.

Moss ve Gloviak’a (2017) göre, etkili danışmanlar, alanın uzmanlık bilgisinin anlaşılmasıyla ilgilenmekte ve bu konuyu kişisel olarak anlamlı bulmaktadır. Etkili danışmanlar insanları severler ve başkalarıyla bir birliktelik duygusu hissederler. Bireyin benlik algısına odaklanan ve bireyi daraltmak yerine hayata bakış açısını genişleten müdahaleler kullanırlar. Şefkatlidirler ve danışanın dünyasına inanırlar. Danışanları ile en temel zeminde uyum içinde olmayı sağlayabilirler. Bu bağlamda

danışanlarının maneviyatını dikkate alırlar. Moss ve Gloviak (2017), burada uyum içinde olmanın bir kez daha terapötik ilişkiyi güçlendirdiğini öne sürmüştür.

Nystul (2016), etkileyici bir psikolojik danışmanın belli bir kalıpta kişi olma zorunluluğunu ileri sürmenin gerçekçi olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte psikolojik danışma sürecini önemli kılan 14 etkili danışman özelliği belirlemiştir: Etkili danışmanlar, 1) danışanlarını gelişme potansiyellerine güvenmeleri için cesaretlendirirler. 2) Sanatçı ruhludurlar; yaratıcı, esnek ve danışanlarına karşı duyarlıdırlar. 3) Duygusal açıdan dengelidirler. 4) Empatiktirler, insanları önemserler ve ihtiyaçlarında yardım etmeyi isterler. Diğerlerinin duygusal durumlarına duyarlıdırlar ve yaşam mücadelelerini anladıklarını onlara iletebilirler. 5) Öz farkındalık düzeyleri yüksektir. Bu, danışmanların ihtiyaçlarını gözlemlemelerine yardımcı olur. Öz farkındalık danışmanlar tarafından sürekli bir çaba gerektirir. Danışmanların öz farkındalığını destekleyen çeşitli yollar, meditasyon tekniklerini kullanmayı ve öz eleştiriye zaman ayırmayı içerir. 6) Kendilerini oldukları gibi kabul ederler. İdeal olarak kişisel büyüme ve gelişmelerini artırma üzerine çalışmalarına rağmen gerçek benlik ve ideal benlik arasındaki tutarsızlık yersiz bir kaygıya sebep olacak kadar büyük değildir. 7) Özsaygı düzeyleri yüksektir. Olumlu öz saygı, danışmanların kişisel ve mesleki yaşamlarıyla başa çıkmaya ve işlerinde merkez konumunda olan duygusal dengeliliği korumaya yardımcı olur. 8) Kendini gerçekleştirme yönünde davranışlarda bulunurlar. Bu, kişisel gelişme ve keşif yolunda bir yolculuktur. Etkili danışmanlar yeni yönelimlere uzanırlar ve yeni ufuklar keşfederler. Bunu yaparken, gelişmenin özveri, risk ve acı çekmeyi gerektirdiğini farkederekler. Bu süreçte, büyümeyi sürdürmek zorunda olan danışanlarına model olurlar. 9) Düşünce ve duygularında yapıcı bir şekilde samimidirler. Danışmanlar içten olduklarını gösterdiklerinde danışanlarının da kendilerini açmalarını isteklendirirler. Ortaya çıkan bu dürüstlük, danışma süreci için kritik öneme sahip olabilir. 10) Cesaretli olmak, danışanların danışmanlarını yetkin olarak algılamalarını önemli kılsa da danışmanlar mükemmel değildirler ve mükemmel olarak görülmemelidirler. Aksine kusurlu olma, cesaretini gösterebilmelidirler. Güçlü yönleri kadar zayıf yönlerini açıklama cesaretinde olan danışmanlar kendileri hakkında içten bir tablo ortaya koyarlar. Ayrıca insan olma halinin gerçekçi bir görünümünü sunarak danışanların kendilerini alt etme ve mükemmeliyetçi olma eğilimlerinden kaçınmalarına yardımcı olabilirler. Kusurlu olma cesaretinin bir başka yönü de danışmanların ihtiyaç duyulduğunda kendileri için danışma hizmeti alma istekliliğidir.

11) Sabırlıdırlar. Sabırlı olmak, psikolojik danışma sürecinde değerli olabilir. Birinin değişmesine yardım etmek karmaşık bir süreçtir ve ciddi çaba gerektirir. Danışanlar biraz ilerleme kaydedebilir ve daha sonra eski alışkanlıklarına geri dönebilirler. Danışmanlar sabırlı olmalı ve genel olarak olumlu terapötik hareket elde etme amacını kabul etmelidir. 12) Eleştirel ya da yargılayıcı değildirler. Danışmanlar, danışanlarını zaman zaman yeni fikirlere maruz bırakmak istemelerine rağmen, danışanlara değerlerini veya inançlarını dayatmamaya dikkat ederler. Yargılayıcı olmamak, danışanlara saygıyı iletir ve onların eşsiz potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlar. 13) Belirsizliğe toleranslıdırlar. Belirsizlik, danışmanlık sanatı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, danışman bir danışanla kullanmak için en iyi tekniğin ne olduğunu veya bir seans sırasında tam olarak ne yapılacağını kesin olarak bilemez. Psikolojik danışma bilimi, danışma sürecinin nesnel olarak anlaşılmasına katkıda bulunabilmesine rağmen, danışmanların bir miktar belirsizliğe tahammül edebilmeleri gerekir. 14) Yardım sürecinde manevi boyuta hitap etmenin değerini kabul eder. Danışmanın kendisinde ve diğerlerinde manevi konulara karşı duyarlı olmasını içerir.

Corey (2012), etkili psikolojik danışmanların özelliklerine ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Etkili terapistler kim olduklarını, neler yapabileceklerini, hayattan ne istediklerini ve neyin gerekli olduğunu bilirler; kendilerine saygı duyar ve değer verirler; değişime açıktırlar; yaşam odaklı seçimler yaparlar; özgün, içten ve dürüsttürler, sert rollerin veya cephelerin arkasına saklanmazlar; mizah anlayışları vardır; hata yapar ve bunu kabul ederler; geçmişte ya da gelecekte değil şimdi de yaşarlar; kültürün etkisini takdir ederler, kendi kültürlerinin kendilerini nasıl etkilediğinin farkındadırlar ve diğer kültürler tarafından benimsenen değer çeşitliliğine saygı duyarlar; başkalarının refahına içten bir ilgi duyarlar; kişilerarası etkin yeteneklere sahiptirler; işleriyle derinden ilgilidirler; tutkuludurlar; sağlıklı sınırları koruyabilirler, danışanları için tam olarak hazır olmak için çaba sarf ederler ancak boş zamanlarında danışanlarının sorunlarını yanlarında taşımazlar.

Cormier ve Cormier (1998), etkili danışmanların sahip olması gereken altı nitelik vurgulamıştır (aktaran Gladding, 2013). Bu özellikler “entelektüel yeterlik”, “enerji”, “esneklik”, “destek”, “iyi niyet” ve “öz-farkındalık”tır. Bu özelliklerden *entelektüel yeterlilik*, danışmanın hızlı ve yaratıcı olduğu kadar öğrenme isteğini ve yeterliliğini; *enerji*, gün içerisinde arka arkaya birden çok danışanla seanslarda etkin

olma ve bunu sürdürebilme becerisini; *esneklik*, bir kuramsal yaklaşıma bağlı kalmadan danışanın ihtiyacına göre farklı teknik ve kuramı seçebilme, farklı yöntem ve teknikleri danışanlarına uyarlayabilme becerisini; *destekleyici olmak*, danışanın umudunu yeşertirken, kendi kararlarını vermesinde cesaretlendirme becerisini; *iyi niyet*, etik kurallar çerçevesinde, yapıcı bir şekilde danışanın iyiliğini gözetme arzusunun; *öz farkındalık*, davranışları, değerleri ve duyguları da kapsayan kendilik algısını ve kişiyi etkileyen faktörlerin neler olduğunun ve bu faktörlerin kişiyi nasıl etkilediğinin farkında olma yeteneğini ifade etmektedir. Bu araştırmadaki etkili danışman nitelikleri, Cormier ve Cormier'in (1998'den aktaran Gladding, 2013) vurguladığı etkili danışman özelliklerini kapsamaktadır.

Halinski (2009), danışmanların etkinliğine katkıda bulunan ve en çok alıntılanan kişilik özelliklerini veya yapıları belirlemek için literatürün kapsamlı bir incelemesini yapmıştır. İnceleme sonucunda bulduğu 47 kaynaktan belirtilen özelliklerin bir matrisini çıkarmıştır. Buna göre bu özelliklerden en çok alıntı yapılan danışman özellikleri, sıcak ve kabul edici olma (27), empatik olma (26), esneklik (23), öz-farkındalık (24) ve içtenliktir (23). Daha az alıntı yapılan danışman özellikleri arasında kendine güvenen (11), mizah (9), psikolojik olarak sağlıklı (8), özgecil (7), açık (6) ve sezgisel (6) yer almaktadır. Halinski (2009) ayrıca, literatür taramasının sonucunda eşanlamlı yapılara birçok referans bulmuştur. Bu özelliklerden olumlu saygı ile açık fikirlilik ve başkalarının değerlerine saygılı olma; empati ile anlayış; kendini tanıma ile iç gözlem ve öz bilgi; esneklik ile sabır ve belirsizliğe tolerans; gerçekçilik ile özgünlük ve dürüstlük; kendine güven ile yüksek öz saygı ve kişisel cesaret; özgecilik ile kendini inkâr etme yeteneği; hassas ve açıklık ile samimiyet ve sezgisel ile duygusal açıdan anlayışlı olmayı eşanlamlı özellikler olduğunu saptamıştır.

Young (2009), yetkin ve etkili psikolojik danışman özellikleri hakkında yapılan tartışmaları iki kategoride toplamıştır. İlk kategori, psikolojik danışma kuramları ve teknikleri, insan gelişimi ve ölçme ve değerlendirme gibi genel olarak mesleki eğitim sırasında edinilen psikolojik danışma alanındaki bilgi ve becerilere sahip olma ile ilgili nitelikleri içermektedir. Diğer kategorideki nitelikler daha çok psikolojik özelliklere odaklanan özelliklerdir (aktaran, Korkut-Owen ve diğerleri, 2014).

Yukarıda verilen bilgilerde görüldüğü üzere, psikolojik danışmanların mesleki bilgi ve becerileri ile beraber kişisel özellikleri terapötik süreçte etkili olabilmektedir.

Etkili psikolojik danışmanların kişisel özellikleri hakkında yapılan birçok araştırma sonucunda bazı ortak özelliklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu özelliklerden empati, kabul, içtenlik, esneklik, öz farkındalık ve güvenilirliğin literatür tarafından en çok desteklenen özellikler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan danışmanların etkinliğini sürdürmesi hem kendileri hem de mesleki kariyerleri açısından önemli görülmektedir. Aşağıda bu konu hakkında açıklama yapılmıştır.

Psikolojik Danışman'ın etkinliğini sürdürebilmesi. Psikolojik danışmanlar yaptıkları işin doğası nedeniyle üzölmeye açıktır (Cummins, Massey ve Jones, 2007). Ne yazık ki birçok danışman, başkalarına bakmak için kendine bakmaktan çok daha fazla zaman ve enerji harcamaktadır. Danışmanlar öz-bakımları ile düzensiz ve yetersiz olarak ilgilendiklerinde tükenmişlik, dolaylı travma, şefkat yorgunluğu, mesleki bozulma ve danışanlara daha az etkili hizmet verme gibi potansiyel birçok sorun yaşayabilmektedir. Sonuç olarak, danışmanların kişisel bakımlarına öncelik verme zorunluluğu vardır (Di Benedetto ve Swadling, 2014; Güler, 2018; Haddock ve Falkner, 2017; Lawson ve Venart, 2005; Sim ve diğerleri, 2016; Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016). Fiziksel, bilişsel, duygusal, manevi ve ilişkisel gibi farklı bileşenleri olan öz-bakım çok çeşitli stratejileri içermektedir (Fereday, 2011; Güler, 2018; Saakvitne ve Pearlman, 1996). Ayrıca ACA (2014), danışmanların etik olarak kişisel bakımlarından sorumlu olduklarını vurgulamaktadır: "...danışmanlar mesleki sorumluluklarını en iyi şekilde karşılamak için kendi duygusal, fiziksel, zihinsel ve manevi iyi oluşlarını sürdürmek ve yükseltmek için kişisel bakım faaliyetlerinde bulunurlar" (s. 8).

Lawson ve Venart (2005), psikolojik danışmanların zihinsel ve duygusal bozukluklara karşı genel nüfusa göre daha savunmasız olabileceğini öne sürmüş ve bu nedenle hem bu bozukluklar için risk faktörlerini hem de psikolojik olarak daha çabuk toparlanmalarına yardımcı olacak stratejileri daha iyi anlamaları gerektiğinin altını çizmişlerdir. Dolayısıyla danışmanların ekili bir şekilde iş hayatlarını sürdürmeleri ve iş doyumunu yaşamalarına imkân sağlayacak uygulamalara ihtiyaçlarının olduğu vurgulanmaktadır (Lawson ve Myers, 2011). Kariyer sürdürme davranışları olarak bilinen bu davranışlar; mizah duygusunu sürdürmek, eş / aile ile zaman geçirmek, mesleki ve kişisel yaşamlar arasında dengeyi korumak, farkındalık, iş sorumlulukları üzerindeki kontrol duygusunu korunmak, yaratıcılık, sosyal destek ve manevi inaçlara

dönüş gibi birçok davranışı içermektedir (Haddock ve Falkner, 2017; Lawson, 2007; Lawson ve Myers, 2011; Stevanoviç ve Rupert, 2004).

Psikolojik danışmanların kariyerleri boyunca tükenmişlik ve travma gibi potansiyel sorunlardan korunmaları ve etkili bir şekilde çalışmalarını için iyilik hali yaşam tarzını benimsemeleri önerilmektedir (Cashwell ve diğerleri, 2007; Haddock ve Falkner, 2017; Hardiman ve Simmonds, 2013; Lawson, Venart, Hazler ve Kottler, 2007; Neukrug, 2016; Witmer ve Young, 1996). Ayrıca ACA (2014), danışmanların duygusal, fiziksel, zihinsel ve manevi iyi oluşlarını sürdürmelerini profesyonel bir sorumluluk olarak görmektedir. Bu bağlamda Myers ve Sweeney (2008), psikolojik danışma alanında Bölünemez Öz-İyilik Hali Modeli geliştirmiştir. “İyilik hali, bireyin sosyal ve doğal çevresi içinde tam ve işlevsel olarak yaşaması için beden, zihin ve ruhun birleştiği optimal sağlık yönelimli bir yaşam biçimi ve iyi olma durumu” (Myers ve diğerleri, 2000, s. 252) olarak tanımlanmıştır. Myers ve Sweeney (2008), beş yaşam görevi ve birçok bileşeni içeren geniş bir iyilik hali yelpazesi sunmuştur. Bölünemez Öz’ün beş yaşam görevi şunlardır: Yaratıcı Öz, Başa Çıkan Öz, Sosyal Öz, Temel Öz ve Fiziksel Öz. Bu beş faktör, düşünme, duygular, olumlu mizah, çalışma, kontrol, maneviyat, kültürel kimlik, cinsiyet kimliği, kişisel bakım, sevgi, arkadaşlık, kendine değer, gerçekçi inanç, stres yönetimi, serbest zaman, egzersiz ve beslenme olmak üzere 17 alt faktörden oluşmuştur.

Özetle, psikolojik danışmanların etkinliğini sürdürebilmeleri yaptıkları işin doğası gereği zor görünmektedir. Dolayısıyla danışmanlar iş yaşamlarında tükenmişlik, şefkat yorgunluğu ve dolaylı travma gibi doğal risklerle karşılaşabilmektedir. Danışmanların, bu risklerden korunmak ve/veya bu sorunları yönetmek için kişisel bakımlarına öncelik verme, iyilik hali yaşam tarzını benimseme ve kariyer sürdürme davranışları gibi stratejileri uygulama sorumluluklarına vurgu yapılmaktadır. Kişisel bakım stratejilerinin, iyilik hali yaşam tarzının ve kariyer sürdürme davranışlarının içerisinde maneviyatın da yer aldığı görülmektedir. Danışmanların manevi yönelimi, bu tez çalışmasının değişkenlerinden biri olduğu için aşağıda psikolojik danışmanın manevi yönelimi hakkında literatürde yer alan bilgiler sunulmuştur.

Psikolojik danışmanın maneviyatı. Sağlıklı yaşam modelleri, akreditasyon standartları, tanı ölçütleri ve maneviyat hakkındaki akademik literatür genel olarak, danışanın sağlığı, iyi oluşu ve gelişimi üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte

danışmanların ve danışman adaylarının manevi yaşamlarının da üzerinde durulmasını hak ettiği öne sürülmektedir (Cashwell ve diğerleri, 2007). Nitekim araştırmacılar, ruh sağlığı uzmanlarının yaşamlarında maneviyatın önemli olduğunu vurgulamaktadır (Carlson, Erickson ve diğerleri, 2002; Shafranske ve Malony, 1990; Plumb, 2011; Young ve diğerleri, 2007).

Psikolojik danışmanın portresi çizilirken, bir danışmanın başkalarının başarmasına yardımcı olmayı umduğu davranışlara model olabilmek için her şeyden önce kendisi fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve manevi olarak büyümeye kendisini adanması, danışman özellikleri arasında yer almaktadır (Egan, 1997). Sargeant (1989), terapistlerin manevi iyi oluşunun danışan hizmetleri bakımından önemli olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Wittine (1995), güçlü bir maneviyat duygusunun terapistlerin danışanlarının ıstırabına tanıklık etme ve güçlü kalma yeteneklerini artırdığını öne sürmüştür. Birçok durumda Psikolojik Danışman'ın maneviyatı, danışanın manevi konularına uyum sağlayabilmesi için bir değer alt yapısı oluşturabilir. Bu nedenle psikolojik danışmanlar, danışanlarının maneviyatının yanı sıra, kendi maneviyatlarını da değerlendirmelidirler (Gladding, 2013, s.120).

Araştırmalarda maneviyatın, tükenmişlik, kazanılmış travma ve daha genel olarak karşılaşılan birçok riskle mücadele eden terapistler için, potansiyel koruyucu bir faktör ve terapistin kişisel bakımını arttırmaya yönelik yaygın uygulamalardan biri olduğu belirtilmektedir (Aggs ve Bambling, 2010; Brady, Peterman, Fitchett, Mo ve Cella, 1999; Carlson, Kirkpatrick, Hecker ve Killmer., 2002; Dlugos ve Friedlander, 2001; Giles, 2013; Haug, 1998; Moon, 2002; Prest, Russel, D'Souza, 1999; Shapiro, Brown ve Biegel, 2007; Schure, Christopher ve Christopher, 2008; Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016; Sori, Biank ve Helmeke, 2006; Stander, Piercy, Mackinnon ve Helmeke, 1994; Whitmire, 2014; Wittine, 1995). Kişisel bakım stratejilerinden biri olarak manevi kişisel bakım, psikolojik danışmanın, sahip oldukları için minnettar olma, dua ve ibadet etme gibi yollarla inandığı yaratıcı ile bağlantıyı artırma, birilerine karşılıksız yardım etme, çocuklarla ilgilenme gibi yaşamını anlamlandırabilecek stratejileri uygulamakla ilgili görülmektedir (Güler, 2018).

Psikolojik danışmanın manevi hayatının onun iyi oluşunu doğrudan etkilediği ileri sürülmüştür (Cashwell ve diğerleri, 2007). Cashwell ve diğerleri (2007), bu durumu bir metaforla açıklamıştır:

Örneğin, som altın sıvı içeren bir gemi yapacağınızı hayal edin. Bu sıvı başkalarına, biraz biraz dökülür. Bir noktada, yeniden doldurulmadığı takdirde, gemi boşalır ve başkalarına verilecek hiçbir şey kalmaz. Danışmanlık süreci, her bir danışana biraz kendimizi dökmeyi içerir. Bu süreçler boyunca bilinçli ve sık sık tekrar doldurulmadığı takdirde "gemi" boş kalır. Maneviyat, "gemiyi doldurmak" için tek yolu temsil etmese de açıkça hayati bir yoldur (s. 69).

Özetle, hem kendi yaşamlarında hem de danışan hizmetleri bakımından danışmanların maneviyatının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca olumlu davranışlara model olabilmek için her şeyden önce danışmanın kendisinin fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve manevi olarak büyümeye kendisini adanması, danışman özelliklerinden kabul edilmektedir. Diğer taraftan araştırmacılar, danışmanların maneviyatının, danışanların manevi konularına uyum sağlayabilmeleri ve onların ıstırabına tanıklık etme ve güçlü kalma yeteneklerini artırabilmeleri için bir değer alt yapısı oluşturabileceğini vurgulamışlardır.

Psikolojik danışma mesleğinde, danışmanın kişisel iyi oluşunu koruması zorlu bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda danışmanların tükenmişlikle, dolaylı travmayla ve şefkat yorgunluğu gibi sorunlarla baş etmelerinde maneviyatın önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Bütünsel olarak sağlıklı yaşamın birçok yönü olmasıyla birlikte maneviyatın danışmanlara kişisel ve mesleki anlamda iyileşme ve büyüme için önemli ve değerli bir fırsat sunduğu söylenebilir. Bütün bunlarla birlikte literatürde, maneviyat psikolojik danışmada değerler bakımından da incelenmiştir. Bu nedenle aşağıda danışmada değerler konusuna ayrıca değinilmiştir.

2.1.3. Psikolojik Danışmada Değerler

Yirminci yüzyılın ilk yarısında terapistlerin çoğu kendi değerlerini psikoterapinin dışında tutabileceklerine inanıyordu. Psikanalistler, "boş ekran" olabileceklerini, davranışçılar, "objektif, bilimsel teknisyenler" olduklarını ve danışan merkezli terapistler, "yargısız ve koşulsuz dinleyiciler" olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca birçok terapist, danışanların manevi değerlerinin ruh sağlığı, kişilerarası ilişkiler ve terapötik büyüme bakımından konu dışı veya zararlı olduğunu düşünmüştür. Terapistlerin birçoğu her ne kadar "değerlerden arınmış" olduklarını iddia etseler de yazılarında ve klinik uygulamalarında değerlerinden izler görüldüğünün altı çizilmiştir (Richards ve diğerleri, 1999). Falender ve Shafranske'e (2004) göre, psikoterapi uygulamalarının değer açısından tarafsız olduğunu varsaymak artık mümkün görünmemektedir. Araştırmalar, psikolojik danışmanların değerlerden arınmış ya da

değerlere karşı nötr olmadıklarını; danışmanların değerlerinin, değerlendirme stratejileri, terapi hedefleri ve tekniklerin seçimi gibi terapötik sürecin birçok yönünü etkilediğini göstermiştir (Corey, 2012; Grimm, 1994; Richards ve diğerleri, 1999).

Genel olarak değerler, “bireyin davranışsal seçenekler arasında karar vermesine yardımcı olan özelliklerdir” (Grimm, 1994, s.155). Strupp (1980), üç tür terapist değeri tanımlamıştır. Kendine özgü (idiosyncratic) değerler terapistten terapistte değişen değerlerdir. Örneğin, kendine özgü değerler, terapistin manevi değerlerini içerebilmektedir. İkinci tür terapist değeri optional değerlerdir, diğer bir deyişle isteğe bağlı değerlerdir. Klinik terapide, bazı terapistler tarafından teşvik edilen ve bazı danışanlar tarafından benimsenen bu değerler, terapötik sürece entegre değildir. İsteğe bağlı değerler, terapistin dini değerlerini içermektedir. Üçüncü tür terapist değeri epistemik değerlerdir. Diğer bir deyişle, terapinin uygulanması için temel oluşturan varsayımları içermektedir. Epistemik değerler, doğrudan danışana aktarılmaya da danışan bunları algılar, değerlendirir ve sonra bunları değer yönelimine dahil edebilir (aktaran, Grimm, 1994). Grimm (1994), etkili bir terapinin amacının, danışmanların ve danışanların manevi ihtiyaçlarına en iyi şekilde hizmet edebilmek olduğunu, bu nedenle terapist manevi değerlerini terapist epistemik değerleriyle bütünleştirmenin gerekli olduğunu öne sürmüştür.

Corey (2012), danışmanların iki aşırı pozisyondan birini üstlenme eğilimine karşı korunmaları gerektiğini öne sürmektedir. Bir uçta, kesin ve mutlak inançlara sahip olan ve değerlerini benimsemeleri için danışanları etkilemeyi işleri olarak gören danışmanlar vardır. Bu danışmanlar, danışanlarını “haklı” olarak düşündükleri tutum ve değerlere yönlendirme eğilimindedirler. Diğer uçta ise, değerlerini çalışmalarının dışında tutmaları gerektiğini ve değerleri olmayan danışmanlık ideali için çaba sarf etmeleri gerektiğini savunan danışmanlardır. Bu danışmanlar, danışanlarını etkilememeye o kadar niyetlidirler ki bir zaman sonra hareketsizleştirme riski ile karşı karşıya kalırlar.

Danışmanların değerleri pratik yapma şeklini etkilese de nesnellik duygusunu korumak mümkündür (Corey, 2012). Manevi değerler, birçok terapistin hem doğrudan hem de dolaylı olarak psikoterapi uygulamalarını açıkça etkilese de terapistlerin danışanlara belirli bir manevi değerler sistemini telkin etmeye ya da empoze etmeye teşebbüs etmemeleri önemlidir (Corey ve diğerleri, 2011; Grimm, 1994). Değer empoze

etmek, danışmanların danışanın değerlerini, tutumlarını, inançlarını ve davranışlarını doğrudan belirlemeye yeltenmelerini ifade etmektedir (Corey, 2012). Ayrıca danışmanlar, değerlerini danışanlarına empoze etmemeleri konusunda ACA Etik Kuralları tarafından uyarılmaktadır (ACA, 2014).

Danışmanlar, danışanlarının maneviyatını ve inançlarını ele almak isterlerse, kendi manevi inançlarının farkında olmaları önemlidir (Corey ve diğerleri, 2011). Danışmanların psikolojik danışma bağlamında, maneviyata ilişkin kendi önyargılarını, inançlarını ve değerlerini keşfetmeleri için sürekli bir kişisel yansıma sürecinde olmaları desteklenmekte ve maneviyat hakkında katı inançlara sahip olan danışmanların, danışma sürecinin ilerlemesini engelleyebileceği öne sürülmektedir (Steen ve diğerleri, 2006).

2.1.4. Maneviyatın Tanımlanması

Bu çalışmada “maneviyat” kavramı İngilizce “spirituality” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde öncelikle “spirituality” ve “maneviyat” kelimelerinin sözlük anlamları verilmiştir. Daha sonra alan yazındaki maneviyat tanımları sunulmuştur. Tanımlardan sonra maneviyatın çok boyutlu özelliği ve maneviyat ve din arasındaki ilişkiye yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Türkçe’de “Maneviyat” sözcüğü, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, “maddi olmayan, manevi şeyler” anlamındadır. Tarifte geçen “manevî” sözcüğünün anlamı “gözle görülmeyen, ancak duyuyla sezilebilen, soyut, ruhani, tinsel, maddi olanın karşıtı” şeklinde tanımlanmıştır. İkincisi, “yürek gücü, moral”dir (TDK, ty). “Spirituality” sözcüğü, “nefes” ya da canlandırma ilkesiyle ilgili olan Latince spiritus kökünden gelir (Elkins, 2015, s. 687). “The American Heritage Dictionary of the English Language” (2000) adlı sözlükte, *isim* olarak “spirit” sözcüğü, canlılar içindeki hayati ilke veya canlandırma kuvveti, maddi olmayan bilinç; ölmekte olan bir kişinin vücudundan ayrıldığı kabul edilen ruh; kutsal ruh, Tanrı; doğaüstü bir varlık anlamlarına gelmektedir. Yine adı geçen sözlükte, bir insanın zihin, irade ve duygularla ilişkili kısmı; belirtilen nitelikle nitelendirilen bir kişi; bir eğilim ya da belirli bir tür eğilim; harekete geçirici nedensel veya temel bir ilke; bir ruh hali ya da duygusal bir durum; canlılık ile nitelenen özel bir ruh hali veya duygusal bir durum; güçlü sadakat veya bağlılık; bir fırsatın veya bir dönemin baskın havası, tanımları da yer almaktadır. “Spiritual” sözcüğü, ruhun doğası ile ilgili, ondan oluşan

veya bunlarla ilgili olan; maddi olmayan; ruhu ilgilendiren veya etkileyen; Tanrı'dan, ya da Tanrı'la ilgili; bir kiliseye veya dine ait veya kutsal; ruhların veya bir ruhun doğası ile ilgili veya sahip olmak; doğaüstü. “Spirituality” sözcüğü isim olarak, manevi olma olgusu, tarzı veya durumu; din adamları; mülkiyet veya gelir gibi, kiliseye veya rahiplere ait bir şey (s. 6913-6914) anlamlarına gelmektedir.

Maneviyat teriminin, özellikle ruh sağlığı, sosyal ve davranış bilimcileri arasında ne anlama geldiğiyle ilgili bir fikir birliği yoktur (Zinnbauer ve diğerleri, 1997). Maneviyat birçok araştırmada tanımlanmaya çalışılmış olsa da tanımlanması zor, karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır (Haddock ve Falkner, 2017; Koenig, 2018, West, 2000; Zinnbauer ve diğerleri, 1997). Maneviyat, genel olarak, kutsal nesneyi temel alan dört ana kategori içinde tanımlanmıştır (Davis ve diğerleri, 2015). İlk olarak, *dinsel maneviyat*, belirli bir dinin (örneğin, Hristiyanlık, İslam, Yahudilik ve Budizm) açıkladığı gibi daha yüksek bir güç ile olan yakınlık hissini ve bağlantı hissini içerir. İkincisi, *hümanist maneviyat*, şefkat hissetme, sevgi dolu olma veya fedakârlık dahil olmak üzere diğer insanlarla yakınlık ve bağlantı hissini içerir. Üçüncüsü, *doğa maneviyatı*, güzel bir günbatımında veya bir dağ manzarasının ihtişamında ortaya çıkan doğa veya çevre ile yakınlık ve bağlantı hissini içerir. Dördüncüsü, *kozmos maneviyatı*, dış uzayın genişliğini veya bir kozmosun içinde olma hissini düşünmek gibi, evrenle yakınlık ve bağlantı hissini içerir (Davis ve diğerleri, 2015). İlgili literatürde bazı “maneviyat” tanımları tarih önceliğine göre aşağıda verilmiştir:

Shafranske ve Gorsuch (1984, s. 233), “*derin bir bütünlük, bağlantılılık ve sonsuza açıklık duygusudur.*”

Elkins ve diğerleri (1988, s. 10), “*aşkın bir boyutun farkındalığı ile ortaya çıkan ve benliğe, başkalarına, doğaya, hayata ve kişinin nihai olduğunu düşündüğü şeylere ilişkin tanımlanabilir, belirli değerlerle nitelendirilen varoluş ve tecrübe ediş tarzıdır.*”

Benner (1989, s. 20), “*Tanrıyla ilişki kurulmasına yönelik olarak Tanrının merhametli çağrısına insanın cevabıdır.*”

Ingersoll (1994, s. 99), “*ilâhî, mutlak veya kendinden daha büyük bir güç kavramıdır.*”

Pargament (1999, s. 12), “*kutsal arayışıdır.*”

Myers ve diğeri (2000, s. 252), “yaşamın maddi yönünün ötesine geçen bir güç veya varlık bilinci ve evrene derin bir bağlılık ve bütünlük duygusunu içeren insan varoluşunun niteliğidir.”

White (2000, s. 9), “kişinin içindeki derinliklerde olan ve kişinin ilahi bir Tanrı ile olan ilişkisi aracılığıyla ortaya çıkan bir ruh ya da ilahi deneyimle teması girmeye sürecidir.”

Cheston (2000, s. 297), “yaşamda anlam bulma ve insanın özgünlüğünü bir insan olarak geliştirme çabası içinde evrenin yaratıcı gücü ile ilişkiye girmeye arayışıdır.”

Tan ve Johnson (2005, s. 77), “kutsalın arayışı ve aşkınla ilgili kişisel deneyimlerdir.”

Richards ve Bergin (2005, s. 22), “Tanrı ve kutsal ile uyum ve arayıştır.”

Burke ve diğeri (2005, s. 5), “Tanrı'nın varlığını tanımak ve O'nun aşkın boyutu ile ilişki içinde olma arzusunun bir yoludur.”

Maneviyatın tanımının yapıldığı araştırmaların %67'sinde, “kutsal” veya “kutsalı arama” konusunda bir konsensus olduğu saptanmıştır (Vieten ve diğeri, 2013). Genel olarak “kutsal” kelimesinin “tanrı” veya “aşkın” olarak tanımlandığı, ayrıca araştırmacıların maneviyatı hayatın anlamı / amacı ve bilgelik gibi diğer psikolojik unsurlardan ayıran bu odakta görüş birliği sağladığı aktarılmıştır (Vieten ve diğeri, 2013). Benzer şekilde Koenig (2018), maneviyatın anlam, amaç, huzur gibi psikolojik kavramlarla tanımlandığında, iyi zihinsel sağlığa sahip olmakla eş anlamlı hale geleceğini ileri sürmüştür. Anlam, amaç, huzur, hoşgörü ve öz-denetim gibi özelliklerin maneviyatın sonuçları olabileceğini savunmuştur. Ayrıca Koenig (2018), maneviyatın “kutsal olana bağlanma” şeklindeki tanımlardan yola çıkarak, her insan için kutsalın farklı olabileceğini ve tanımın gerçek içeriğini oldukça değişken duruma getireceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle Koenig (2018), maneviyatı “kutsal” üzerine temellendirmek yerine “aşkın” üzerine temellendirmeyi önermiştir: “Maneviyat, sonuçlarından- insani değerler, ahlak, anlam, amaç, barış, başkalarına bağlılık, huşu ve merak duyguları- aşkınla olan bağlantısıyla ayırt edilir. Aşkın, benlik dışında olan ve aynı zamanda benlik içinde olandır. “Aşkın”, batı geleneklerinde Tanrı, Allah, HaShem veya Yüksek Güç olarak; doğu geleneklerinde Nihai Gerçek veya Gerçek, Brahman, Dharma veya Buda olarak adlandırılır” (s. 15).

Sperry (2012), maneviyatın zamanla bir uzlaşma tanımının ortaya çıkmasının beklendiğini ve böyle bir uzlaşma tanımının sistemik temelli olmasının mümkün

olduğunu belirtmektedir. Sözelimi maneviyat, bir girdi veya öncü değişken; bir süreç veya aracı değişken; bir çıktı veya bağımlı değişken olarak anlaşılabilir. En güncel tanımlar, bu değişkenlerin sadece bir veya ikisini yansıtmaktadır. Örneğin, manevi özlem, öncül ya da bağımsız bir değişkendir; oysa manevi pratik, aracı bir değişkendir ve manevi dönüşüm, bir çıktı veya bağımlı değişkendir. Manevi dönüşüm, kişinin fiziksel sağlık düzeyini, psikolojik iyi oluşunu veya her ikisini birden arttırmayı içerir. Manevi özelemleri ve manevi dönüşümü birbirine bağlayan değişkenler veya boyutlara aracılık eden çeşitli manevi uygulamalar vardır. Bu uygulamalar arasında dua, meditasyon, farkındalık, oruç ve hizmet bulunmaktadır (Walsh, 2009).

Literatürde yapılan maneviyat tanımlarında görüldüğü üzere, maneviyatın objesi olan varlık ve fenomenlerle olan ilişkilerde yaşanan tecrübe öne çıkmaktadır. Maneviyatın tanımlarındaki öncelikli ve ortak obje genellikle aşkın varlık olarak görülmektedir. Manevi yaşantının daha çok içsel ve kişiye özgü deneyim olduğu değerlendirilmektedir. Yine maneviyatın tek taraflı bir tecrübe olmayıp aşkın varlıkla karşılıklı biçimde gerçekleştirilen bir ilişki olduğu tanımlara yansımaktadır. Ayrıca maneviyatın benliğe, diğer insanlara ve doğaya ilişkin boyutunun olduğu da kabul edilmektedir.

Maneviyatın çok boyutluluğu. Maneviyat kavramı üzerine yapılan çalışmalar, maneviyatın birçok özelliği ve bileşeni olan çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir (Brown, Johnson ve Parrish, 2007; Elkins, 2015; Elkins ve diğerleri, 1988; Meezenbroek ve diğerleri, 2012; Miller ve Thoresen, 1999; Myers ve diğerleri, 2000; Westgate, 1996; Wilber, 2000; Zinnbauer ve Pargament, 2005). Örneğin Elkins (2015), maneviyatın özellikleri ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemiştir: Maneviyat evrenseldir ve her insana açıktır. İnsanın doğuştan gelen, doğal bir potansiyeli olan insani fenomendir. Özü itibarıyla fenomenolojiktir; yerli Amerikalıların yağmur danslarından Güney Baptistlerin dua servislerine, İslam'ın dervişlerinden Zen Budizmin meditasyon rahibelerine ve kiliselerin ibadet servislerine kadar birçok form ortaya koymaktadır. Fakat bu dışa dönük formların altında, kutsal için ortak bir özlem vardır. Maneviyat, iç güce cevap verme kapasitesidir ve gizemli bir enerji ile ilişkilidir. Maneviyatın amacı merhamettir. Wilber (2000), maneviyatın beş özelliği olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar, maneviyat, gelişimsel özelliklerin herhangi birinin en üst düzeyini içerir; gelişimsel dönemlerin en üst düzeylerinin toplamıdır; maneviyatın kendisi ayrı

bir gelişme alanıdır; maneviyat, birey hangi aşamada olursa olsun, samimiyet veya sevgi gibi bir tutumdur; temelde doruk deneyimleri içerir.

Miller ve Thoresen (1999), dinsel bağlamı içersin ya da içermesin, maneviyatı karakterize eden, manevi pratikler, inançlar ve deneyimler olmak üzere üç boyut tanımlamıştır. İlk boyut, açıkça görülebilen davranışlara odaklandığı için belki de ölçülmesi en kolay olanıdır. Dua, oruç, meditasyon ve tefekkür manevi pratikleri tanımlayabilir. Ayrıca özellikle ibadet, dinsel dans, kutsal kitap okuma, ilahi söyleme, günah çıkarma, kurban gibi dini eylemler de manevi pratiklerin içine katılabilir. İkinci boyut olan manevi inançlar daha geniştir ve bu inançların muhteviyatı kültüre göre değişir. Burada, aşkınlık, tanrı, duysal ve zihinsel bilginin ötesinde manevi bir boyutun gerçekliği hakkında inançlar vardır. Kişisel ahlak ve onaylanmış değerler de bu boyutun bir parçasıdır. Kişisel değerler içinde olan kendini aşmak birçok din için ortak bir arayış olmuştur. Üçüncü boyut, maneviyatın temel ve belirleyici doğası olarak kabul edilebilir. Bu boyut, dinî bir inancın konu ve uygulamalarına bağlı kalmaksızın, doğal bir şekilde yaşanan mistik tecrübeler ve doruk deneyimlerin yer aldığı boyuttur.

Westgate (1996), maneviyatın, hayatın amacı ve anlam arayışı, aşkın inançlar ve deneyimler, evrensel hakiki değerleri benimsemek, ortak inanç sistemine sahip bir manevi topluluğa aidiyet olmak üzere dört bileşenden oluştuğunu savunmaktadır. Westgate (1996), ilk iki bileşenin maneviyatla ilgili çalışmaların yapıldığı bütün yazınlara dahil edildiğini not etmiştir. Myers ve diğerleri (2000), maneviyatın a) umut, b) hayatın anlamı / amacı, c) meditasyon ve dua / ibadet, d) şefkat ve sevgi e) özgecilik, f) etik, g) değerler, h) fizik ötesi deneyimler yaşama, ı) yüce bir gücün varlığına inanma ve aşkınlık gibi unsurları içerdiğini ifade etmişlerdir. Elkins ve diğerleri (1988), maneviyatın boyutlarını araştırmış ve maneviyatın dokuz bileşenden oluşan çok boyutlu bir yapısının olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bileşenler, aşkınlık boyutu, yaşamın anlam ve amacı, yaşamda misyon, yaşamın kutsallığı, maddi değerler, diğerkâmlık, idealizm, trajik farkındalık ve maneviyatın kazanımlarından oluşmaktadır. ASERVIC'in websitesinde, manevi yönelimin bireyi sevgiye, bilgiye, yaşamı anlamlandırmaya, içsel huzura, umuda, bağlantılı olmaya, iyilik haline, aşkınlığa ve bütünlüğe yönelttiği vurgulanmaktadır (ASERVIC, t.y).

Özetle, maneviyatı kavramsallaştırma çalışmalarında dikkat çeken nokta, maneviyatın birçok ve birbirinden farklı boyutlarının ve özelliklerinin açıklanmaya

çalışılmasıdır. Bu durum, maneviyatın geniş kapsamlı ve kompleks bir yapısının olduğunun bir göstergesidir. Diğer taraftan, çalışmaların amacına göre maneviyatın boyutlarının ve içeriğinin değiştiği de anlaşılmaktadır. Bu araştırma kapsamında, yukarıdaki tanımlar da dikkate alınarak, maneviyat kavramı, aşkın bir güce inanma, insanlarla, doğayla ve aşkın varlıkla iletişim halinde olma duygusu, bütünlük hissi ve yaşamı anlamlandırma olarak değerlendirilmiştir.

2.1.4.1. Maneviyat ve Din

Maneviyat kavramının tanımlanmasındaki zorluklardan biri din ile olan ilişkisidir. Maneviyat ve din genellikle beraber ya da bazen birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Bu iki terimin ortak özellikleri olmakla birlikte, bazı araştırmacılar aralarında farklar olduğunu savunmaktadır (Turner, Lukoff, Barnhouse ve Lu, 1995). Birçok araştırmacının dinin ve maneviyatın birbiriyle ilgili olduğu konusunda hemfikir olduğu, ancak bu iki kavramın ilişkilerinin niteliği konusunda bir fikir birliği olmadığı ileri sürülmektedir (Sperry, 2012). Sözelimi, James'e (2017, s. 41) göre din, *“bireylerin ilahi olduğunu düşündükleri herhangi bir şey ile kendilerini ilişki içinde görmeleri bakımından yaşadıkları duygular, eylemler ve tecrübeler”* anlamına gelmektedir. Miller ve Thoresen (1999, s. 7), James'in dinle ilgili 'kapsayıcı alan' betimlemesinin şimdilerde açık ve net bir biçimde maneviyat olduğunu ve Maslow'un öznel ve doğal dini tecrübe ve tutumların (burada maneviyat terimi) kurumsal organize dinlerden farklı olduğunu ifade ettiğini savunmuşlardır. Sperry (2012), James'in, dini, manevi boyutu kapsayan dinamik bir deneyim olarak gördüğünü ileri sürmüştür. Pargament (2011), tarihsel olarak, “dindarlık” teriminin bugün birçok insanın “maneviyat” olarak tanımlayacağı şeyi kapsadığını ileri sürmektedir. Pargament (2011), günümüzün birçok psikoloğunun muhtemelen James'in din tanımını rahatlıkla maneviyatın bir tanımı olarak görebileceğini vurgulamaktadır

Bazı araştırmacılara göre, dindar olmadan manevi ve manevi olmadan dindar olmak mümkündür (Benner, 1989). Sözelimi, Richards ve Bergin'e göre (2005), manevi insanların en temel özellikleri, sevgi dolu olmaları ve gerçek yakınlıktan, ahenkten, Tanrı ve manevi gerçeklikler ile bağ kurmaktan zevk almalarıdır. Dolayısıyla Richards ve Bergin'in görüşüne göre, eğer bir dinsel uygulama veya deneyim bir insanın Tanrı ile daha yakın hissetmesine yardımcı oluyorsa, bu uygulama veya deneyim manevidir. Bu kişisel bağlantı olmadan, uygulama veya deneyim dinsel

olabilir, ancak manevi olmayabilir. Benzer şekilde, Miller ve Thoresen (1999), maneviyatı mutlaka din içermesi gerekmeyen bir özellik olarak betimlemişlerdir. Din daha çok, bireylerin belirli bir değer ve ritüel aracılığıyla maneviyatlarını ifade ettikleri bir yol olarak görülmüştür (MacDonald, 2004). Manevi boyutu eksik katı bir dindarlık olabileceği gibi, manevi duyarlılığı yüksek olduğu halde belirli bir dine mensup olmayan insanlara da rastlamak mümkündür. Söz gelimi, mazlum ve mağdur insanların sorunları için çalışan, samimi bir insan hakları savunucusu ya da çevre sorunlarına çözüm için eylem içinde olan pek çok insan manevi yönü güçlü olmakla birlikte dindar olmayabilir (Güleç, 2009). Diğer taraftan birçok insan, kendi maneviyatını din aracılığı ile ifade etmektedir (Pargament, 1997).

Araştırmacılara göre, maneviyat ve din büyük ölçüde aynı psikolojik işlevlere sahip oldukları için bireylerin kullandıkları bu farklı terimler kişisel tercih ya da tarzdan ibaret olabilmektedir. Bu yüzden insanlar kendilerini *hem dindar hem manevi*, *dindar ama manevi değil*, *manevi ama dindar değil* ve *ne manevi ne de dindar* olarak ifade etmektedirler (Paloutzian ve Park, 2005). Örneğin, Shahabi ve diğerleri (2002), yaptıkları bir araştırmada, 1422 yetişkinin yarısının kendilerini hem manevi hem de dindar olarak gördüğünü, kabaca %10'unun sadece manevi, %10'un da kendilerini sadece dindar ve %28'inin kendilerini ne manevi ne de dindar olarak tanımladığını saptamıştır. Woods ve Ironson (1999), ciddi tıbbi hastalıkları olan 60 kişinin maneviyat ve din ile ilgili inanç ve davranışlarını incelemiştir. Katılımcıların %43'ü kendilerini manevi, %37'si dindar ve %20'si hem manevi hem dindar olarak tanımlamıştır. Bu grupların birçok ortak yönü varken, davranışlarında ve inançlarında önemli farklılıklar bulunmuştur. Örneğin, kendilerini manevi olarak tanımlayanlar, Tanrı'yı daha sevgi dolu, bağışlayıcı ve yargısız olarak görürken, dindar olanların Tanrı'yı daha çok yaratıcı olarak gördükleri belirlenmiştir. Diğer taraftan Dillon ve Wink (2003), bireylerin dindarlık düzeylerinin yaşam süresi boyunca oldukça sabit kalırken, maneviyatlarının özellikle 60 yaşından sonra arttığını tespit etmiştir.

Maneviyat ve dinin bağlantılarını anlamının genel olarak iki yolu olduğu görülmektedir. Birinci yol, yapılardan birinin aslında öbürünün bir alt kümesi olduğunu varsaymaktır. Örneğin, Pargament'e (Zinnbauer ve Pargament, 2005) göre maneviyat dindarlığın kalbi ve ruhu, dini hayatın temel işlevidir. Bu bağlamda Pargament, dini maneviyattan daha geniş bir kavram olarak görmektedir (Zinnbauer ve Pargament,

2005). Koenig de (2018) maneviyatın dine yakından bağı ve dinin özünde olduğunu ileri sürmüştür. Diğer taraftan, Zinnbauer'a göre (Zinnbauer ve Pargament, 2005). Dindarlık, geleneksel bir bağlamda veya örgütlü inanç geleneği içerisinde ortaya çıkan kişisel veya toplumsal kutsal arayışını temsil etmektedir. Maneviyat ise kutsalı, sosyal veya kültürel olarak tanımlanmış sistemlerin dışında arayan birey veya grupların tecrübelerine kadar uzanan bir dizi fenomeni kapsamaktadır. Bu duruma göre maneviyat, dindarlıktan daha geniş bir kavramdır (Zinnbauer ve Pargament, 2005). Bu bağlamda Zinnbauer ve diğerleri (1997), bireylerin din ve maneviyat arasındaki benzerlik ve farklılık üzerine algılarını incelemiştir. Araştırmada, katılımcıların %42'si dinin ve maneviyatın örtüştüğüne, ancak aynı olmadığına, %39'u maneviyatın daha geniş bir kavram olduğuna ve dini içerdiğine inandığını belirtmiştir. Sadece %10'u dini daha geniş ve daha kapsamlı bir kavram olarak değerlendirmiştir. Maneviyatın dinden daha geniş bir yapı olduğunu savunan Avrupalı araştırmacı Stifoss-Hanssen (1999), dinin içinde vurgulanan kutsallığın niteliğinin ateistler ve agnostikler tarafından yaşanmadığını vurgulamıştır. Yine Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda maneviyat, dinden daha geniş bir kavram olarak ele alınmıştır (Ok, 2006; Özdoğan, 2005; Tuncay, 2007). Diğer taraftan Musick, Traphagan, Koenig ve Larson'un (2000) yaptıkları çalışmada, katılımcıların çok azı maneviyatı ve dini birbirinden tamamen farklı olarak görürken büyük çoğunluğu ikisini bir şekilde birbiriyle ilişkili olarak görmüştür. Benzer sonuçlar Japonya'da (Takahashi ve Ide, 2003) ve Türkiye'de de bulunmuştur (Düzgüner, 2013; Kılınçer, 2017). Bu sonuçlar, bazı kültürel ortamlarda din ve maneviyat arasında bir ayrımın anlamlı olmayabileceğini ve ikisinin ayırt edilebildiği durumlarda bile birbirlerini olumlu yönde destekleyebildiklerini göstermektedir (Verma ve Maria, 2006). Bazı çalışmalarda ise, din ve maneviyat ayrı ama birbiriyle örtüşen yapılar olarak ele alınmıştır (Benson, Roehlkepartain ve Rude, 2003; Dillon, Wink ve Fay, 2003; D'Souza ve Rodrigo, 2004; Hill ve diğerleri, 2000; Miller ve Thoresen, 2003; Richards ve Bergin, 2005).

Özetle, maneviyat ve din kavramları genel olarak birbiriyle ilişkili aynı zamanda birbirinden farklı olarak tanımlanmıştır. Maneviyatın dinden daha geniş bir kavram olduğu ya da tersi yönde açıklamaların olduğu dikkat çekmiştir. Bu noktalardan hareketle, bu iki kavramın birbiriyle bağlantısı ve ilişkisi hakkında kafa karışıklığı olduğu ve çoğu uzman arasında bir anlaşma birliğinin olmadığı görülmektedir. Bununla

birlikte yapılan açıklamalar, maneviyat ve dindarlık arasında bir örtüşme olduğuna işaret etmektedir.

2.1.5. Maneviyat ve Ruh Sağlığı

Literatürde binlerce çalışmanın çoğunluğu, ruh sağlığı ve manevi iyi oluş arasında önemli bir bağlantı olduğu fikrini desteklemektedir (Brown, Carney ve diğerleri, 2013; Koenig, 2004, 2012; Koenig ve diğerleri, 2012; Nelson, 2009). Bununla birlikte maneviyat ve ruh sağlığı ilişkisinin niteliği ve önemi tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Hathaway ve Pargament, 1990). Nelson (2009) bu konuda bazı yazarların, bir tür psikolojik patolojiyi temsil eden din ile ilişkinin temelde negatif olduğunu; bazı yazarların dinin ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve iyi ruhsal sağlığın manevi gelişim için önemli bir önkoşul olduğunu; başka bir yazar grubunun ise ikisi arasında önemli bağlantılar olmasına rağmen, birbirlerinden bağımsız olduklarını, böylelikle bir kişinin ruh hastalığından muzdarip iken zengin bir manevi yaşama sahip olabileceğini ya da tam tersinin olabileceğini savunduklarını aktarmıştır.

Maneviyat ve ruh sağlığı ile ilgili kavram ve tanımlamalar araştırmacılar için önemli bir konu olarak görülmektedir (Nelson, 2009). Bu nedenle, manevi iyi oluş ve ruh sağlığı arasında karmaşık bağlantılar olacağı beklenmektedir (Brown, Carney ve diğerleri, 2013; Nelson, 2009). Manevi iyi oluş ve ruh sağlığı arasındaki bu karmaşık ilişkiler bu araştırmanın temel problem konusu ile doğrudan bağlantılı değildir. Bu sebeple genel bir bakış açısıyla, aşağıda, maneviyat ve ruh sağlığı ile ilgili bazı araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırmacılar sağlıkla ilişkili olarak yaşam kalitesi ve maneviyat arasında pozitif ilişkiler olduğunu bildirmektedir (Davison ve Jhangri, 2013). Sağlıklı bir manevi kimliğe sahip bireyler daha hızlı iyileşmekte ve daha sağlıklı yaşam tarzları oluşturabilmektedirler (Richards ve Potts, 1995). Sağlıklı bir manevi kimlik, sevgiye bağlı hissetmeyi, kendine değer vermeyi, yaşamda anlam ve amaç sahibi olmayı ve potansiyelini en iyi şekilde yerine getirmeyi içermektedir (Gladding ve Crockett, 2019). Ayrıca manevi inançların düşük stres düzeyi ile (Koenig ve diğerleri, 1998), uzun ömürlülükle (Helm, Hays, Flint, Koenig ve Blazer, 2000), sağlıklı davranış ve yaşam tarzıyla ilişkili olduğu (Larson ve Koenig, 2000) bulunmuştur.

Araştırmalar, genel olarak, maneviyat ile fiziksel ve ruh sağlığı arasındaki pozitif ilişkiyi kanıtlamıştır (ACA, 2015; Brown, Carney ve diğerleri, 2013; Coyle, 2002; Davison ve Jhangri, 2013; George, Larson, Koenig ve McCullough, 2000; Hook ve diğerleri, 2019; Koenig, 2004, 2012; Koenig ve diğerleri, 2012; Larson ve Larson, 2003; Miller ve Thoresen, 1999; Park, 2007; Seeman, Dubin ve Seeman, 2003; Seybold ve Hill, 2001; Thoresen ve Harris, 2002; Toussaint ve diğerleri, 2013; Unterrainer, Lewis ve Fink, 2014; Weaver ve diğerleri, 2006; Worthington ve diğerleri, 1996; Worthington ve diğerleri, 2011). Örneğin, Larson ve Larson (2003), maneviyat ile ruh sağlığı ve fiziksel sağlık arasındaki ilişkileri ele alan yaklaşık 1200 araştırmayı incelemişlerdir. Bunun sonucunda, manevi ve dini başa çıkmanın bireyin iç huzurunu artırmanın yanı sıra sıkıntılarıyla mücadele etmede bireye destek bir kaynak olduğunu; öfkenin yönetilmesinde önemli bir yerinin olduğunu, aynı zamanda depresyona karşı koruyucu bir güç olabileceğini saptamışlardır. Koenig (2004), 1980'den 2000'e kadar yapılan 500'den fazla çalışmayı incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre maneviyat ile genel ruh sağlığı ve iyi oluş arasında pozitif; maneviyat ile madde kullanımında azalma arasında pozitif ilişkiler olduğu sonucuna varmıştır. Toussaint ve diğerleri (2013), maneviyat ve ru sağlığı arasındaki bağlantılarla ilgili yapılan araştırmaları incelemiştir. Bu kapsamda Toussaint ve diğerleri (2013), literatür incelemesi sonucunda 2009 yılına kadar yapılan 591 çalışmaya ulaşmıştır. Bu çalışmaların 413'ü (%70) ruh sağlığı için maneviyatın olumlu bir faydasını gösteren en az bir istatistiksel etki belirlemiştir. Depresyon, intihar ve madde kullanımı sonuçları olarak incelendiğinde, maneviyatın ruhsal sağlığa olan olumlu yararlarının kanıtlarının daha tutarlı olduğu bulunmuştur. Son çalışmaların büyük bir kısmı (2001-2009) depresyon, anksiyete ve psikotik bozukluklar için olumlu yararlar ortaya koyarken eski araştırmalar (en erken-2000) intihar ve madde kullanımında olumlu sonuçlar gösteren çalışmaların daha fazla olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, maneviyatın tipik olarak ruh sağlığı ilgili yararlı ilişkilere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Öyle ki en iyi ampirik çalışmalardan bazıları maneviyatın, ruh sağlığını iyileştirilmede nedensel bir rol oynadığını göstermektedir. Toussaint ve diğerleri (2013) bunun özellikle ikna edici bir kanıt olduğunu ve psikoterapide manevi faktörlerin uygun bir şekilde ele alınabileceğini gösterdiğini vurgulamıştır.

Pargament (2011), maneviyatın yaşam stresi ile baş etmede birçok amaca hizmet edebileceğini, çözümün kaynağı olabileceği gibi sorunun da parçası olabileceğini

vurgulamıştır. Örneğin, Pargament (2011), savaş gazileri, hastane hastaları, fiziksel engelli çocukların ebeveynleri, dullar ve fiziksel olarak istismara uğrayan eşlerin çalışmalarında, katılımcıların %50-85'i maneviyatın zor durumlarla başa çıkmada kendilerine yardımcı olduğunu ifade ettiklerini açıklamıştır. Ayrıca Tepper, Rogers, Coleman ve Malony (2001), ciddi zihinsel hastalığı olan 400'den fazla kişiden oluşan bir ankette, katılımcıların %80'den fazlasının, semptomları ve günlük problemleriyle başa çıkmalarına yardımcı olmak için bir tür manevi inanç veya uygulamaya başvurduklarını belirtmişlerdir. Yeme bozukluğu olan kişiler üzerine yapılan çalışmalar da benzer bulgular elde edilmiştir. Manevi kaynakların genellikle bireyler tarafından iyileşmeleri için kritik öneme sahip olduğu görülmüştür (Richards, Berrett, Hardman ve Eggett, 2006).

Tedeschi ve Calhoun (1996), doğal afetlerden kurtulanların karşılaştıkları aşılabilir koşullara rağmen, sık sık maneviyatla ilgili olumlu kazanımlar bildirdiklerini belirtmiştir. Diğer bir deyişle, manevi inançlar insanların deneyimlerini yorumlama biçimlerini doğrudan etkileyebilir ve olumlu zihinsel sağlık sonuçlarını kolaylaştıracak anlamlara gelebilir (Park, 2005). Örneğin, Pargament, Desai ve McConnell (2006), manevi inançların kişisel bir hastalık veya kayıp gibi zorluklarla karşılaşan bireyler açısından sağlıklı başa çıkmayı kolaylaştırdığını bulmuşlardır. Ayrıca manevi bir varlığa veya güce olan inancını koruyan danışanlar arasında daha yüksek düzeyde kişisel doyum ve iyi oluş saptanmıştır (Hart, 1999).

Araştırmacılar, maneviyat çalışmalarında maneviyat ile ilgili potansiyel olumsuz etkilerin anlaşılmasını sağlayan adımlar atmıştır (Aten ve Leach, 2009). Örneğin, Tanrı'yı suçlamak gibi olumsuz manevi başa çıkma stratejileri, olumsuz zihinsel sağlık sonuçları ile ilişkilendirilmiştir (Pargament, Koenig ve Perez, 2000). Aynı zamanda obsesif kompulsif bozukluğu olan bireylerin örneklerinde temizlik veya dini obsesif kompulsif semptomların yaygın olduğu görülmüştür (Nelson, Abramowitz, Whiteside ve Deacon, 2006). Bunların tersine, Hathaway (1999) bireylerin ruhsal bozukluklarının manevi işlevlerini etkileyebileceğini ileri sürmüştür. Örneğin bir çalışmada, psikolojik bir rahatsızlıktan dolayı bireylerin "manevi faaliyetler gerçekleştirme, manevi hedeflere ulaşma veya manevi durumları deneyimleme yeteneğinin azaldığı" sonucu ortaya çıkmıştır (Hathaway, Scott ve Garver, 2004, s. 97).

Literatüre göre, manevi mücadeleler depresyon, kaygı, umutsuzluk, düşmanlık, intihar, psikosomatik semptomlar, düşük özgüven ve düşük yaşam kalitesi gibi olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir (Ano ve Pargament, 2013; McConnell, Pargament, Ellison ve Flannelly, 2006). Manevi mücadeleler “tehdit altındaki veya zarar görmüş bir maneviyatı koruma veya dönüştürme çabaları” olarak tanımlanmaktadır (Pargament, Murray-Swank, Magyar ve Ano, 2005, s. 247). Onlar inanç, Tanrı ve dini ilişkilerle ilgili çatışma, soru ve şüphe ifadeleridir. Araştırmacılar kişilerarası, içsel ve ilahi olmak üzere üç tür manevi mücadele tanımlamışlardır (Pargament ve diğerleri, 2005). Kişilerarası manevi mücadeleler aile, arkadaşlar ve cemaatlerle ilişkili manevi çatışmaları içerir. İçsel manevi mücadeleler dini şüphe, dini korku ve dini suçluluk gibi manevi inanç ve meseleler hakkındaki sorular ve şüphelerle karakterize edilir. Son olarak ilahi manevi mücadeleler, Tanrıya veya yüksek bir güce öfke gibi bireyin ilahi olan ile ilişkisindeki gerilimi içerir (Ano ve Pargament, 2013; McConnell ve diğerleri, 2006). Birkaç çalışma manevi mücadelelerin büyümeye yol açabileceğini öne sürse de (Pargament, Desai ve McConnell, 2006), çoğu araştırma manevi mücadelelerin genellikle iyi oluş için olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir (Ano ve Pargament, 2013; Ano ve Vasconcelles, 2005; McConnell ve diğerleri, 2006).

Bazı bireyler psikolojik zorluklarla uğraşmamak için manevi hayatı sağlıklı olarak kötüye kullanabilmektedir ki buna manevi bypas denmektedir (ACA, 2015, s. 517; Cashwell, Glossoff ve Hammonds, 2011; Picciotto ve diğerleri, 2018). Manevi bypas, bir kişi yalnızca manevi düzeyde psikolojik yaraları iyileştirmeye çalıştığında ve bilişsel, fiziksel, duygusal ve kişilerarası dahil diğer seviyelerde önemli (genellikle zor ve acı verici olsa da) çalışmalarını engellediğinde ortaya çıkmaktadır (Cashwell, Bentley ve Yarborough, 2007; Fox, Caswell ve Picciotto, 2017). Manevi bypas özünde bir önleme işlevi görmektedir; bireyin eski yaraları iyileştirmede sık sık acı veren ve zor olan psikolojik çalışmalarından kaçınmasını sağlar. Kısa vadede, manevi bypass adaptif bir başa çıkma stratejisi olabilir. Bununla birlikte uzun vadeli ve kronik bir strateji haline geldiğinde sorunlar ortaya çıkabilmektedir (ACA, 2015, s.517). Bununla birlikte manevi bypass ile ilgili literatür henüz sınırlıdır (Cashwell ve diğerleri, 2011). Görüldüğü gibi çoğu durumda mutlaka sağlıklı veya sağlıklı bir maneviyat olmadığı anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan zihinsel ve fiziksel sağlık sonuçları, insanların maneviyatlarını nasıl içselleştirdikleri, yorumladıkları, anlam çıkardıkları ve kullandıklarıyla ilişkili görünmektedir (Aten ve Leach, 2009).

Literatürdeki bilgiler değerlendirildiğinde, maneviyatın sağlık üzerinde büyük ölçüde yararlı olduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte maneviyat sadece belirli bir insan özelliği değildir, aynı zamanda bir bütün olarak dünyaya, başkalarına ve İlahi olana göre insanın işleyiş biçimini içermektedir. Bu nedenle, ruh sağlığı ve maneviyat arasında karmaşık bağlantılar söz konusudur. Bu sonuçlar, maneviyatı psikolojik danışma sürecine entegre etmeye yönelik artan çağrıya katkıda bulunmaktadır.

2.1.6. Psikolojik Danışmada Maneviyat

Danışanların maneviyatının sağlık ve ruh sağlığı tedavisindeki potansiyel etkisi, sosyal hizmet, hemşirelik, psikoloji, evlilik / aile terapisi ve psikolojik danışma gibi birçok mesleğin ilgisini çekmektedir. Gelişmekte olan araştırmalar, danışanların maneviyatını değerlendirmenin ve terapiyle birleştirmenin tedavinin sonucunu iyileştirme potansiyeline sahip olduğunu bulmuştur (Oxhandler ve Parrish, 2018). Bu yardım mesleklerinden psikolojik danışma bazı yönlerden maneviyat ile benzer hedeflere sahiptir. Her ikisi de kendini kabul etmeyi, başkalarını ve kendini affetmeyi, birinin eksikliklerini kabul etmeyi, kişisel sorumluluğu üstlenmeyi, acı ve hınçlardan kurtulmayı, suçluluk duygusuyla başa çıkmayı ve kişinin kendine yönelik yıkıcı düşünce, duygu ve davranış biçimlerini bırakmayı öğrenmeyi vurgulamaktadır (Burke ve diğerleri, 2005; Corey, 2012).

Ruh sağlığı uzmanları psikolojik danışma sürecinde manevi konuların ele alınmasına yönelik bazı sebepler göstermişlerdir. Bu bağlamda maneviyatın evrensel bir insan yapısı olarak görülmesi (Helminiak, 2001; Ingersoll, 2004), birçok kişinin yaşamında yaygın olması (Burke ve diğerleri, 2005; Cashwell ve Young, 2011; Johnson, 2013), yaşamın önemli bir yönü ve kişilik gelişiminin ayrılmaz ve gerekli bir parçası olup keşfedilmesinin kişiyle ilgili değerli bilgiler veriyor olması (Elkins, 2005, 2015; Sperry ve Shafranske, 2005), potansiyel olarak yararlı bir destek ve güç kaynağı olması (Barnett, 2016; Fallot, 2001; Pargament, 2011; Shafranske ve Malony, 1990), sıkıntıların kaynağı olabilmesi (Ano ve Pargament, 2013; Barnett, 2016; Chandler ve diğerleri, 1992; Pargament, 2011), mesleki etik kurallar tarafından zorunlu olması (ACA, 2014), çok kültürlü duyarlılığın bir parçası olması (ACA, 2014; Curtis ve Davis, 1999; Fukuyama ve Sevig, 1997; Gladding ve Crockett, 2019, Ljungberg, 2006; Robertson, 2010; Sue ve Torino, 2005), bütüncül yaklaşımın bir boyutu olması (Burke ve diğerleri, 2005; Myers ve Williard, 2003; Passmore, 2003; Robertson, 2010), iyilik

hali yaşam tarzının bir bileşeni olması (ACA, 2010; Kaplan ve diğerleri, 2014; Myers, 2009; Myers ve Sweeney, 2008) gibi faktörler maneviyatın psikolojik danışma sürecinde ele alınmasının sebepleri arasında sayılmaktadır.

Psikolojik danışma ve psikoterapide manevi konuları ele almaya ilişkin birçok neden olmasına rağmen çoğu terapistin bu konuda isteksiz olduğu öne sürülmektedir (Gladding ve Crockett, 2019). Bu kapsamda son zamanlarda bazı araştırmacılar danışmada manevi konulara yönelik davranışların algılanan önemini ve kullanım sıklığını incelemiştir (Cashwell ve diğerleri, 2013; Cornish ve diğerleri, 2012; Giordano, Prosek ve Hastings, 2016). Örneğin Cashwell ve diğerleri (2013), ACA üyesi danışmanlar üzerinde manevi davranışların algılanan önemini ve danışma sürecine dahil edilme sıklığını incelemiştir. Bulgular, 30 vakanın 21'inde önem ve sıklık dereceleri arasında anlamlı fark olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, manevi davranışlar önemli olarak değerlendirilmiş olsa da bu davranışları kullanma sıklığının davranışlara verilen önem derecesine göre anlamlı derecede düşük olduğu bulunmuştur. Maneviyatın önemini algılama ve sıklık derecesi arasındaki bu tutarsızlık grupla psikolojik danışma uygulamasında da ortaya çıkmıştır (Cornish ve diğerleri, 2012).

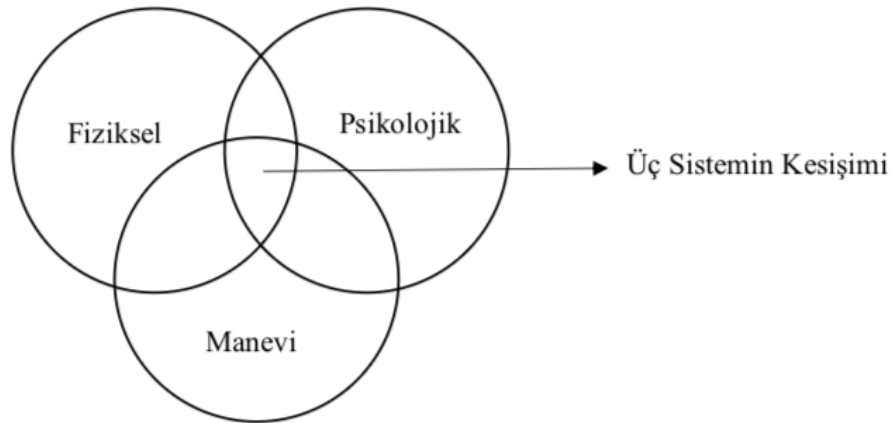
Psikolojik danışmada manevi konulara yönelik bazı algı ve tutumların bu iki alan arasında sınırlar çizilmesine sebep olduğu belirtilmektedir (Gladding ve Crockett, 2019). Bu olası sebeplerden bazıları, danışmanların danışanın maneviyatına girmek veya danışana kişisel değerlerini empoze etmemek için “değer içermeyen (*value-free*)” etik bir tutum benimsemek istemeleri, manevi konuları din adamlarının branşı olarak görmeleri, danışmada manevi konulara nesnel ve tarafsız kalmalarının öğretilmesi ve yetkinlik seviyelerinin ötesinde olduğunu düşünmeleridir (Burke ve diğerleri, 2005; Gladding ve Crockett, 2019; Koenig, 2004; Koenig ve diğerleri, 2012). Başka olası sebepler ise, bazı danışmanlar ve terapistler zaman ve enerjinin bu şekilde harcanması gerektiğinin farkında olmayabilirler. Bu uzmanlar yaşamda ve danışmada manevi konuların önemine maruz kalmamış olabilirler. Bu nedenle, mevcut etik standartlar ve maneviyatı ele alan ilkeler ile temastan kopmuşlardır. Bazı danışmanlar ise kendilerini rahat hissetmedikleri için manevi konulara girmezler. Bu danışmanlar kendi rahatlık bölgelerinde kalırlar ve kendilerini manevi konularla nasıl başa çıkacaklarını öğrenmeye zorlamazlar. Son olarak bazı danışmanlar ve terapistler, bu alandaki çözülmemiş sorunları nedeniyle manevi konuları ele almaktan kaçınabilir veya buna karşı çıkabilirler (Cashwell ve Young, 2011a; Gladding ve Crockett, 2019, Gold, 2010;

Thayne, 1997). Bu kapsamda Gladding ve Crockett (2019), psikolojik danışma ve terapi alanındaki engelleri aşmanın ve manevi konuları ele almanın çeşitli yolları olduğunu öne sürmüştür. Gladding ve Crockett (2019), danışmanların bu engellerin üstesinden gelmek için bilgi edinme, danışman öz-farkındalığının artırılması ve klinik becerileri geliştirme yöntemlerini önermiştir. Yazarlar, bilgi edinme kapsamında özellikle ASERVIC (2015) tarafından geliştirilen danışman manevi yeterliliklerin incelenmesini önermişlerdir. Öz farkındalık ise danışmanlar için zorunlu bir etkinliktir. Kendilerinin farkında olmayan danışmanlar nadiren yüzey seviyesinden daha fazla başkalarının farkında olmazlar. Öz farkındalığı arttırmanın çeşitli yolları vardır. Kişinin kişisel manevi kimliği, inançları ve önyargılarını anlamak için kendini tanıması önemlidir. Bu sorumluluk, kendisinden farklı olan manevi inançlar ve uygulamalar hakkında öğrenmeyi içerir. Son olarak danışmanların manevi konularla ilgilenmek için gerekli klinik becerileri geliştirme yollarından birisi ilgili eğitim ve öğretime yatırım yapmaktır. Bu alanlara yönelik yeni bilgi ve becerileri aynı zamanda danışmanların kendilerini daha rahat ve güvende hissetmelerini sağlar. Ayrıca manevi konuları ele almak için deneysel ve / veya kavramsal olarak desteklenen yaklaşımlar hakkında bilgi edinmek için profesyonel literatürü gözden geçirmek gerekmektedir. Bunlar, değerlendirme, teşhis, tedavi planlaması ve klinik müdahaleyi içerir. Son olarak manevi sorunları ele almak için klinik becerilerin geliştirilmesinde asgari ve makul risklerin bulunduğu farkına varmak önemlidir (Gladding ve Crockett, 2019).

Psikolojik danışmanların geçmiş deneyimleri, danışanlarının çözülmemiş çatışmalarıyla yakından karıştığında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Karşı-aktarım olarak bilinen bu fenomen, danışmanların kendi çatışmaları tetiklendiğinde ilişkideki nesnelliklerini kaybettiklerinde oluşmaktadır (Corey, 2012). Psikolojik danışmanların karşı-aktarımla ilgili olarak belirli konuların farkında olmaları önemlidir. Örneğin olumsuz bir karşı-aktarım tepkisine sahip olan danışman, manevi kaygılarla ilgili manevi görüşlerin veya müdahalelerin ortaya çıkmasını şiddetle önleyebilir. Olumlu karşı-aktarımı olan danışman gereksiz yere kendisini ve danışanını sakinleştirmenin bir yolu olarak manevi inançlarını tartışabilir (Miller, 2003). Özetle, danışmanların karşı-aktarımdan haberdar olmaları, böylece danışanlara yönelik tepkilerinin tarafsızlıklarını etkilememesi kritik öneme sahiptir. Önyargılara karşı bu tür bir duyarlılık olmadan, danışmanlar istemeden danışanın refahını ihmal edebilir ve böylece danışana en azından pasif zarar verebilir.

CACREP (2009, 2016) onaylı psikolojik danışman eğitimi programları, insan büyümesi ve gelişiminin, eğitim programının ayrılmaz bir parçası olarak dahil edilmesini gerektirmektedir. Böylece, kişinin fiziksel, duygusal, entelektüel ve sosyal ihtiyaçlarının tam olarak incelenmesi sağlanmaktadır. Her insanın entelektüel, fiziksel, sosyal ve duygusal boyutları arasındaki ilişkiler nedeniyle ruh sağlığı uzmanlarının maneviyat da dahil olmak üzere tüm boyutları ele almaları zorunlu görünmektedir (Burke ve diğerleri, 2005).

Maneviyat, evrensel bir insan yapısı olarak kabul edilmektedir (Ingersoll, 2004). Bundan dolayı terapötik süreçte maneviyatın ele alınmamasının insan davranışında çok önemli bir yere sahip olan bu evrensel yapıya bakmayı yok saymak anlamına gelebileceği ifade edilmektedir (Helminiak, 2001; Ingersoll, 2004). Theodore (1984), sözü edilen insan davranışıyla bağlantılı olarak, bir insan davranışı modeli geliştirmiştir. Bu model Şekil 1’de görülmektedir (Theodore, s.1984).

Şekil 1. İnsan Davranışı Modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere, bu model insan davranışının üç önemli yönünün merkezde kesiştiğini göstermektedir. Birey, bu üç yönden herhangi birinde sağlıklı olduğunda, bireyin sistemi dengesizleşir ve bazı semptomlar geliştirir. İyi oluş yeniden ele alındığında kişi tekrar dengeye ulaşır ve her sistem uygun şekilde çalışır. İyi denge, bireylerin kendilerini rahat hissettikleri, kendileri ve toplum için sağlıklı olduğu düşünülen işlev düzeyi olarak açıklanabilir (Theodore, 1984).

Psikolojik danışmada maneviyat konusuna danışanların bakış açısından bakıldığında, araştırmalarda, danışanların giderek artan bir oranda, danışanların, manevi kaygılarıyla ilgilenmelerini bekledikleri ortaya çıkmıştır (Knox, Catlin, Casper

ve Schlosser, 2005; Post ve Wade, 2014; Post, Wade ve Cornish, 2014; Rose, Westefeld ve Ansley, 2001; Sperry, 2003; Worthington ve Sandage, 2001). Örneğin, Rose ve diğerleri (2001), danışanların hem manevi konuların tartışılmasına yönelik tercihlerini, hem de psikoterapide manevi tartışmaların uygunluğuna ilişkin inançlarını araştırmıştır. Çalışmalarının sonuçları, birçok danışanın manevi konuların terapide tartışılmasının kabul ve tercih edilebilir bulunduğunu ve bunun önemli bir tedavi unsuru olduğunu düşündüklerini göstermiştir. Diğer taraftan Worthington ve Sandage (2001), danışanların çoğunluğunun -dini bir geleneğe bağlı olmayanlar da dahil olmak üzere- manevi konuları tartışmak istediklerini ancak danışmanların nadiren onları gündeme getirdiğini söylemiştir. Ayrıca danışanların, zihinsel sağlık uzmanlarının genel itibarı veya terapistin verdiği özel ipuçları nedeniyle manevi konulardan bahsetmedikleri vurgulanmıştır (Sommer, 1997).

Elkins (2015), terapi sürecine maneviyatı ele alan psikoterapistlere bazı önerilerde bulunmaktadır. İlk olarak, psikoterapistlerin kendi ruhlarını beslemeyi ve kendi maneviyatlarını geliştirmeyi öğrenmeye gereksinimi vardır. İkincisi, danışmanın terapötik görevlerinden biri, danışana kendi ruhunun manevi ihtiyaçlarını tam olarak karşılayan yaşantıları keşfetmesine yardımcı olmaktır. Çünkü danışanları manevi düzeyde besleyen şeyler birbirinden farklıdır. Bu keşif sürecinde, örneğin bazıları kutsal müzik, edebiyat, şiir ve diğer sanatlarla maneviyatlarını beslediğini; bazıları meditasyon, günlük tutma ve bazı dini veya manevi uygulamaların ruhlarını beslediğini fark edebilir. Üçüncüsü, danışanların, kendilerini manevi olarak besleyen etkinlikleri belirlediklerinde, düzenli bir ruh bakımı programına başlamaları önemlidir. Dördüncü olarak, manevi müdahaleler geleneksel psikoterapinin yerine geçmemelidir. Terapist, maneviyatın danışanların yaşamlarının sadece bir boyutu olduğunun farkında olmalıdır. Diğer boyutlar göz ardı edilmemelidir. Örneğin, başlangıçta bir danışanın yaşamını değiştiren ve kutsal olarak gördüğü şey aslında acı ya da kırılganlığa karşı koruyucu bir önlem olabilir. Bu nedenle, genel olarak, terapist başlangıçta danışanların manevi algılarına karşı ne itibarsızlık ne de aşırı güven göstermelidir; bunun yerine terapist, manevi algılarının anlamlarını değerlendirmek için danışanları yetkilendirmelidir.

Psikolojik danışma sürecinde maneviyatın ele alınmasında danışmanın manevi değerlendirme konusunda yeterli olması, üzerinde durulması gereken konulardan biri olarak görülmektedir. Bu nedenle, maneviyatı anlamada değerlendirmenin klinik ve

ampirik olarak önemi giderek artmakta ve maneviyatı terapiyle bütünleştirmek için klinik değerlendirme protokollerinin geliştirilmesine vurgu yapmaya devam edilmektedir (Curtis ve Davis, 1999; Hill ve Edwards, 2013; Hill ve Pargament, 2003; Hodge, 2003, 2004, 2013; Johansen, 2010; Richards ve Bergin, 2004, 2005; Young, Cashwell, Wiggins-Frame ve Belaire, 2002). Bununla birlikte psikolojik danışma sürecinde danışmanların bir danışanın neredeyse bütün yönleri hakkında birçok soru sorarken, çoğunlukla danışanın yaşamında maneviyatın rolü hakkında değerlendirme yapmaktan kaçındıklarının altı çizilmektedir (Corey, 2006; Corey ve diğerleri, 2011). Oysa, maneviyatı değerlendirme aşamasına dahil etmek, bazı danışanlar ile çalışma ittifakının oluşturulmasında önemli bir adım olabilir ve böylece danışanlar manevi inançlarını terapötik ortamda açabilir (Knox ve diğerleri, 2005; Leitz ve Hodge, 2013; Post ve Wade, 2014; Post ve diğerleri, 2014; Stanley ve diğerleri, 2011; Taylor ve Mamier, 2004; Tepper ve diğerleri, 2001; Weld ve Eriksen, 2007). Aynı zamanda maneviyatın değerlendirmeye katılması, danışmana saygılı bir ortam oluşturma imkânı sağlar; danışana ise manevi konularla ilgili konuşmanın kabul edilebilir olduğunu gösterir ve bu konuların tartışılmasını isteyip istemediğini söyleme; eğer öyleyse nasıl yapılacağı fırsatını verir (Corey, 2012; Gill, Harper ve Dailey, 2011; Hathaway ve diğerleri, 2004; Richards ve Bergin, 2004; Toussaint ve diğerleri, 2013). Ayrıca bu değerlendirme sonuçları, tedavinin planlanmasına katkı sağlayarak terapi sürecinin daha etkili ve başarılı geçmesine yardımcı olabilmektedir (Corey, 2012). Bu bağlamda danışma sürecinin başlangıç aşamasında:

- 1) Bana manevi inançlarınızdan biraz bahsedebilir misiniz?
- 2) Maneviyat sizin için ne kadar önemlidir?
- 3) Manevi inançlarınızın şu anda karşılaştığınız zorluklarda size yardım edeceğini ya da zarar vereceğini düşünüyor musunuz?
- 4) Manevi kaynaklarınız sizi rahatlatır mı?
- 5) Maneviyatla ilgili görüşleriniz hep aynı mıydı?

gibi sorular danışanların maneviyat hakkındaki görüşlerini sunarken daha rahat hissetmelerine ve danışmanların tedavi planlamasında kendilerine yardımcı olacak bilgileri toplamalarına olanak sağlayabilir. İlk iki soruya verilen cevaplar, danışmana bu alanda ilerlemenin uygunluğunu bildirir. Örneğin, çok az manevi inancı olan veya

maneviyatın kendisi için önemli olmadığını belirten bir danışan için, 3-5 arasındaki sorular büyük ölçüde uygunsuz olabilir ve hatta saygısızlık olarak görülebilir (Richards ve Bergin, 2004; Toussaint ve diğerleri, 2013).

2.1.6.1. Psikolojik Danışmada Maneviyatın Tarihsel Gelişimi

Psikoloji, insanı ve insan davranışını açıklayan evrensel yasalara dayanan bir bilim olarak gelişmeye başlayınca din ve felsefeden ayrılmaya çalışmıştır. Bu girişim din konusunda karşıt bir rol oynamıştır. İnsan davranışını etkileyen yüksek bir gücün varlığı ve manevi kavramlar, psikolojinin bilimsel görüşüyle örtüşmemiştir (Miller, 2003). Bu süreçte klasik psikanaliz ve bilişsel-davranışçılık akımı dinin psikolojinin konusu olamayacağını öne sürmüştür (Powers, 2005; Weiss, 1999; Wilson, 2011). Diğer taraftan Corveleyn (2000), Freud'un, danışanların dini görüşlerine karşı tarafsızlığı savunduğunu öne sürmüştür. Corveleyn (2000), tarafsızlığı "soğuk kayıtsızlık veya küçümseme" olmaktan çok, danışmanın danışanın dini inançlarına karşı durmadığı için kendini keşfetme sürecinde danışana mümkün olduğu kadar özgürlüğün verildiği durumlarda daha yardımsever olmak şeklinde tanımlamıştır (s. 349).

Psikolojik danışma ile maneviyat arasındaki gelişmeyi anlamak için, psikoloji/psikolojik danışma tarihindeki bazı büyük akımlara bakmak gerekmektedir. Bu akımların en belirgin örnekleri, insancıl psikoloji, ASERVIC liderliğindeki birimlerin gelişimi ve çok kültürlü farkındalık yaklaşımıdır (Powers, 2005). Bununla birlikte psikolojik danışma ve maneviyat arasında ilişkiyi vurgulayan yazarlardan bazıları James, Jung, Allport, Maslow ve Fromm'dur. Özellikle, James'in 1901-1902'de Edinburgh Üniversitesi'nde verdiği dersler, maneviyat ile psikoterapi ilişkisinde önemli bir hareket noktası olarak görülmektedir (Miller, 2003; Powers, 2005). James (2017), manevi deneyimleri ve çabaları olan bireylerin bu deneyimlerini meşru bir psikolojik olgu olarak anlamlandırmıştır. Akıl ve ilhamın bir araya getirilmesinin, insanlara yüksek seviyelerde olmalarını sağlayacağına ve böylece dünyayı daha iyi bir yer haline getirecek yüksek bir varlık seviyesine ulaşmalarına yardımcı olabileceğine inanmıştır. Jung (1998), insanın dinsel ve manevi boyutlarının sağlıklı psikolojik işleyişin uygulanabilir ve vazgeçilmez yönleri olduğunu savunan bir analiz biçimi tasarlamıştır. Ayrıca psikologları, danışanların kişiliklerindeki dinsel boyutu incelemeye teşvik etmiştir. Jung (1998), dinsel gelenekleri, benliğin (self) gelişimini kolaylaştıran bir faktör olarak kabul etmiştir. Benliği de bilinçli ve bilinçsiz unsurların dengelendiği

kişiliğin dayanağı olarak görmüştür. Ayrıca erken dönem mesleki danışmanlık, bireyin gelişimine bütüncül bir anlayışla yaklaşmıştır (Miller, 2003). Örneğin Parsons (1909, 1911), maneviyatı insanların olumlu yönde gelişmesine yardımcı olarak görmüştür (aktaran, Miller, 2003).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, psikoloji tarihindeki iki güçlü akım ortaya çıkmış ve manevi boyuttaki araştırmalara daha net bir açıklık getirmeye yardımcı olmuştur. Bunlardan ilki, psikoloji tarihindeki “üçüncü güç” olan insancıl-varoluşçu psikoloji yaklaşımıdır (Weiss, 1999). Bu yaklaşımın başta gelen psikologlarından biri olan Allport (2004), dindarlık tipolojisi konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Dini yönelimi içsel ve dışsal olarak iki zıt kategoriye ayırmıştır. Fromm (1996), dinin danışanlara yardımcı olabileceğine inanan başka bir hümanist psikologdur. İnsanların, yalnızlığın ve ölümün gerçekleriyle başa çıkabilmek için rehber bir çerçeveye ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Fromm (1996), kişinin potansiyelini engelleyen otoriter olan din ve insancıl olan ve bireyin potansiyelinin gelişimine odaklanan din olmak üzere iki dinden bahsetmiştir. Maslow (1971), manevi yaşamın insan özünün bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Maslow için maneviyat, "doruk deneyimler" veya yoğun huşu, saygı, mutluluk ve heyecan duyguları ile karakterize edilen mistik buluşmalarla yakından ilişkili görülmüştür. Bununla birlikte Maslow, doruk deneyimlerin, her ne kadar evrensel olsalar da daima belirli bir kültürel veya kişisel inanç sistemi çerçevesinde yorumlandığına inanmıştır (Elkins, 2015). Diğer taraftan, Opatz (1986), manevi açıdan iyi bireylerin içsel ve dışsal benlikleri arasında bir denge için gayret gösterdiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Rogers ve Maslow'un “kendini gerçekleştirme” yaklaşımı, manevi iyi oluşa yol açmaktadır (Benjamin ve Looby, 1998). Maslow’un çalışmaları Hümanistik Psikoloji Dergisi’nin kurulmasını sağlamıştır. Maneviyata ilgisinin artmasıyla Maslow, Anthony Sutich’le birlikte 1969’da Ben Ötesi Psikoloji Dergisi’ni kurmuştur (Powers, 2005). Diğer taraftan, 1960’lı yıllarda gelişen bilişsel psikoloji bireyin manevi boyutunu içeren bir iç dünyaya açılış fikri oluşturmuştur (Miller, 2003).

Psikolojinin maneviyata karşı ilgisinde etkili olan diğer önemli akım, çok kültürlü farkındalık yaklaşımıdır (Powers, 2005; Weiss, 1999). Çok kültürlü farkındalık yaklaşımının başlangıçtaki kaygılarının çoğu ırk ve etnik köken etrafında yoğunlaşırken, daha sonra bu akım terapistlerin duyarlılıklarını maneviyat dahil olmak

üzere daha çeşitli özel konulara doğru genişletmeye başlamıştır. Çok kültürlü farkındalık yaklaşımı, terapistlerin her bir danışanın eşsiz dünya görüşüne veya bütün yaşamış deneyimlerine saygı duymanın önemine dair farkındalıklarını artırmalarına katkı sağlamıştır (Powers, 2005; Weiss, 1999).

Psikolojik danışma ve maneviyat arasında esas olumlu gelişme, ASERVIC'in çalışmalarıyla olmuştur. Bu birlik bir dergi kurarak, psikolojik danışmada maneviyat konulu yayınlanan makalelerin sayısının artmasını sağlamıştır (Powers, 2005). Aynı zamanda yirminci yüzyılın sonlarına doğru postmodern bilim anlayışının da etkisiyle derin düşünceye dayalı psikoterapiler (Walsh, 2011) ve pozitif psikoloji (Seligman, 2007) gibi akımlar maneviyatın psikolojik danışma ve psikoterapi alanında yer almasının giderek daha kabul edilebilir karşılanmasına katkı sağlamıştır.

2.1.6.2. Psikolojik Danışma ve Maneviyat İlişkisinin Sınıflandırılması

Maneviyatın tanımında henüz bir uzlaşma olmamasına rağmen (Sperry, 2005), maneviyat ile psikoloji ilişkisini tanımlamak mümkün olduğu öne sürülmektedir (Sperry, 2012). Psikolojik danışma ve psikoterapide maneviyat yöneliminin gelişimi ve saygın bir akademik disiplin ve klinik uzmanlık alanı olması için, kuramcıların zorunlu olarak temel felsefi hipotezlerini belirlemeleri ve ampirik olarak önermelerini, kurgularını ve yöntemlerini doğrulamaları gerekli hale gelmiştir. Bu tür kuramsal ve klinik gelişmelerin gerçekleşmesi için, psikoloji alanı ile maneviyat arasındaki temel ilişkinin açıklanması ve kabul edilmesi gerekmektedir (Sperry ve Shafranske, 2005).

Terapide manevi konuları ele almak için karar verildikten sonra, bunun nasıl yapılacağı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı, kişinin psikolojik konular ile manevi konular arasındaki ilişki hakkındaki görüşünden büyük ölçüde etkilenmektedir (Nelson, 2009). Bu noktada sınıflandırma, olgulara dair gözlemleri ilişkilerine göre sınıflandırmak ve sıralamak için kullanılan formel bir yöntem veya sistemdir (Sperry ve Mansager, 2007). Sınıflandırmada, maneviyat ve psikoloji alanları arasındaki ilişkiyi iki faktör kümesi olarak ifade etmek mümkündür. İlk faktör kümesi, iki alanın benzer veya farklı olarak mı görüldüğü, yani bunların özgün alanlar mı, yoksa özlerinde aynı mı oldukları ile ilgilidir. İkinci faktör kümesi, psikolojik alanın mı yoksa maneviyat alanının mı öncelikli olduğu, yani tedavide hangisinin baskın olduğu ya da olması gerektiği ile ilişkilidir. Bu iki faktör açısından maneviyat ve psikoloji arasında dört olasılık ve beş ilişkiyi türetmek mümkündür (Sperry ve Mansager, 2007; Sperry, 2008;

Sperry, 2012). Bu dört olasılık ve beş ilişki önermesi Şekil 2’de görülmektedir (Sperry ve Mansager, 2007, s. 362). Ayrıca bu beş ilişki kısaca aşağıda açıklanmıştır.

		Öncelik		
		Psikolojik	Manevi	Hiçbiri
Karşılaştırma	Benzer	İlişki 1 -Klasik Psikanaliz -Bağışlama Yaklaşımı	İlişki 2 -Manevi Yönlendirme (Spiritüel Direction) -Pastoral Danışmanlık -Jung'un Analitik Psikolojisi	
	Farklı	İlişki 3 -Manevi Yönelimli Psikanaliz -Manevi Yönelimli Hümanist/ Varoluşçu Psikoloji	İlişki 4 -Transpersonal Psikoloji -Psikoterapide Teistik Maneviyat Stratejisi -Bütüncül Manevi Yönelimli Psikoloji -Manevi Yönelimli Bilişsel Davranışçı Terapi -Manevi Yönelimli Kişilerarası Psikoloji	İlişki 5 -Adleryen Psikoloji -Yoğun Ruh Bakımı

Şekil 2. Psikoloji ve Maneviyat Arasındaki İlişkilerin Sınıflandırılması

İlişki 1: *İnsan deneyiminin ve gelişiminin psikolojik ve manevi alanları esas olarak birbirinin aynıdır, ancak psikoloji alanı önceliklidir.* Bu ilişkiyel bakış açısının anlamı, manevi gelişim sosyal ve kişilerarası büyüme gibi psikolojik büyümenin bir yüzüdür. Etkin psikoterapötik çalışmalarla, danışanın daha bütün ve sağlıklı hale geldiği, böylece daha manevi olduğu düşünülmektedir. İlişki 1’in bir anlamı, danışan manevi uygulamaları yararlı görmediği takdirde, gelişimi için manevi müdahalelere ya da disiplinlere çok az ihtiyaç duyulduğu ya da hiç duyulmadığını varsaymaktır. İlişki 1, psikolojik indirgemenin özüdür. Bu bakış açısının örneği, klasik psikanalitik görüştür (Sperry, 2008; Sperry, 2012; Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry ve Mansager, 2007). İlişki 1’in yorumları arasında, bağışlama yaklaşımı da ele alınmıştır. Bağışlama yaklaşımında psikolojik alanın önceliği olduğu, psikoloji ile maneviyat alanlarının benzer kabul edildiği ve maneviyatın, bağışlamanın aracısı olarak kabul edildiği ileri sürülmüştür (Sperry ve Mansager, 2007).

İlişki 2: *İnsan deneyiminin ve gelişiminin psikolojik ve manevi alanları esas olarak aynıdır, ancak maneviyat önceliklidir.* Bu bakış açısı, birçok açıdan sınırlı kuramsal bir olasılığı temsil etmektedir. Manevi yönlendirme/rehberlik (spiritüel direction) ve pastoral danışmanlık gibi birkaç geleneksel yaklaşım dışında, bu bakış açısının, manevi alana duyarlı psikoterapiye çağdaş bir yaklaşımın temeli olarak hizmet etme olasılığı düşüktür. İlişki 2, manevi indirgemeyi yansıtmaktadır. Bunun bir istisnası Jung'un

analitik psikolojisidir. Jung'un analitik psikolojisi bu ilişki perspektife kayda değer ölçüde benzer şekilde tanımlanmıştır (Sperry, 2008; Sperry ve Mansager, 2007). Jung, bilinçdışını birey-ötesi ve manevi bilinçdışı olarak görmüş ve bireyin geçen yarı yaşamında deneyimlenen bütün sorunları manevi problemler olarak değerlendirmiş ve bunların “kendiliğin daha yüksek, manevi bir biçimine yeniden doğması gereken” özgün olmayan benliğin ölümünü temsil ettiğini düşünmüştür. Bu yeniden doğuşa yardım etmek Jung terapisinin amacıdır (Cortright, 1997, s. 83'den aktaran Sperry ve Mansager, 2007).

İlişki 3: İnsan deneyiminin ve gelişiminin psikolojik ve manevi alanları farklıdır, ancak zaman zaman örtüşebilirler. Bununla birlikte psikoloji önceliklidir. Maneviyat, psikolojik gelişimden farklı, ancak ona paralel olabilir. Maneviyat ve psikoloji etkileşime girebilir ve sinerjik olabilir (yani, bir alanda gelişim diğerine yansıyabilir), ancak bu muhakkak değildir. Psikolojik gelişim bu nedenle zorunlu olarak manevi gelişimle ne ilgilidir ne de ona yol açar. Dahası, manevi psikolojiden ayrıdır. İlişki 3'ü benimseyen bazı yaklaşımlarda, manevi gelişim, psikolojik gelişime dayanır ve ona bağlıdır. Dolayısıyla, bir danışanın manevi yönelimli çalışmalardan yararlanabilmesi için önce yeterli psikolojik olgunluğa erişmesi gerekir. Manevi çalışmalarda daha derin veya daha örtük psikolojik çatışmalar ortaya çıkarsa, manevi konuları ele almaya yeniden dönmeden önce, söz konusu çalışma psikolojik sorunlara odaklanır. Bu özgün ilişki bakış açısının temsilcisi, manevi yönelimli psikanaliz ve manevi yönelimli psikoterapiye varoluşçu-hümanist yaklaşımdır (Sperry, 2008; Sperry, 2012; Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry ve Mansager, 2007). Manevi yönelimli psikanalizde psikolojik ve manevi gelişim, her alanda gelişim gerçekleşse de ve bireyin psikoloji ve manevi alanlarının hiyerarşik bir biçimde yeniden düzenlenmesi ile sonuçlansa da ayrı ve paralel olarak görülmektedir (Shafranske, 2005b). Varoluşçu-hümanist yaklaşımda psikoloji, manevi alanları içermektedir; psikoterapi, ruhu, kutsal ve manevi alanları içerecek kadar geniş anlamda düşünülmelidir, ancak psikolojik olanın önceliği vardır (Elkins, 2005).

İlişki 4: İnsan deneyiminin ve gelişiminin psikolojik ve manevi alanları farklıdır, ancak zaman zaman örtüşebilirler. Bununla birlikte manevi alan önceliklidir. Bu bakış açısında, manevi alan, psikolojik gelişimden ayrı olarak görülür, fakat paralel olabileceği söylenir. Yine de manevi gelişim mutlaka psikolojik gelişimi gerektirmez, ya da psikolojik gelişim mutlaka manevi gelişimi gerektirmez. Maneviyat ve psikoloji birbirine

karışabilir ve sinerjik olabilir (yani, bir alanda gelişim diğerine yansiyabilir), ancak bu kaçınılmaz değildir. Bunun anlamı hem manevi disiplinlerin hem de psikolojik ve psikoterapötik çalışmaların gerekli olduğudur (Sperry, 2008; Sperry, 2012; Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry ve Mansager, 2007). İlişki 4 yaklaşımına en önemli örnek, psikoterapide transpersonal psikolojidir. Aynı perspektifi yansıtan diğer yaklaşım, psikoterapinin teistik maneviyat stratejisidir (Richards ve Bergin, 2004, 2005). Bu yaklaşımda, iki alan birbirinden farklıdır ve örtüşebilir. Dolayısıyla, psikolojik rahatsızlığın manevi problemler de dahil olmak üzere çok sayıda faktörden kaynaklandığı düşünülmektedir, ancak manevi alanın önceliği açıktır (Richards ve Bergin, 2004). Ayrıca bütüncül (integrative) maneviyat yönelimli psikoterapi (Sperry, 2003, 2005), maneviyat yönelimli bilişsel-davranışsal terapi (Tan ve Johnson, 2005) ve manevi yönelimli kişilerarası psikoterapi (Miller, 2005), İlişki 4'ün örnekleri arasındadır (Sperry, 2012; Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry ve Mansager, 2007).

İlişki 5: İnsan deneyiminin ve gelişiminin psikolojik ve manevi alanları farklıdır, ancak birinin diğerine önceliği yoktur ve biri diğerine indirgenemez. Maneviyat ve psikoloji/psikoterapi, farklı sonuçlar elde etmek için çabalayan bitişik, hedef-odaklı süreçler olarak anlaşılmaktadır. Danışanın kaygısı, semptomların derhal giderilmesi veya sorunun çözümünü gerektiriyorsa, danışanın psikolojisi veya kişiliği söz konusudur ve bu durumda psikoterapötik yönelimli stratejiler ve yöntemler uygundur. Danışanın kaygısı, nihai cevapları içerdiğinde- aşkınlık ve dönüşüm için arayış, çabalama- kişinin maneviyatının önceliği vardır ve manevi olarak yönlendirilmiş stratejiler ve yöntemler uygulanabilir. İlişki 5, bütünsel bir yönelimdir, kısa vadeli ve uzun vadeli hedefleri ya da ortaya çıktıkça nihai/aşkın sorunları hedef alan maneviyat veya manevi yönelim ve psikolojik terapi arasında rahatlıkla gidip gelebilir (Sperry, 2008; Sperry, 2012; Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry ve Mansager, 2007). Yoğun ruh bakımı (intensive soul care), İlişki 5 ile tutarlı bir şekilde bütünsel metodolojiye biraz yakınlaşan bir yöntemdir. Yoğun ruh bakımı, analitik ve varoluşçu psikoterapinin unsurlarını manevi yönlendirme (spiritual direction) ile birleştirmiştir. Bu yaklaşımda, psikolojik ve manevi boyutlar, ruh ile can arasında hiçbir ayırım yapmaksızın "içsel benlik" madalyonunun iki yüzünü oluşturmaktadır. Her ikisi de birbiriyle yakından bağlantılıdır ve her ikisinin yolculukları tam gelişim için gereklidir (Sperry ve Mansager, 2007). İlişki 5'in başka bir örneğinde, bireye Adler'in bütünsel düşüncesi uygulanmış ve psikoterapötik ve manevi yaklaşımlar arasında "kritik bir iş birliği"

olarak tanımlanmıştır (Mansager, 2000). Bu iş birliği, doğrudan Bireysel Psikoloji ve teolojiden ilham almıştır. Bu bütünsel bakış açısı, bilinçli farkındalığın maneviyat ve psikoterapi arasındaki tek bağlantı noktası olduğunu öne sürmüştür (Sperry ve Mansager, 2007).

Nelson'ın psikoloji ve maneviyatı kaynaştırma modeli. Nelson (2009), psikoloji ve maneviyat arasındaki ilişkiyi anlamak için geliştirilen sınıflandırmayı (Sperry ve Mansager, 2007; Sperry ve Shafranske, 2005) incelemiştir. Bu sınıflandırmadan yararlanarak bir kaynaştırma modeli önermiştir. Nelson (2009), bu modelleri indirgemeci, hiyerarşik, diyolojik ve özgün modeller olarak adlandırmıştır: *İndirgemeci modellerde* (reductionist models), manevi ve psikolojik konular aynı şey olarak görülür ve manevi konularda ortaya konan sorunlar aslında psikolojik sorunlardan bahsetmenin farklı bir yoludur. Bu tür bir indirgemecilik, bilimin insan tecrübesinin her yönünü anlayabileceği ve açıklayabileceğini gösteren bir bilimcilikle uyuşabilir (Nelson, 2009). *Hiyerarşik modellerde* (hierarchical models) maneviyat ve psikoloji farklı olarak düşünülür, ancak biri diğerinin alt kümesi olarak görülür ve öncelik daha kapsayıcı kavrama verilir (Sperry ve Mansager, 2007). Örneğin, maneviyat, belki de iyi psikolojik işleyişe bağlı olarak bir kişinin bir yönü olarak görülebilir, böylece terapide onunla ilgili materyaller belirli bir odak üzerine eklenir. Bu yaklaşım, genellikle maneviyatın bütünsel bir olgu olmaktan ziyade ayrı bir insan niteliği olduğunu varsayar (Nelson, 2009). *Diyalojik modellerde* (dialogical models) maneviyat ve psikolojinin farklı oldukları ancak birbiriyle örtüşen ve eşit önemde oldukları düşünülmektedir. Bu görüş, daha bütüncül bir insan anlayışıyla uyumludur (Sperry ve Mansager, 2007). Bu modelde, psikolojik ve manevi sorunlar birbiriyle örtüştüğünden, her ikisini birden ele almak gerekecektir. Bazen bir alandaki sorunları ele almak, diğerine yardımcı olabilir, ancak bazen de büyük ölçüde bağımsız olabilmektedir (Benner, 2005). Örneğin, Tanrı imgesindeki değişiklikler açıkça manevi tekniklerle gerçekleştirilebilir, ancak bu değişiklikler hoşnutsuzluk ve nevroz gibi psikolojik değişkenleri etkileyebilir (Cheston, Piedmont, Eanes ve Lavin, 2003). Manevi yönlendirme ve maneviyatla uyumlu psikolojik danışma gibi manevi teknikleri birleştiren yaklaşımlar, bu modele uygundur. Nesne ilişkileri veya bilişsel-davranışçı yaklaşımlar gibi bazı terapi modelleri diyalojik modellerde özellikle iyi çalışıyor gibi görünmektedir (Nelson, 2009). *Özgün modellerde* (uniqueness models), maneviyat ve psikoloji çoğunlukla birbirinden ayrı görülür ve karıştırılmamaları gerekir. Her bir

sorun kümesi, psikolojik ve manevi danışma tarafından ayrı ayrı ele alınmalıdır (Tan ve Johnson, 2005). Bu görüşün çıkarımlarından birisi, zayıf psikolojik işleyiş ortasında iyi bir manevi hayata sahip olmanın ya da tersinin mümkün olmasıdır (Nelson, 2009).

Psikoloji ve maneviyat ilişkisinin sınıflandırıldığı araştırmalar incelendiğinde, özetle, psikolojik danışma ve psikoterapiye manevi yönelimli yaklaşımların bir akademik disiplin ve klinik uzmanlık olarak gelişebilmesi için psikoloji ve maneviyatın temel ilişkisini sistemli bir şekilde sınıflandırma çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, sınıflandırma ya da kaynaştırma modelleri olarak adlandırılmaktadır. Sınıflandırma çalışmasında, psikoloji ve maneviyat üzerinde beş ilişki perspektif sınıflandırması önerilmektedir. Bu beş ilişki gözden geçirildiğinde, İlişki 1 ve İlişki 2'nin, manevi yönelimli danışma ve psikoterapideki son gelişmeleri yansıtmadığı söylenebilir. Bazı indirgemecilik izlerine rağmen, İlişki 3 ve İlişki 4, manevi yönelimli danışma ve psikoterapi bakımından daha uygulanabilir görünmektedir. İlişki 5, hem psikolojik hem de manevi indirgemeciliğe bir alternatif oluşturacak bir yaklaşım olarak görülmektedir. Ne psikolojik ne de manevi alanın önceliğe sahip olmadığı ve manevi bakış açıları ile uyumlu olan bütünsel ilişki, manevi yönelimli psikolojik danışma ve psikoterapi modellerinin ve yaklaşımlarının gelişimini destekleyebilir.

Psikoloji ve maneviyat arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan başka bir yöntem, kaynaştırma modelidir. Kaynaştırma modeli, bu iki alanın ayrı olup olmamasına ve öncelik durumuna değişik bir pencereden bakmayı tercih etmektedir. Kaynaştırma modelleri ve sınıflandırma topluca değerlendirildiğinde, indirgemeci modellerin sınıflandırmadaki İlişki 1 ve İlişki 2 ile örtüştüğü, hiyerarjik modellerin İlişki 3 ve 4 ile örtüştüğü söylenebilir. Diğer taraftan diyalog modellerinin, İlişki 2 ve 4'e daha yakın olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Çünkü İlişki 2'deki manevi yönlendirme ve İlişki 4'deki manevi yönelimli psikoterapilerin bu modelde örnek yaklaşımlar olarak gösterildiği görülmektedir. Kısacası, maneviyat ve psikoloji arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bu sınıflandırmaların manevi yönelimli psikolojik danışma ve psikoterapiye saygın bir akademik alan açma çabası içinde olduklarını anlamak önemlidir.

Psikolojik danışmada manevi konulara yönelik dört yaklaşım. Zinnbauer ve Pargament (2000), psikolojik danışmanların psikoterapide manevi konulara yönelimlerini incelemiştir. Bu kapsamda danışmanların maneviyatın danışmadaki

rolüne ilişkin görüşlerine dayanarak, manevi konulara yönelik reddedici, dışlayıcı, yapılandırmacı ve çoğulcu olmak üzere dört yaklaşım tanımlamışlardır. Bu yaklaşımların bakış açıları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.
Danışmanlıkta Dini ve Manevi Konulara Dört Yaklaşım

Maddeler	Yaklaşımlar			
	Reddedici	Dışlayıcı	Yapılandırmacı	Çoğulcu
Mutlak bir gerçek var mı?	Evet	Evet	Hayır	Evet
Tanrı gerçekten var mıdır?	Hayır	Evet	Hayır	Evet
Gerçekliğe yaklaşmanın en iyi tek yolu var mı?	Evet	Evet	Hayır	Hayır
Danışman, bireyin dini görüşlerini paylaşmalı mı?	Hayır	Evet	Hayır	Hayır
Danışman dine saygılı mı?	Hayır	Hayır/Evet	Evet	Evet
Dini konular danışmanlıkta tartışılmalı mı?	Hayır	Evet	Evet	Evet
Danışmanlar danışmanlıkta dini kaynakları ve baş etme yöntemlerini kullanır mı?	Hayır	Evet	Evet	Evet

(Kaynak: Zinnbauer ve Pargament, 2000, s. 164)

Tablo 1’de görüldüğü gibi, reddedici ve yapılandırmacı yaklaşım mutlak gerçek ve tanrı yoktur bakış açısına; dışlayıcı ve çoğulcu yaklaşım mutlak gerçeğin ve tanrının var olduğuna yönelik bakış açısına sahiptir. Reddedici ve dışlayıcı yaklaşım gerçekliğe yaklaşmanın en iyi tek yolu olduğu görüşüne; yapılandırmacı ve çoğulcu yaklaşım gerçekliğe yaklaşmanın birden çok iyi yollarının olduğu bakış açısına sahiptir. Dışlayıcı yaklaşıma göre, danışman bireyin dini görüşlerini paylaşmalı; diğer üç yaklaşıma göre, danışmanın bireyin dini görüşlerini paylaşması gerekmez. Yine Tablo 1’e göre, reddedici yaklaşımı benimseyen danışmanın dine saygılı bir bakış açısına sahip olmadığı; yapılandırmacı ve çoğulcu yaklaşımın dine saygılı olduğu; dışlayıcı yaklaşımın ise danışman bireyle aynı dini görüşü paylaşıyorsa dine saygılı, aynı dini görüşü paylaşmıyorsa dine saygılı olmayan bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Reddedici yaklaşımın danışmanlıkta dini konuları tartışmama, dini kaynakları ve baş etme yöntemlerini kullanmama yönünde bakış açısına; diğer üç yaklaşımın danışmanlıkta dini konuların tartışılabileceği, dini kaynakların ve baş etme yöntemlerinin kullanılabilceği görüşüne sahip olduğu görülmektedir. Bu dört yaklaşım aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Reddedici yaklaşım (the rejectionist). Reddedici yaklaşım, psikanalitik, davranışsal ve varoluşçu olmak üzere çeşitli teorik terapi sistemlerinde bulunabilir.

Reddedici yaklaşımın merkezinde, dindar ve manevi bireylerin inançları için temel olan, Tanrı'nın veya kutsal gerçekliklerin inkârı vardır. Bu yaklaşım, dindar danışanlar ile güçlü bir çalışma ilişkisi veya terapötik iş birliği oluşturmayı zorlaştırabilir. Aynı zamanda duygusal rahatsızlık ve zihinsel işlev bozukluğu ile manevi inançların ilişkisine yönelik bakış açısı, yapılan araştırmaların bulguları ile tutarsızdır. Ayrıca etik olarak da bu bakış açısı dezavantajlı görünmektedir (Zinnbauer ve Pargament, 2000).

Dışlayıcı yaklaşım (the exclusivist). Bu yönelimde, Tanrı'nın var olduğu, mutlak değerlerin var olduğu ve kutsal metinlere dayandığı ve danışmanların etkili olmaları için manevi dünya görüşlerini paylaşmaları gerektiği iddia edilmektedir. Dışlayıcı yaklaşım, danışanın manevi görüşlerine saygılıdır, ancak bu yalnızca dışlayıcıların kendi gerçeklik anlayışının sınırları içerisindedir. Bu yaklaşıma göre, diğer değer sistemleri ve yaklaşımları danışanları yanlış yönlendirebilir. Dışlayıcı yaklaşım, danışanlar ve danışmanlar manevi değerlerle yakından eşleştğinde işe yarayabilir, ancak ruh sağlığı uzmanlarının yardımını isteyen diğer dindar ve manevi danışanlar ile ilgilenmek için esnek bir yaklaşım değildir (Zinnbauer ve Pargament, 2000). Ayrıca bu yaklaşım, danışmanın karşı aktarımını yansıtabilir ve giderek tükenmişliğe veya empati yorgunluğuna yol açabilir (Morgen, Morgan, Cashwell ve Miller, 2010).

Yapılandırmacı yaklaşım (the constructivist). Üçüncü yaklaşım, mutlak bir gerçekliğin varlığını reddeden, fakat bireylerin kendi kişisel anlamlarını ve gerçeklerini inşa etme yeteneklerini tanıyan yapılandırmacı yaklaşımdır. Bu yapılar, deneyime, inanç sistemlerine, değerlere, korkulara, önyargılara, umutlara, hayal kırıklıklarına ve içinde bulunulan sosyal bağlama dayanmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşım, -Tanrı'yı içersin ya da içermesin- bütün inanç sistemlerini, yalnızca yapı olarak görür. Psikoterapistin dindar insanlarla çalışmak için dindar olması gerekmez hem dindar hem de laik danışmanlar dindar danışanlarla etkin terapötik ilişkiye girebilirler. Yapılandırmacı yaklaşımda terapötik çalışma danışanın inanç sistemi içinde gerçekleştirilir ve danışanın dünya görüşünün unsurlarını içeren danışma teknikleri kullanılır. Yapılandırmacı yaklaşımın, etik olarak, belirli bir danışana belirli bir değeri empoze etme olasılığı daha düşüktür. Danışanlara kendi inanç ve değerlerini sürdürmede maksimum özgürlüğe izin verir; danışanın problemleri, danışan tarafından önceliğe sahiptir (Zinnbauer ve Pargament, 2000).

Yapılandırmacı anlayışa sahip danışmanın kişisel inançları, büyük ölçüde danışanın inançlarından farklı olabilir. Bu durumda danışanların kutsal sembol ve metaforlarının kendi bilgileri dışında veya istemedikleri halde etkilenmesi samimi-yetsizlik olarak karşımıza çıkabilir. Danışanların, yapılandırmacı danışmanların samimi-yetsiz olup olmadığına ve danışma ilişkisinin yapılandırmacı bir yaklaşımdan olumsuz olarak etkilenip etkilenmediğine inanması, ampirik olarak yanıtlanması gereken sorulardır. Diğer taraftan, yapılandırmacıların maneviyat hakkındaki kendi değer ve inançlarının farkında olmaları, etik konuların farkında olmaları ve bu değerlerin danışmanlık için etkilerini ele almaları gerekmektedir (Zinnbauer ve Pargament, 2000).

Çoğulcu yaklaşım (the pluralist). Çoğulcu yaklaşım, mutlak gerçekliğin varlığını kabul eder, fakat ona karşı birden fazla yorum ve yola izin verir. Her ne kadar dışlayıcı ve çoğulcu, manevi gerçekliğin varlığına katılsa da çoğulcu bu gerçekliğin farklı kültürlerde ve farklı insanlar tarafından farklı şekillerde ifade edildiğini kabul eder. Kültürlerarası terapi, bu yaklaşımın kullanımı için bir model olabilir. Bu tür bir terapi uygulanırken, danışmanlar kendilerinin ve danışanlarının belirli kişisel ve kültürel değerler, etnik-ırksal özellikler ve inançlar ile terapötik oturumlara girdiklerini kabul eder. Danışanın yaşam deneyimleri, danışmanlıkta yararlanmak için kaynak olarak kabul edilir. İlk oturumlarından itibaren hem danışman hem de danışan çalışacakları ve ilişki kuracakları sosyal gerçekliğin doğası içinde görüşme sürecine başlarlar. Bu görüşme sürecinde danışman ile danışan birlikte tedavi hedeflerine karar verirler (Zinnbauer ve Pargament, 2000).

Bu dört yaklaşımdan herhangi birine bağlı olmak, bir seçim meselesi değil, kendini anlama ve kişisel inançtır. Danışmanların, hangi yaklaşımların kendi inançlarına uyduğunu belirlemeleri için kendilerine ve değerlerine bakmaları gerekir. Diğer taraftan araştırmacılar ve teorisyenler, birden fazla kategoriden öğeler içeren yaklaşımları da benimseyebilirler (Zinnbauer ve Pargament (2000)).

Özetle, psikolojik danışmanların manevi konulara yönelik yaklaşımları incelendiğinde dört tutum olduğu görülmektedir. Öncelikle terapinin değer yüklü olduğuna, danışmanların ve danışanların sıklıkla farklı değer sistemlerine sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bundan dolayı danışmanların öz-farkındalıklarının önemi ve gereği vurgulanmaktadır. Reddedici yaklaşımın, maneviyatın danışmada ele

alınması konusunda olumsuz bir tutum benimsediği anlaşılmaktadır. Dışlayıcı yaklaşımda danışman, danışmada manevi kaynakları baş etme yöntemi olarak kullanmakla birlikte, kendi gerçeklik anlayışıyla aynı ise danışanın maneviyatına saygılı bir yaklaşım sergilemektedir. Dolayısıyla esnek bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Yapılandırmacı ve çoğulcu danışman yaklaşımlarında danışman, danışanın maneviyatına saygılıdır. Danışmanın ve danışanın aynı manevi görüşleri paylaşması gerekmemektedir. Danışmada manevi kaynaklar baş etme yöntemi olarak kullanılabilir. Bu dört yaklaşım dışında, birden fazla yaklaşımdan çeşitli unsurları sentezleyen yönelimler oluşturulmuş ve danışanların ihtiyaçlarına göre uyarlanmaya çalışılmıştır.

2.1.6.3. Psikolojik Danışmada Manevi Yönelimli Yaklaşımlar

Maneviyatın uygulamaya dahil edilmesi için yeni sistemler geliştirmeye gerek var mı? Sorusuna, geleneksel teorik müdahalelerin, farklı danışanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlanabileceği yönünde cevap verilmiştir (McKittrick ve Jenkins, 2000'den aktaran Daniels ve Fitzpatrick, 2013). Bu doğrultuda psikodinamik (Rizzuto, 2005; Rizzuto ve Shafranske, 2013; Shafranske, 2005b, 2009; Mansager, 2000), hümanist/varoluşsal (Elkins, 2005, 2015), kişilerarası (Miller, 2005), adleryen psikoloji (Johansen, 2010), transpersonal (Lukoff ve Lu, 2005), bütüncül (Sperry, 2005) psikoterapilerdeki stratejiler, manevi boyutları içerecek şekilde geliştirilmiş ve her yaklaşımla ilgili vaka örnekleri sunulmuştur. Özellikle, bilişsel-davranışçı terapi, psikoterapi alanında maneviyatın entegrasyonu için en uygun teorik zemin olarak kabul edilmektedir (Daniels ve Fitzpatrick, 2013; Tan ve Johnson, 2005). Aynı zamanda, bilişsel-davranışçı terapi ile maneviyatı bütünleştirmenin etkinliğine yönelik ampirik kanıtlar gün geçtikçe artmaktadır (Good, 2010; Hodge, 2006; Kennedy, Macnab ve Ross, 2015; Propst, 1980; Roland, 2014; Tan, 2007; Tan ve Johnson, 2005; Tan, 2013; Razali, Aminah ve Khan, 2002; Wong-McDonald, 2007). Ayrıca güncel psikolojik danışma yaklaşımlarından, kabul ve yüklenim terapisi, diyalektik davranış terapisi, narrative terapi ve farkındalık tabanlı bilişsel terapi gibi yaklaşımların da düzenlemeye uygun teorik alt yapıya sahip olduğu belirtilmektedir (Daniels ve Fitzpatrick, 2013; Santiago ve Gall, 2016; White, 2000). Yine aile terapisinde Satir (1988), sağlıklı aile işlevi ve uygulama yaklaşımı konusunda maneviyatı benimsemeye güçlü bir şekilde dikkat çekmiştir.

Pargament (2011) manevi boyutu içeren psikoterapiyi manevi olarak bütünleşmiş psikoterapi (spiritually integrated psychotherapy) olarak tanımlamıştır. Pargament (2011), “Spiritually Integrated Psychotherapy” adlı kitabında bu psikoterapi yaklaşımını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Pargament (2011), bu psikoterapinin terapistin danışanın manevi boyutunu ve geniş kapsamlı potansiyelini takdir etmesine dayandığını ve multimodal olduğunu vurgulamıştır. Diğer bir deyişle, birçok gelenekten birçok değişim mekanizmasına dayandığını ve bilişsel-davranışçı terapilerini yanı sıra psikodinamik, varoluşsal, evlilik / aile, kişilerarası, insancıl, deneyimsel, rasyonel-duygusal ve kabul ve yüklenim gibi geniş bir yelpazedeki terapilere dahil edilebildiğinin altını çizmiştir.

Sperry (2012), manevi konulara duyarlı olan çeşitli psikoterapötik yaklaşımlar için manevi yönelimli psikoterapinin (spiritually oriented psychotherapy) geniş bir tanımlama olduğunu ifade etmiştir (s.18). Sperry (2001) bu terapi yaklaşımlarını daha önce maneviyatla uyumlu psikoterapi ve danışma (spiritually-attuned psychotherapy and counseling) olarak adlandırmıştır. Manevi yönelimli psikoterapiler, maneviyatın birçok danışanın yaşamında hayati bir boyut olduğu varsayımına dayanmaktadır. Sperry (2001), manevi yönelimli psikoterapi yaklaşımlarında özellikle iki ana alanda ayırıcı tanı gereksinimini önemsemiştir. Bunlardan ilki, psikoza, mistik sesler, vizyonlar ve diğer ortaya çıkan özel durumlardan ayırt etmek ve ikincisi, klinik depresyonun -ruhun karanlık gecesinden- ayırt edilmesidir (s. 85).

Manevi yönelimli psikoterapiler, bilimsel bir temel üzerine kurulmuş olmakla birlikte sadece ampirik araştırmalarla sınırlı değildir. Kutsalla ilgili aşkın gerçeklere açıklığı da kapsamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında insanlığın daha geniş bir anlam ve ilişki evreninde bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir evren, deneysel bilimin dar parametrelerinde gözlemlenebilen ve anlaşılmanın ötesinde bir evrendir (Shafranske ve Sperry, 2005b).

Manevi yönelimli psikoterapinin gelişimi, sadece ben ötesi psikoloji gibi teorik gelişmelerden değil, aynı zamanda manevi değerlerin ve ilgilerin tedavi sürecinde saygı duyulması ve bu sürece dahil edilmesi beklentisi olan danışan düşüncelerinden kaynaklanmaktadır (Sperry, 2012). Manevi yönelimli psikoterapinin temel amacı psikolojik değişimdir, ikincil hedefi ise manevi değişim veya büyümedir. Buna göre, semptom azalması ve kişilik değişikliği bu yaklaşımın karakteristik sonuçlarıdır.

Manevi yönelimli psikoterapilerde, genellikle, ciddi bir sağlık problemi, kişisel ve/veya mesleki kayıp veya kişiler arası çatışma içeren mücadeleler; ihanet, çocuğun ölümü veya hayattaki inanç veya anlam krizini yansıtan diğer kayıpları içeren mücadeleler; ya da artan refah ve manevi gelişim arayışı ortaya çıkan manevi konulardır. (Sperry ve Shafranske, 2005; Sperry, 2010).

Manevi yönelimli psikoterapi yaklaşımlarında, maneviyatın diğer tedavileri destekleyebilecek bir teknikten başka bir şey olmadığı vurgulanmaktadır (Elkins, 2015; Pargament, 2011). Bu yaklaşımlar, terapide tamamlayıcı bir rol oynarlar ve bütüncül bir çabanın parçası sayılırlar. Ayrıca manevi yönelimli yaklaşımların, her soruna çözüm olmadığı gibi, her klinik hastalığa da uygun olmadığı bilinmesi önemlidir. (Shafranske ve Sperry, 2005b). Bu kapsamda Elkins (2005), bazı danışanların manevi yönelimli psikoterapiler için uygun olmadığını öne sürmüştür. Elkins (2005), kişisel yansıma ve içsel derin konular için yeterli zihinsel kapasiteye sahip olmayanların, psikotik bir ataktan kurtulanların veya özellikle psikoza karşı savunmasız olanların, savunmaları zayıf olan ve daha içe yönlendirilmiş çalışmaya geçmeden önce destekleyici terapiye ihtiyaç duyanların ve maneviyatı psikoterapilerinin bir parçası yapmayı tercih etmeyenlerin manevi yönelimli psikoterapiden yararlanamayacağını söylemiştir.

Sperry (2001), manevi yönelimli psikoterapiyi, gelişimsel olarak odaklanmış bütüncül bir yaklaşım (manevi boyutu dahil eden biyopsikososyal bir yaklaşım) olarak görmektedir. Başka bir deyişle, bu yaklaşım danışanların ihtiyaç ve kaygılarının patolojik durumlardan büyüme durumlarına kadar bir devamlılık veya gelişim çizgisi üzerinde kavramsallaştırıldığı anlamına gelmektedir. Sperry (2004), bu gelişim çizgisinde düzensiz aralık, yeterli aralık ve optimal aralık olmak üzere üç ayrı aralık olabileceğini belirtmiştir. Buna göre örneğin, kişilik bozukluğu olan bireyler için geleneksel psikoterapinin amacı, genellikle, danışanı düzensiz aralıktan, yeterli işlevsellik aralığında bir yere taşımak üzerine odaklanır. Bu noktaya ulaşıldığında, terapinin başarılı olduğu varsayılır. Ancak manevi bir bakış açısıyla, değişim veya büyüme için böyle bir hedef sınırlayıcı olabilir. Sperry, bunun yerine, manevi olarak yönlendirilen psikoterapi amacının mümkün olduğu kadar optimal işleyiş yelpazesine kadar uzanabileceğini ileri sürer. Sözelimi obsesif-kompulsif kişilik tarzı ile ilgili olarak, üç fonksiyon aralığı kaydedilmiştir. Düzensiz aralıkta birey, mükemmeliyetçilik

ve görev tamamlama ve ilişkilerine müdahale eden kaçınma duyguları ile karakterize edilir. Bireyin düşünce ve tutumları aşırı katıdır ve kötümser olma eğilimi gösterirler ve önleyici duyguları içerirler. Yeterli işlevsellikte bireyler daha az mükemmeliyetçidir ve bir dereceye kadar duygusal katılım ve duyarlılık ile görevlerde ve ilişkilerde katılıktır. Optimal aralıkta, bireyler bilinçlidir ve daha spontandır. Bunlar cömertlik, umut ve nezaket ile kişisel bütünlük dengesini sergileyen bireylerdir (Sperry, 2004).

Manevi yönelimli psikoterapide terapötik ilişki karşılıklı iş birliğini içermektedir. Buna göre, manevi yönelimli psikoterapistlerin danışanların manevi değerlerine ve ilgilerine saygı göstermesi beklenmektedir. Danışan ihtiyacına bağlı olarak çeşitli psikoterapötik ve psikomanevi müdahaleler kullanılmaktadır (Miller, 1999). Gerektiğine ilaç tedavisi veya hastaneye yatış için psikiyatrik değerlendirme başvurusu yapılabilmektedir. Ayrıca manevi müdahaleler de yapılabilmektedir. Bunlar dua ve meditasyon, din adamlarıyla iş birliği veya din adamlarına sevk gibi manevi uygulamaları içermektedir (Sperry, 2001).

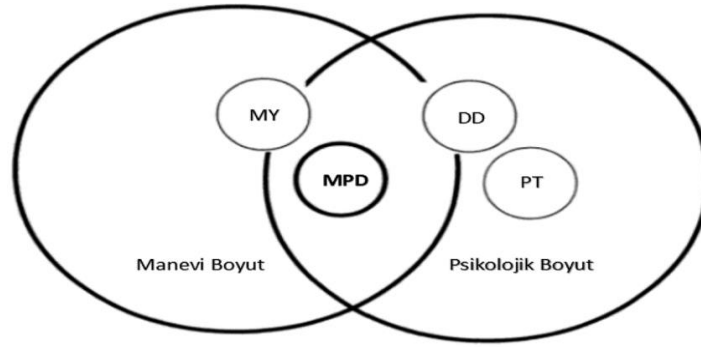
Son zamanlarda manevi yönelimli psikoterapilerin etkililiği üzerine meta analiz çalışmaları yapılmaktadır (Hook ve diğerleri, 2019; Smith, Bartz ve Richards, 2007; Worthington ve diğerleri, 2011). Smith ve diğerleri (2007), 1984-2005 yılları arasında çeşitli psikolojik sorunları olan danışanlar ile yapılan manevi yönelimli terapilerin sonuçlarını meta analiz yöntemiyle incelemiştir. Meta analiz, 31 çalışmanın bulgularıyla yapılmıştır. Bu çalışmaların on sekizi (%58) gerçek deneysel tasarım, altısı (%19) yarı deneysel tasarım, yedisi (%22) ise sadece tek gruplu test öncesi ve sonrası testlerden oluşmaktaydı. Araştırma sonucunda, rastgele etkiler ağırlıklı ortalama etki büyüklüğü $d = .56$ olarak bulunmuştur. Bu bulgu, manevi yönelimli psikoterapi yaklaşımlarının bazı psikolojik problemleri (örn., depresyon, anksiyete, stress, yeme bozuklukları vb.) olan bireylere faydalı olabileceğine dair ampirik kanıtlar sağlamıştır.

Worthington ve diğerleri (2011), 1980-2009 yılları arasında yapılan manevi yönelimli terapi uygulamalarının sonuçlarını meta analiz ile incelemiştir. Meta analize 51 çalışma (manevi yönelimli psikoterapiler, alternatif psikoterapiler ve kontrol grubu) dahil edilmiştir. Manevi yönelimli terapi uygulamalarında, pek çok teorik yaklaşım temsil edilmiştir. Yirmi dört çalışma, özellikle maneviyata yönelik BDT'nin etkinliğini değerlendirmiştir. Özetle, meta-analiz sonuçları, maneviyatı terapiye uyarlamının etkililiği hakkında net bulgular ortaya koymuştur. Genel meta-analitik inceleme, manevi

yönelimli terapilerinin ($d = .51$) ve genel terapilerin ($d = .45$) kontrol gruplarına göre daha etkili olduğu; manevi yönelimli tedavilerin ($d = .41$), alternatif psikoterapilere ($d = .26$) göre daha iyi sonuç verdiğini bulmuştur. Bu sonuçlar, genellikle manevi odaklı BDT'nin etkinliğini destekleyen bulguları destekleyici niteliktedir.

Hook ve diğerleri (2019), terapiyi danışanın manevi inançlarına ve değerlerine göre uyarılmanın etkinliğini meta analiz yöntemiyle incelemiştir. Meta analiz, 97 çalışmanın sonucu ile yapılmıştır. Maneviyatla uyarlanmış psikoterapinin etkinliğini alternatif standart terapilerle karşılaştırmıştır. Yapılan analizlerde, maneviyatla uyarlanmış psikoterapilerin, danışanların psikolojik ($d = .75$, $g = .74$, $p < .000$) ve manevi ($d = .75$, $g = .74$, $p < .000$) işlevlerinde standart psikoterapilere (psikolojik: $d = .33$, $g = .33$, $p < .001$; manevi: $d = .43$, $g = .43$, $p < .001$) kıyasla daha fazla iyileşme ile sonuçlandığı bulunmuştur. Daha kesin katkı sağlayan çalışmalarda, maneviyata uygun psikoterapilerin, psikolojik rahatsızlığın azaltılmasında standart terapilerle eşit derecede etkili olduğu ($d = .13$, $g = .13$, $p = .258$), ancak daha fazla manevi iyilikle sonuçlandığı ortaya çıkmıştır ($d = .34$, $g = .34$, $p < .000$). Bu sonuçlar, kanıta dayalı terapötik uygulamalar açısından önemli bulunmuştur. Özetle, bu çok amaçlı meta-analitik sonuçlar, danışanların maneviyatlarını psikolojik tedaviye dahil etmek için önemli deneysel destek sağlamıştır. Önceki meta-analizlerle uyumlu olarak, maneviyatla-uyarlanmış psikoterapi, tedavi edilmeyen koşullar ve alternatif psikoterapilere kıyasla, hastaların psikolojik ve manevi işlevlerinde daha fazla iyileşme sağlamıştır. Daha katı kriterler ile maneviyatla uyarlanmış terapilerin psikolojik sonuçlar üzerinde diğer terapilere eşdeğer etki yaptığı saptanmıştır. Hook ve diğerleri (2019), bu sonuçları kanıta dayalı terapötik uygulamalar açısından önemli bulmuştur.

Manevi yönelimli psikoterapi bazı yönlerden manevi yönlendirme ve pastoral danışma (pastoral counseling) ile benzerlik göstermektedir (Sperry, 2012). Sperry (2001, s.14), manevi yönelimli psikoterapiyi genel psikoterapi, pastoral danışma ve manevi yönlendirme ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmanın görsel betimlemesi Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. MY: Manevi Yönlendirme; MPD: Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Danışma; DD: Pastoral (Dini) Danışma; PT: Psikoterapi.

Şekil 3'te görüldüğü üzere manevi yönlendirme, büyük ölçüde manevi boyutta temsil edilmektedir. Aynı zamanda, psikolojik gelişim kuramlarını ve psikoterapi yöntemlerini kullandığı için, psikolojik boyutta bazı örtüşmelerle temsil edilmektedir. Pastoral danışma, kısmen manevi boyutta temsil edilmektedir; müdahale stratejileri ve yöntemlerinden dolayı aynı zamanda psikolojik ayrımdadır. Psikoterapi, psikolojik boyutta temsil edilmektedir. Son olarak, manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma hem manevi hem de psikolojik boyutların kesişim noktasında temsil edilmektedir (Sperry, 2001).

Sperry (2012), hedef, danışan profili, süreç, müdahale, eğitim ve mesleki kuruluşlar açısından manevi yönelimli psikoterapi ile pastoral danışma ve manevi yönlendirme arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları özetlenmiştir. Bu benzerlikler ve farklılıklar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.
Pastoral Danışma, Manevi Yönlendirme ve Manevi Yönelimli Psikoterapi

Pastoral Danışma ve Psikoterapi	Manevi Yönlendirme	Manevi Yönelimli Psikoterapi
Hedefler		
Manevi değişim ve ikincil olarak psikolojik değişim; semptom azaltma ve problem çözme üzerinde odaklanabilir	Öncelikle manevi değişim, duaya odaklanmak; manevi yaşamı etkileyen kriz konularına odaklanmak	Psikolojik değişim ve ikincil olarak manevi değişim veya büyüme; semptom azalması ve kişilik değişimi
Danışanlar		
Sorunlu bireyler, genellikle dini konularla ilgilenir ve/veya manevi/dini değerlerine saygı duyulmasını ister	Genellikle maneviyat arayan nispeten sağlıklı bireyler	Manevi veya dini ilgileri olan, nispeten sağlıklıdan sorunlu veya sıkıntılı bireylere kadar değişir

Tablo 1. (devamı)

Pastoral Danışma ve Psikoterapi	Manevi Yönlendirme	Manevi Yönelimli Psikoterapi
Süreç ve Müdahaleler		
Dinleme, tavsiye; diğer terapötik girişimler; dini veya manevi tavsiye veya uygulamaları içerebilir; psikoterapi için yönlendirme	Dinlemek, dua etmek ve diğer manevi uygulamaları öğretmek; psikoterapi için havale	Çeşitli danışma ve psikoterapötik müdahalelerle birlikte din adamlarına sevk de dahil olmak üzere manevi uygulamalar ve müdahaleler
Eğitim		
Teoloji veya pastoral danışmanlık alanında yüksek lisans veya doktora derecesi; süpervizyon deneyimi; dini bir kuruluş tarafından onay	Maneviyat veya psikoloji alanında yüksek lisans derecesi; bazı resmi eğitim ve süpervizyon deneyimi	Psikolojide doktora; resmi bir eğitim ve süpervizyon deneyimine sahip olabilir veya olmayabilir
Profesyonel Kuruluşlar		
Amerikan Pastoral Danışmanlık Derneği	Manevi Direktörler Uluslararası	Amerika Psikoloji Birliği; Amerika Psikolojik Danışma Derneği

Tablo 2 hedefler açısından incelendiğinde, pastoral danışmanlıkta ve manevi yönlendirmede ilk hedef manevi değişimdir; manevi yönelimli psikoterapide ilk hedef psikolojik değişimdir. Tabloya danışan profilleri açısından bakıldığında, pastoral danışma ve manevi yönelimli psikoterapide danışanlar manevi eğilimleri olan ve sorunları olan bireylerdir; manevi yönlendirmede ise manevi arayış içinde olan nispeten sağlıklı bireylerdir. Tablo süreç ve müdahaleler açısından değerlendirildiğinde, pastoral danışma daha çok tavsiye ve dinleme; manevi yönlendirme manevi öğretiler ve manevi yönelimli psikoterapi terapötik teknikler ve uygulamaların yanı sıra manevi uygulamaları da içeren müdahaleler üzerine odaklanmaktadır. Manevi yönelimli psikoterapist psikoloji alanında eğitim alırken pastoral danışman ve manevi direktör teoloji ve psikoloji alanında eğitim almaktadır. Ayrıca her bir yaklaşımın derneklerinin olduğu görülmektedir. Aşağıda manevi yönlendirme ve pastoral danışmaya kısaca değinilmiştir.

Manevi yönlendirme/rehberlik. Manevi yönlendirme, aynı zamanda manevi rehberlik, manevi dostluk ve manevi eşlik/arkadaşlık olarak da bilinmektedir. Çeşitli biçimlerde neredeyse tüm manevi geleneklerde uygulanmaktadır. Manevi yönlendirme, bire bir güven ilişkisi bağlamında gerçekleştirilen manevi bir dinleme sanatı olarak tanımlanabilir. Öncelikle manevi gelişim ile ilişkilidir; ikincil olarak psikolojik gelişim

ve değişim ile ilgilidir. Temel amacı manevi gelişmeyi kolaylaştırmaktır (Sperry, 2012). Bu süreçte manevi konulara, duaya, kutsal metin okumaya, meditasyona ya da tefekküre odaklanılır (Julian, 1992; Sperry, 2001). Daha spesifik olarak manevi yönlendirmenin temel amacı, bireyin Tanrı ile olan ilişkisini derinleştirmektir. Kişiyeye, "Tanrı'nın kendisiyle olan kişisel mesajına dikkat etmesine, bu kişisel iletişimi kuran Tanrı'ya cevap vermesine, Tanrı ile yakınlaşarak büyümesine ve ilişkinin sonuçlarını yaşamasına yardımcı olmaya" çalışmaktır (Julian, 1992, s. 310).

Manevi yönlendirmede manevi gelişim, ustanın hayatını ve uygulamalarını gözlemlemek ve taklit etmek suretiyle gerçekleşir (Nelson, 2009). Manevi doğrultuda gelişen ilişki, psikoterapi ve pastoral danışmada kurulan ilişkiden farklıdır. Manevi yöndeki müdahaleler, duada eğitim, ritüellerin ve diğer manevi uygulamaların reçetesini içerir (Sperry, 2003). Ancak bireyin psikolojik ve yaşamda uyum sorunları olduğunda, bireyi bir danışmana veya psikoterapiste yönlendirmek uygun olabilir. Bu, özellikle kendine veya başkalarına yönelik herhangi bir tehlike tehdidi varsa geçerlidir (Nelson, 2009).

Manevi yönlendirmeyi uygulamak için belirlenmiş bir gereklilik yoktur. Bazıları bunun bir meslek değil de bir yetenek olduğunu, diğer bir deyişle resmî denetimin gerekli olmadığı özel bir uğraş alanı olduğunu iddia etmektedir. Bazıları ise teoloji ve psikolojinin belirli alanlarında uzmanlaşmış bir eğitimin yararlı veya gerekli olduğunu iddia etmektedir (Sperry 2012). Mevcut durumda, manevi yönlendirmede bir dizi resmi lisansüstü eğitim enstitüsü ve programı vardır, ancak manevi yönetmenler için evrensel olarak kabul edilmiş sertifika ya da lisans programı bulunmamaktadır (Sperry, 2001). Bir meslek olarak manevi yönlendirme, dünya çapında üyeliği olan bir kuruluş durumundaki Spiritual Directors International tarafından temsil edilmektedir (Sperry 2012).

Pastoral danışma. Amerikan Pastoral Danışmanlık Derneği'nin (2019) web sitesinde, pastoral danışmanlık, şifa ve gelişim için psikolojik anlayışın yanı sıra manevi kaynakları kullanan özel bir danışmanlık şekli olarak tanımlanmış ve pastoral danışmanlar, derinlemesine dinî ve / veya teolojik eğitim veya öğretime sahip ruh sağlığı profesyonelleri olarak açıklanmıştır. Pastoral bakım ve danışmanlık konusunda biraz eğitim almış din personeli, kısa vadeli pastoral danışmanlığın çoğunluğunu sağlayabilmektedir. Ancak pastoral psikoterapiyi, danışma ve psikoterapide resmi

süpervizyona tabi eğitim görmüş ve sertifikalı ve / veya lisans sahibi olan kişiler ve din personeli uygulayabilmektedir (Sperry, 2001, 2003). Yakın zamana kadar pastoral danışmanlık, genellikle geleneksel psikoterapiye alternatif olarak görülmüştür. Aynı zamanda birçok Protestan ve Yahudi için manevi yönlendirmeye de bir alternatif olarak görülmüştür, çünkü geçmişte, manevi yönlendirme Katolik bir “müdahale” olarak kabul edilmiştir (Sperry, 2012).

Pastoral danışmaya genellikle yaşam geçişleri, duygusal ya da ilişkisel krizler ya da suçluluk, istismar, bağımlılık ya da düşük benlik saygısı yaşayan sorunlu bireyler başvurmaktadır. Pastoral danışma, bu tür krizler ve endişeler için çok uygundur, iyileşme ve büyüme için psikolojik anlayışın yanı sıra dinî ve manevi kaynakları kullanan bir danışmanlık şeklidir (Benner, 2003; Stone, 1999). Kişilik değişimi ise genellikle pastoral danışmanlığın değil geleneksel psikoterapide olduğu gibi pastoral psikoterapinin bir görevidir (Sperry, 2001, 2012).

Pastoral danışmada değerlendirme, Tanrı'nın farkındalığını, Tanrı'nın lütfunu kabul etmeyi, tövbeyi ve sorumluluğu ve birinin inanç topluluğuna katılmasını içeren boyutlardan oluşmaktadır (Benner, 2003). Tedavi müdahaleleri genellikle aktif dinleme ve diğer problem çözme veya çözüm odaklı danışmanlık yöntemlerini içermekle birlikte affetme gibi dini veya manevi konularda tavsiyeleri de kapsamaktadır. Pastoral danışma, dinsel kurumlarda uygulanmakla (Özdoğan, 2006) birlikte herhangi bir danışma kliniğinde de yapılmaktadır (Sperry, 2001, 2003, 2012). Genellikle kilisede yapılan pastoral danışmanın işlevlerinin içinde kişilerin günah çıkarması da bulunmaktadır (Özdoğan, 2006). Pastoral danışmanlar, genellikle ruh sağlığı uzmanlıklarından birinde (örneğin, lisanslı uzman danışman) ve Amerikan Pastoral Danışmanlar Birliği'nden sertifika alabilmektedir (Sperry, 2001, 2003, 2012).

2.1.6.4. Psikolojik Danışman Eğitiminde Maneviyat

Maneviyatın psikolojik danışmada giderek daha fazla kabul görmesiyle birlikte bu alanda uygun eğitime ihtiyaç duyulmaktadır (Shaw, Bayne ve Lorelle, 2012). Nitekim psikolojik danışma ve maneviyatın uygun bir şekilde bütünleştirilmesi, ancak psikolojik danışmada maneviyatın rolü ve danışman adayının kendi tutum ve inançlarını inceleme fırsatı konusunda yeterli eğitim aldığına meydana gelebilmektedir (Brown, Elkonin ve diğerleri, 2013). Ayrıca literatür, danışmada maneviyat eğitiminin danışma

uygulamalarında maneviyatın bütünleştirilmesi için önemli olan danışmanların kendilerini rahat hissetmelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Bartoli, 2007; Hage, 2006; Pate ve Bondi, 1992; Worthington ve diğerleri, 2009). CACREP (2016) standartları da danışman eğitim programlarının insan ruhunun büyümesini ve gelişimini, çok kültürlü yetkinliği ve iyilik halini destekleyen müfredat programları geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu programlar, danışmanların manevi ihtiyaçlarının ele alınmasının farkına varmaya ve bu ihtiyaçların ele alınmasına olanak tanımaktadır.

Pargament (2009), birçok danışmanın ruh sağlığı bozukluklarını anlamak üzerine bir eğitim gördüğünü, ancak danışmanlarının manevi değerlerini danışma oturumlarına entegre etmek için yeteri kadar eğitilmediğini ve dolayısıyla danışmanların ruhsal sağlık işlevlerini iyileştirmeye nasıl yardımcı olabileceği konusunda bir anlayışa sahip olmadıklarını belirtmiştir. Everts ve Agee (1995), psikolojik danışma öğrencilerinin maneviyata ve danışman olarak rollerine ilişkin kendi inançlarını ve değerlerini tanımak amacıyla eğitilmeleri gerektiğini; özellikle, manevi yönlendirme/rehberlik ve pastoral danışmanın, psikolojik danışma ve psikoterapi alanından farklı bir perspektifinin olduğunu kavramalarının önemli olduğunu vurgulamıştır.

Souza (2002), lisansüstü düzeyindeki danışmanlık öğrencileri ile maneviyat derslerinin yararlılığı konusundaki görüşlerini incelemiştir. İnceleme sonucunda öğrencilerin, danışmanların danışmanların düşünce ve davranışlarını etkileyebilecek manevi konularla baş etme konusunda eğitilmeleri konusunda hemfikir olduklarını bildirmiştir. Souza (2002) ayrıca, eğitim sürecinde manevi konulara yer verilmemesinin farklı sonuçlarından söz etmiştir. Bunlar arasında, danışman adayının kendi kişisel inançlarını dayatması, danışmanın manevi değerlerine saygı gösterilmemesi ve danışmanın inançlarını daha sağlıklı büyüme için bir kaynak ya da baş etme becerisi olarak kullanılmaması bulunmaktadır. Souza (2002) bu tür davranışları etik olmayan davranışlar olarak değerlendirmiştir.

Mevcut literatürün bir sonucu olarak ve danışman yeterliklerinin oluşturulmasıyla, maneviyat birçok danışman eğitim programının ders çalışmalarına dahil edilmiştir (Curtis ve Glass, 2002; Grams, Carlson ve McGeorge, 2007; Hage, Hopson, Siegel, Payton ve DeFanti, 2006; Ingersoll, 1997; Meyer, 2012; Miller, Korinek ve Ivey, 2006). Bu derslerde maneviyat kavramlarını öğretmek için çeşitli

yöntemler kullanılmaktadır. Literatürde bildirilen maneviyata yönelik tipik öğretim ve öğrenim faaliyetleri şunları içermektedir: Sınıf tartışmaları (Curtis ve Glass, 2002; Ingersoll, 1997; Pate ve Hall, 2005); manevi otobiyografiler (Curtis ve Glass, 2002; Ingersoll, 1997); rol oynama (Curtis ve Glass, 2002; Meyer, 2012; Pate ve Hall, 2005); günlük tutma ve sınıf sunumları (Curtis ve Glass, 2002); manevi yolculuklar (Pate ve Hall, 2005); odaklanma, dua çemberi, bağışlama ve meditasyon tekniklerini öğretmek (Curtis ve Glass, 2002); panel sunumları ve konuk konuşmacılar (Ingersoll, 1997; Pate ve Hall, 2005); deneme kağıtları (Ingersoll, 1997; Pate ve Hall, 2005); reaksiyon kartları (Ingersoll, 1997); ve manevi okumalar (Ingersoll, 1997; Pate ve Hall, 2005).

Psikolojik danışman eğitiminde manevi konulara yönelik çabanın bir kısmı, yeterliliklerin ve standartların oluşturulması yoluyla gerçekleştirilmiştir (Shaw ve diğerleri, 2012). Bu bağlamda danışman eğitimi müfredatının temel bir gereği olarak, ASERVIC tarafından danışman manevi yeterlilikleri geliştirilmiştir (Robertson, 2008). Psikolojik danışmada manevi yeterlilikler, ACA (2014) etik kurallarında belirtilen değerleri ve standartları yerine getirmektedir (ASERVIC, 2015). Robertson (2010), eğitim programlarının, danışman adayları arasında yetkinliğin kazandırılmasında ne derece başarılı olduğunu değerlendirmek için kullanılacak bir Manevi Yeterlik Ölçeği geliştirmiştir.

Danışman manevi yeterliği. Manevi yeterlilik kavramı, “ASERVIC tarafından önerilen bilgi, tutum ve becerileri kazanarak elde edilen bir görevi yerine getirme yeteneği” olarak tanımlanmıştır (Robertson, 2008, s. 21). Robinson ve Young (2011) ise, manevi yeterlilikleri, “etkili danışmanın, manevi konularda danışanları ile etik ve başarılı bir şekilde çalışmak için sahip olması gerektiğine inanılan yeterlilikler” (s. 25) olarak tarif etmiştir. ACA tarafından onaylanan ve 14 maddeden oluşan bu yeterlilikler, kültür ve dünya görüşü, danışman öz farkındalığı, insan ve manevi gelişim, ilişki ve iletişim, değerlendirme, teşhis ve tedavi olmak üzere altı kategoride düzenlenmiştir (ASERVIC, 2015): *Kültür ve dünya görüşü*, bir danışman a) maneviyat ve din arasındaki farkları ve benzerlikleri, çeşitli manevi inançları, büyük dünya dinlerini, agnostizm ve ateizm gibi dini kavramları tanımlayabilir, b) danışanın maneviyat ve/veya din hakkındaki inançlarının onun dünya görüşünün odağında olduğunu ve psikolojik işlevselliğini etkileyebileceğinin farkındadır; *danışman öz farkındalığı*, c) maneviyata ve/veya dine yönelik kendi inançlarını, değerlerini ve tutumlarını aktif bir şekilde araştırır, d) kendi manevi ve/veya dini inanç ve değerlerinin danışan ve danışma

süreci üzerindeki etkilerini sürekli bir şekilde değerlendirir, e) danışanın maneviyata ve/veya dine yönelik bakış açılarının sınırlarını tanımlayabilir; *insan ve manevi gelişim*, f) farklı manevi ve/veya dini gelişim modellerini ve bu modellerin insan gelişimiyle ilişkisini tanımlayabilir ve gerektiğinde bu modelleri kullanabilir; *iletişim*, g) danışanın maneviyat ve/veya din ile bağlantısına kabul ve duyarlılık ile yanıt verir, h) danışan için hem kabul edilebilir hem de onun manevi ve/veya dini bakış açısı ile uyumlu olan kavramları kullanır, ı) danışan ile iletişimde manevi ve/veya dini temaların ayrımını yapabilir ve terapötik olarak amaca uygun olduklarında bu temaları ele alabilir; *değerlendirme*, j) giriş ve değerlendirme süreci boyunca, danışanın manevi ve/veya dini bakış açılarını hem danışandan hem de diğer kaynaklardan gelen bilgileri bir araya getirerek anlamaya gayret gösterir; *tanı ve tedavi*, k) bir tanı koyarken, danışanın manevi ve/veya dini bakış açılarının, iyi oluşu artırabileceğini, danışan sorunlarına sebep olabileceğini ve/veya semptomları şiddetlendirebileceğini bilir, l) terapötik süreçte danışanın manevi ve/veya dini bakış açıları ile uyumlu hedefler belirler, m) danışanın manevi ve/veya dini bakış açılarını içerecek şekilde terapötik teknikleri değiştirebilir ve danışanın bakış açısına uygun ve kabul edilebilir olduğunda, manevi ve/veya dini uygulamaları teknik olarak kullanabilir, n) danışanın manevi ve/veya dini perspektiflerini ve pratiklerini terapötik olarak destekleyen teori ve mevcut araştırmalara başvurabilir.

Psikolojik danışman eğitiminde maneviyat konusunda Türkiye’deki durum.

Türkiye’de rehberlik ve psikolojik danışma lisans eğitiminde manevi konulara yönelik 2019 yılına kadar herhangi bir ders bulunmamaktaydı. 2019 yılından itibaren lisans müfredatına ‘Manevi Danışmanlık’ dersi konulmuştur. Kararımak (2004), danışman eğitiminde maneviyata yönelik eğitimin olmamasını bir eksiklik olarak görmüştür. Bu bağlamda psikolojik danışman adaylarının tinsellik (maneviyat) konusunda sistematik bilgiye ve eğitime sahip olmadan tinsel gereksinimleri ve kimliği ön planda olan danışanlarla etkin bir şekilde çalışamayacaklarını ifade etmiştir. Kararımak (2004), danışanın tinsel yönünün iyileşme yolunda olumlu etki sağlayabileceği düşünüldüğünde, sözü edilen boşluğun doldurulması ve danışman adaylarının bilgi donanımının artırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye’de Rehberlik ve Psikolojik Danışma lisans müfredatına eklenen ‘Manevi Danışmanlık’ dersi, “*manevi danışmanlığın temel kavramları ve tarihçesi; psikolojik danışmanlık kuramları ve maneviyat; manevi danışmanlığın kültürel*

temelleri; dini gelenekler, inançlar ve manevi danışmanlık; manevi danışmanlık yeterlikleri; manevi danışmanlıkta ölçümleme; manevi danışmanlık teknikleri; kurumsal manevi danışmanlık; manevi danışmanlık uygulama alanları; manevi danışmanlıkta etik” konularını kapsamaktadır (YÖK, 2019). Diğer taraftan Marmara Üniversitesi’nde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık doktora programına 2016 tarihinden itibaren “manevi danışmanlık” adında seçmeli bir ders vardır (Marmara Üniversitesi, 2016).

2.1.6.5. Psikolojik Danışmada Maneviyatla İlgili Etik Konular

Psikolojik danışmada manevi konuların ele alınmasıyla ilgili etik konulara, ACA etik kodlarla (2014) başlamak uygun görülmüştür. ACA, üyeleri çeşitli ortamlarda çalışan ve birden fazla kapasitede hizmet veren eğitimsel, bilimsel ve profesyonel bir organizasyondur (ACA, 2014). Aşağıda, ACA (2014) etik kodlarında maneviyatla ilgili maddelere yer verilmiştir:

A.1.d. Destek Ağı Katılımı

Danışmanlar, destek ağlarının, danışanların yaşamlarında çeşitli anlamlar taşıdığını ve başkalarının (örneğin, dini / manevi/ toplum liderleri, aile üyeleri, arkadaşlar) destek, anlayış ve katılımı uygun görerek danışan uygunluğuyla olumlu kaynaklar olarak görmeyi kabul ederler (s. 4).

A.2.c. Gelişim ve Kültürel Duyarlılık

Danışmanlar bilgiyi kültürel açıdan uygun şekillerde iletirler. Danışmanlar bilgilendirilmiş rıza ile ilgili konuları tartışırken açık ve anlaşılabilir bir dil kullanır. Danışanlarının kullandıkları dili anlamakta güçlük çektikleri zaman, danışmanların danışanları anlayabilmeleri için gerekli hizmetleri (örneğin, nitelikli bir tercüman veya çevirmen ayarlayarak) sağlarlar. Danışanlarla iş birliği içinde, danışmanlar bilgilendirilmiş onam prosedürlerinin kültürel etkilerini göz önünde bulundururlar ve mümkünse danışmanlar uygulamalarını buna göre uyarlarlar (s. 4).

A.4.b. Kişisel Değerler

Danışmanlar, kendi değerlerinin, tutumlarının, inançlarının ve davranışlarının farkındadırlar ve bunları empoze etmekten kaçınırlar. Danışmanlar, danışanların, kursiyerlerin ve araştırma katılımcılarının çeşitliliğine saygı duymakta ve değerleri danışanların hedefleri ile tutarsız olduğunda ya da doğası gereği ayrımcı olduğu durumlarda, değerlerini danışanlara dayatma riski altında oldukları alanlarda eğitim almayı istemektedir (s. 5).

Bölüm C'nin Profesyonel sorumluluk alt başlığının giriş kısmında,

.....Danışmanların, profesyonel faaliyetlerinin bir kısmını az veya hiç finansal getiri bulunmayan hizmetlere (pro bono publico) adayarak katkıda bulunmaları teşvik edilir. Buna ek olarak, danışmanlar mesleki sorumluluklarını en iyi şekilde karşılamak için kendi duygusal, fiziksel, zihinsel ve manevi iyi oluşlarını sürdürmek ve yükseltmek için öz bakım faaliyetlerinde bulunurlar (s. 8).

C.5. Ayrımcılık Yapmama

Danışmanlar, yaş, kültür, engellilik, etnik köken, ırk, din / maneviyat, cinsiyet, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, evlilik / ortaklık temelinde, ileriye dönük ya da mevcut danışmanlara, öğrencilere, çalışanlara, denetçilere ya da araştırma katılımcılarına karşı ayrımcılığa maruz kalmamakta ya da bunlara katılmamaktadır (s. 9).

E.8. Çokkültürlü Konular / Değerlendirmede Çeşitlilik

...Danışmanlar, test uygulamalarında ve yorumlamalarında, yaş, renk, kültür, engellilik, etnik grup, cinsiyet, ırk, dil tercihi, din, maneviyat, cinsel yönelim ve sosyoekonomik durumun etkilerinin farkında olur ve test sonuçlarını diğer ilgili faktörler ile birlikte uygun bir perspektife yerleştirirler (s. 12).

Özetle, ACA (2014) etik kurallarında, psikolojik danışmada maneviyatın, çok kültürlü konu, değerlendirmede çeşitlilik, ayrımcılık yapmama ve sosyal destek bağlamında ele alındığı görülmektedir. Ayrıca danışmanların mesleki sorumluluklarını iyi bir şekilde yerine getirebilmeleri için diğer faktörlerle birlikte kendi manevi iyi oluşlarını sürdürmeleri ve yükseltmeleri de etik kurallar içinde yer almaktadır.

Hughes (2011), manevi konuları psikoterapide ele almayı düşünen danışmalar için bazı etik konulardan söz etmiştir. Bu etik konular, danışmanların manevi inançları değerlendirmesi, bireysel inanç sistemlerine saygı göstermesi, manevi teknikleri kullanmadan önce inanç sistemini açıklığa kavuşturması, psikoterapinin bağlam olduğunu zihinde tutması ve maneviyatı beden-zihin-duygular-ruh sisteminin sadece bir parçası olarak kabul etmesidir. Plante (2007), başkalarına saygı, sorumluluk, dürüstlük, yeterlilik ve endişe gibi etik ilkeler ve uygun eğitimin danışmanlara uygulamalarda büyük ölçüde yardımcı olabileceğini vurgulamıştır. Maher (2006) ise terapistlerin terapide maneviyatı etik biçimde ele alabilmeleri için öz-yansıtma (self-reflection) kullanmalarını önermektedir.

Danışmada maneviyatın ele alınmasında olası riskler. Maneviyatın psikolojik danışmada ve psikoterapide etik bağlamda kötüye kullanılması veya kötü kullanılması riskleri bulunmaktadır (Corey ve diğerleri, 2011; Grimm, 1994; Helmeke ve Bischof, 2002; Hughes, 2011; Morrison ve diğerleri, 2009; Shafranske, 2005a; Walsh, 1999). Danışmada danışanın rızası alınmalı ve terapistin yeterlilik alanı içerisinde, uygun eğitim ve danışmanlığa dayalı olmalıdır (Helmeke ve Bischof, 2002; Hughes, 2011; Shafranske, 2005a; Walsh, 1999). Ayrıca maneviyatın tamamen ihmal edilmesinin yanında, manevi indirgeme (Pargament ve diğerleri, 2005), terapi hedefleri yerine büyük oranda manevi hedeflere odaklanma ve ilaç veya diğer tıbbi veya psikolojik tedavi gerektiren sorunlarda sadece manevi müdahaleler kullanma (Elkins, 2015; Morrison ve diğerleri, 2009), sanrısız ve psikotik belirtilerin dikkate alınmaması ve manevi konuların ortaya çıkan problemlerle ilgisiz olması (Hughes, 2011) gibi etik risklere karşı danışmanlar uyarılmaktadır. Bu uyarılara ek olarak, danışmanlar danışanlara belirli bir manevi değerler sistemini empoze etmemelidir (Corey ve diğerleri, 2011; Grimm, 1994). Bundan dolayı, danışman eğitiminde, danışmanın kendi maneviyatının terapötik süreci nasıl etkilediği, terapide maneviyatla ilgili güç dinamikleri, manevi konuların uygun şekillerde nasıl gündeme getirileceği ve manevi çeşitliliğin göz önünde bulundurulması gibi etik konuların öğretilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Smith, 2013). Özetle, psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konularda mesleki sınırlarının dışına çıkmaları belirli riskler barındırmaktadır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde etkili psikolojik danışman nitelikleri ile yapılan araştırmalara, danışmanların maneviyatları hakkında yapılan araştırmalara, danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumları ile ilgili araştırmalara ve danışmanların manevi yönelimleri ve danışmada manevi konulara yönelik tutumları ile ilgili yapılan araştırmalara sırasıyla yer verilmiştir. İlgili değişkenler konusunda özellikle yurt içinde çok sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Bu nedenle yapılan araştırmalar tek başlık altında sunulmuştur.

2.2.1. Etkili Psikolojik Danışmanların Nitelikleri ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Çapri ve Demiröz (2016), psikolojik danışma öz-yeterlik inançları ve duygusal zekâ düzeyi arasındaki ilişkide etkili danışman niteliklerinin aracılık rolünü incelemiştir. Araştırmaya 211 rehberlik ve psikolojik danışman adayı katılmıştır. Sonuç olarak, duygusal zekâ düzeyi ile etkili danışman nitelikleri arasında ve psikolojik danışma öz-yeterlik inançları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Duygusal zekâ düzeyi ile psikolojik danışma öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkide etkili danışman niteliklerinin tam bir aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Yayla (2016), yüksek lisans tez çalışmasında, etkili psikolojik danışman nitelikleri ve psikolojik danışma öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırmaya 166 psikolojik danışman katılmıştır. Araştırma bulgularına göre, psikolojik danışmanların etkili danışman nitelikleri ile danışma öz-yeterlikleri arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

İkiz ve Totan (2014), çalışmalarında, genel olarak bir psikolojik danışmanın sahip olması gereken entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz farkındalık özelliklerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Çalışmaya 394 psikolojik danışman katılmıştır. Sonuç olarak, altı faktörlü kuramsal modelin istatistiksel olarak doğrulanma düzeyi ikinci düzey doğrulayıcı faktör analiziyle incelendiğinde, Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği'nin (EPNİDO) altı faktörlü yapısının doğrulandığı, maddelerin ait oldukları faktörlerin önemli birer açıklayıcısı oldukları ve standartlaştırılmış parametre tahminlerinin pozitif olduğu belirlenmiştir.

Halinski (2009), danışmanların etkinliğine katkıda bulunan ve en çok alıntılanan kişilik özelliklerini belirlemek için literatürün kapsamlı bir incelemesini yapmıştır. İnceleme sonucunda bulduğu 47 kaynaktan belirtilen özelliklerin bir matrisini çıkarmıştır. Buna göre bu özelliklerden en çok alıntı yapılan danışman özellikleri sıcak ve kabul edici olma (27), empatik olma (26), esneklik (23), öz-farkındalık (24) ve gerçekçi olmadır (23). Daha az alıntı yapılan diğer yapılar arasında kendine güvenen (11), mizah (9), psikolojik olarak sağlıklı (8), özgecil (7), açık (6) ve sezgisel (6) yer almaktadır. Halinski (2009), ayrıca, literatür taramasının sonucunda eşanlamlı yapılara birçok referans bulmuştur. Bu özelliklerden olumlu saygı ile açık fikirlilik ve

başkalarının değerlerine saygılı olma; empati ile anlayış; kendini tanıma ile iç gözlem ve öz bilgi; esneklik ile sabır ve belirsizliğe tolerans; gerçekçilik ile özgünlük ve dürüstlük; kendine güven ile yüksek öz saygı ve kişisel cesaret; özgecilik ile kendini inkâr etme yeteneği; hassas ve açıklık ile samimiyet ve sezgisel ile duygusal açıdan anlayışlı olmayı eşanlamli özellikler olduğunu saptamıştır.

Smith (2004), danışmanın etkinliği ile ilgili uzmanların görüşleri de dahil olmak üzere 68 yılı kapsayan 56 kaynağı içeren ilgili literatürü gözden geçirmiştir. Alıntılanan özellikleri, bilişsel-davranışsal ve kişisel-duygusal olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Bilişsel-davranışsal kategoride en sık atıfta bulunulan özellikler: Bağımsız/öz-yönetici (17), gelişmiş başa çıkma mekanizmaları (17), iyi problem çözme becerisi (14), beceri, teori ve tekniklerde bilgili olma (13), anlayış kapasitesi (11), kendini motive edebilen (11), iç kontrol odağı olan (9) gelişmiş iletişim becerileri (9), yaşam deneyimi (8), yüksek bilişsel zekâ (8) ve rasyonelliktir (8). Kişisel duygusal kategoride en çok atıfta bulunulan özellikler; gelişmiş kişisel beceriler (38), sıcak (34), saygılı (33), kabul eden (30), kendine güvenen (29) içe dönük beceriler (26), içtenlik (24), güven (23), başkalarının duygusal etkisinden veya kontrolünden bağımsız öz yönetim (22), olumlu saygı (22), duygusal iç kontrol (22), duygusal olarak iyi ayarlanmış (22), duygusal / ruhsal enerji ile kendi motive edici (20), empatik / şefkatli (20), kişisel olarak olgun (18) anlayış (15), açık görüşlü (13), iyimser (11), olumlu (11) ve esnek olmaktadır (9).

Pope ve Kline (1999) etkili danışmanların kararlı kişilik özelliklerini incelemiştir. Yazarlar ilk olarak, kapsamlı bir literatür taramasıyla danışman etkinliği ile ilgili olduğu belirten 22 kişilik özelliği tanımlamıştır. Daha sonra, danışma alanında her biri en az beş yıllık öğretim ve supervizyon deneyimine sahip olan 10 uzmandan, danışman etkinliğinin önemini yanı sıra eğitime yanıt veren 22 özelliği sıralamalarını istemiştir. Araştırmacılar, her bir özellik için toplam bir sıralama oluşturmak üzere eğitime yanıt veren ve önem sıralamasını birleştirmiştir. Sıralamada en yüksek olan özellikler, etkin danışmanların en önemli kişilik özellikleri olarak değerlendirilmiştir. Danışmanların etkinliği için en önemli ve eğitime en az cevap veren 10 özellik, kabul, duygusal istikrar, açık fikirlilik, empati, doğruluk, esneklik, insanlara ilgi, güven, duyarlılık ve adalet olarak bulunmuştur. Pope ve Kline (1999), bu kişilik özelliklerinin danışmanlık kabul sürecinin temeli ve odak noktası olması gerektiği sonucuna varmışlardır.

Grencavage ve Norcross (1990), terapötik sürecin ortak faktörlerinde tutarlılık sağlamak amacıyla 50 makaleyi incelemiştir. İnceleme sonucunda, en sık alıntı yapılan ortak terapötik faktörleri belirlemiştir. Yazarlar sıcaklık, olumlu saygı, empatik anlayış, umudu geliştirme ve kabul özelliklerinin etkin bir terapötik süreç için en sık alıntı yapılan faktörler olduğunu belirlemiştir.

Jackson ve Thompson (1971), 73 psikolojik danışmanın, danışman etkinliğine göre, belirsizliğe tolerans, bilişsel esneklik ve kendine, diğer insanlara ve danışanlarına karşı tutumları arasındaki farklılıkları incelemiştir. Hem etkili hem de daha az etkili bütün danışmanlar arasında bilişsel esneklik ve belirsizliğe tolerans bakımından fark bulunmadığı görülmüştür. Ancak etkili danışmanların, psikolojik danışma ile ilgili tutumlarının daha az etkili olan danışmanlardan daha olumlu olduğu bulunmuştur.

2.2.2. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimleri ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Güler (2018), tez çalışmasında, psikolojik danışman adaylarına danışman öz-bakımına yönelik farkındalık, bilgi ve beceri kazandırmak amacıyla “Psikolojik Danışmanlarda Öz-Bakım Dersinin” (PDOBD) tasarlanması, uygulanması ve derse katılan öğrencilerin öz-bakım davranışlarındaki gelişimi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma, eylem araştırması deseninde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öz-bakımın çok boyutlu yapısı üzerine yapılandırılan 12 haftalık PDOBD tasarlanmış ve uygulanmıştır. PDOBD’ne katılan danışman adaylarının çoğunluğunun, diğer öz-bakım boyutlarıyla birlikte manevi kişisel bakım davranışlarında da çok çeşitli farkındalıklar kazandıkları ve bu farkındalıkları ile eyleme geçebildikleri görülmüştür.

Whitmire (2014), travma ortamında çalışan on danışmanın maneviyat anlayışını ve maneviyatın vicdanlı travmatizasyonu hafifletmek için kişisel bakımda uygulanabilir bir araç olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Bulgulara bakıldığında, katılımcılar, egzersiz, meditasyon, sağlıklı beslenme ve manevi uygulamalar gibi düzenli olarak kullandıkları birçok kişisel bakım uygulamasını belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar dua, günlük tutma, ilham verici okuma, meditasyon, gönüllülük ve doğanın tadını çıkarmak gibi olumlu etkinliklerle ruhlarını beslemelerinin vicdanlı travmatizasyon riskini azaltmaya yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Giles (2013), çalışmasında, aile terapisi öğrencilerinin manevi inançlarını, klinik tükenmişliği önleme ve kişisel bakım uygulamalarının kaynağı olarak ne ölçüde kullandıklarını belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcılar, Evlilik ve Aile Terapisi Akreditasyon Komisyonu tarafından akredite edilmiş programlardan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden oluşmuştur. Çalışmaya toplam 341 öğrenci katılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, öğrencilerin çoğunluğu tükenmişliği önlemek için manevi inançlarını önemli bir kaynak olarak kullandıklarını bildirmişlerdir.

Colistra (2012) madde bağımlılığı danışmanlarının empati, tükenmişlik duygusu ve manevi iyi oluşlarını incelemiştir. Çalışmaya Alkol ve Uyuşturucu Bağımlılığı Danışmanları Derneği üyesi 603 danışman katılmıştır. Sonuçlarda, iş doyumunu ile manevi iyi oluş arasında pozitif; manevi iyi oluş ile tükenmişlik duygusu arasında negatif; tükenmişlik duygusu ile iş doyumunu arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca bulgular, manevi iyi oluşun tükenmişlik duygusunun ve iş doyumunun önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir.

Carlson, McGeorge ve Anderson (2011), çalışmalarında, çift ve aile terapistlerinin ve öğretim üyelerinin, maneviyatın kişisel ve mesleki yaşamlarındaki rolü hakkındaki inançlarını karşılaştırmışlardır. İki grup arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Çalışmanın bulgularına göre, maneviyatın terapistlerin kişisel ve mesleki kimlikleri üzerinde öğretim üyelerine kıyasla daha yüksek düzeyde rolü olduğunu bildirdikleri görülmüştür.

Palmer (2010, danışmanlarda maneviyat, bilinçli farkındalık, empati ve sosyal çekicilik arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmaya 205 danışman katılmıştır. Bulgular, maneviyatın, bilinçli farkındalık ve empati ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Sosyal çekiciliğin ise maneviyatla düşük düzeyde pozitif bir korelasyonu olduğu bulunmuştur.

Pollock (2007), algılanan maneviyatın psikolojik danışmada öz yeterlik ile ilişkisini araştırmıştır. Ayrıca algılanan maneviyat ve psikolojik danışmada öz yeterliği yaş ve cinsiyet değişkenleri açısından da incelemiştir. Araştırmaya 135 psikolojik danışman adayını katılmıştır. Algılanan maneviyat ile öz yeterlik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .34$). Ayrıca algılanan maneviyat ve danışmada öz yeterliğin yaş ve cinsiyet değişkenleri açısından bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

2.2.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumları ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Ekşi ve diğerleri (2016), psikolojik danışmanların danışma sürecinde karşılaştıkları manevi konular üzerine nitel bir çalışma yapmıştır. Çalışmada danışmanların deneyimlerinden hareketle psikoterapi sürecinde maneviyatın rolü araştırılmıştır. Araştırmaya sekiz psikolojik danışman katılmıştır. Model olarak olgubilim araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarında, danışmanların danışma sürecinde manevi konulara önem verdikleri ve manevi unsurların sürece dâhil edilmesi gerektiğine ilişkin bazı sebepler belirttikleri saptanmıştır. Yine araştırmada, terapötik süreçte maneviyat ve maneviyatın kazanımları ile çalışma noktasında birtakım beceriler geliştirmenin karmaşık ve dinamik bir yapı gösterdiği bulunmuştur.

Henriksen ve diğerleri (2015) tarafından yürütülen, psikolojik danışma öğrencilerinin manevi psikolojik danışma eğitimi hakkındaki algılarına yönelik nitel bir çalışmada, katılımcıların çoğunluğu (%73.5) manevi sorunların dahil edilmesinin etik danışmanlık uygulamaları açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Ankete katılanların 52'si (%46) maneviyatın çok kültürlü bir ders kapsamında ele alınması gerektiğini belirtmiş, 25 katılımcı bu konular için ayrı bir ders gerektiğini ifade etmiştir.

Brown, Elkonin ve diğerleri (2013), çalışmalarında, psikologların maneviyatı tedaviye entegre etme konusundaki istekliliğini araştırmıştır. Biyopsikososyal-manevi sağlık bakımı modeli, çalışma için teorik bir temel olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre, tüm katılımcılar, danışanın ihtiyacı olduğunda terapide maneviyat hakkında tartışmaya istekli olduklarını ifade ederken bu alanda kullanacakları yaklaşım konusunda farklılık oluşmuştur. Maneviyatın kullanımı, danışanları ile dua etmek ve dinsel kutsal metinleri tartışmak olarak tanımlanmıştır. Bazı katılımcılar, danışanları ile dua etmeyi isteme ve tartışmayı açık bir şekilde benimseyen açık bir yaklaşımı tercih ederken diğer katılımcılar bu kavramların terapide tartışılmasını içeren, ancak gerçek manevi uygulamaları içermeyen örtülü bir yaklaşımı tercih etmişlerdir. Katılımcılar, manevi düzeydeki danışanlarla ilişki kurma kolaylığına katkıda bulunan bir dizi faktöre dikkat çekmiştir. Danışanın bu konuları tartışmaya duyduğu ihtiyaç, bu tartışmalara katılmak için bir rehber olarak kullanılmış ve bazı katılımcılar danışanlarının yolculuklarını keşfederken genellikle maneviyatın tartışılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bireysel manevi inançlara sahip olmak ya da danışanları ile benzer inançlara sahip

olmak, bu seviyelerdeki danışanlarla ilişki kurmayı daha da kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte katılımcıların empati, kabul ve yargısız tutum gibi temel terapi becerilerine sahip olmalarının, manevi konuları danışanlarla tartışabilme yeteneklerini artırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca birey merkezli yaklaşım ve öyküsel terapi gibi maneviyatın tartışılmasını kolaylaştıran psikolojik yaklaşımları seçmişlerdir. Ayrıca danışanlarla manevi düzeylerde ilişki kurmanın önündeki engellerden bazıları vurgulanmıştır. Başlıca etkenler, özellikle yetkinlik konusu ve uygulama alanı olmak üzere etik konusu olmuştur. Belirlenen diğer engeller arasında danışanla çelişen inançlar, değerler, danışanın direnişi, manevi konulardan rahatsızlık duymak, danışanların maneviyatı karar alma süreçlerinde veya davranışlarında pasif olmak için gerekçe olarak kullanmaları gibi konular yer almıştır. Genelde egemen olan tema, terapi alanında maneviyata yönelik eğitim eksikliğidir. Bu çalışmada yer alan katılımcıların tümü maneviyatın terapiye entegrasyonuna açık olsalar da süreç boyunca ele alınması ve değerlendirilmesi gereken yetkinlik kaygıları ve etik sınırlar olduğunu hissetmişlerdir.

Chou ve Bermender (2011), Texas eyaletinin çeşitli bölgelerinde seküler ve seküler dışı danışma eğitim programlarında lisansüstü öğrencilere maneviyat ve dinin danışmaya entegrasyonu konusundaki tutum ve inançları hakkında araştırma yapmışlardır. Bu çalışmada, psikolojik danışma öğrencilerinin danışma yaparken maneviyatı ve dini ele almanın uygunluğu, hazırlıklılığı ve pratiğe yönelik yanıtlarını incelemek amaçlanmıştır. Genel olarak hem özel hem de kamu üniversiteleri eğitim programlarından gelen katılımcılar maneviyatın ve dinin danışmaya entegrasyonu konusunda benzer görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar, danışma süreci sırasında dinin ele alınmasına göre maneviyatın ele alınmasını daha fazla kabul etmişlerdir. Buna ek olarak katılımcılar, maneviyat ve dinle ilgi konuların danışan tarafından başlatılmasının danışmanlar tarafından başlatılmasından daha kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir.

Morrison ve diğerleri (2009), çalışmalarında, psikolojik danışma bağlamında danışanların ve danışmanların maneviyatın rolüne ilişkin algılarını incelemiştir. Katılımcı danışmanların çoğunluğu danışma oturumlarında maneviyatın kullanılmasının kuramsal yönelimleri açısından kabul edilebilir, etkin ve önemli olduğunu bildirmişlerdir. Ancak bu uzmanların sadece yarısı maneviyatı danışma müdahalesi olarak kullandıklarına dair bilgi vermişlerdir.

Shuler (2009), psikolojik danışmada maneviyatın rolü konusunda danışmanların inançları üzerinde manevi gelişimin etkisini araştırmıştır. Bu çalışma, maneviyatın rolü hakkındaki inançların manevi gelişim aşamalarının manevi müdahaleler üzerindeki etkilerine aracılık ettiğini desteklemiştir.

van Asselt ve Senstock (2009) danışmanların manevi inançlarının, eğitimlerinin ve deneyimlerinin terapiye odaklanmalarını ve algılanan öz yeterliklerini etkileyip etkilemediğini belirlemeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Sonuçlara göre, bir danışmanın kişisel maneviyatının ve danışmada maneviyat eğitiminin, tedaviye odaklanmanın yanı sıra, bir danışanın manevi ilgilerini ele almak için algılanan öz yeterliğini de anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır. Kişisel maneviyat ve eğitim, danışmanın kullanacağı tedavi teması üzerinde etkili olmuştur. Bir danışmanın daha fazla manevi farkındalığı olduğu zaman, danışanın manevi ilgilerini ve kaygılarını tanıma yeteneğinin de daha yüksek olduğu görülmüştür.

Matthews (2004), psikolojik danışmanların kişisel maneviyatı, manevi farkındalığı ve psikolojik danışman özyeterliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, danışmanların kişisel maneviyatı ile danışman özyeterliği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak danışmanların manevi farkındalığının kişisel maneviyatlarını etkilediği ve bunun da danışman öz yeterliklerini etkilediği saptanmıştır.

Bluemlein (2003), psikolojik danışmanların danışma sürecinde maneviyata dair algılarını incelemiştir. Bulgulara göre, psikolojik danışman adaylarının danışmada maneviyatı ele alırken danışman rahatlığının ve maneviyatla ilgili danışman öz farkındalığının önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ayrıca katılımcılar psikolojik danışma programlarına maneviyatın entegre edildiği bir eğitime ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

Rochow (2002), Kanadalı psikolojik danışmanların, maneviyatın psikolojik danışma sürecinde ele alınmasına ilişkin tutumlarını ve uygulamalarını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonuçları, danışmanlar ile halk arasında, terapi açısından etkileri olabilecek bir dindarlık farkı olduğunu doğrulamıştır. Ankete katılan 103 Kanadalı danışmandan %80'inden fazlası danışmanların terapide manevi konularla ilgilenmesinin uygun olduğu ve üçte ikisi bu yeterliliklerin danışman eğitiminde

geliştirilmesi gerektiği konusunda aynı görüşü paylaşmıştı. Bununla birlikte %65'i bu konuların lisansüstü programlarında nadiren ya da hiç ortaya çıkmadığını ifade etmiştir.

2.2.4. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimleri ve Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumları ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Cornish ve diğerleri (2012), grupta psikolojik danışmaya maneviyatın katılmasına yönelik psikolojik danışmanların algılarını ve uygulamalarını araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, danışmanlar manevi müdahalelerin, uygun görüldüğü zaman bile, seyrek olarak kullanılmakta olduğunu bildirmiştir. Danışmanların manevi bağlılık derecesi ile manevi uygulamaların uygunluğu ve kullanımı arasında pozitif korelasyon saptanmıştır.

Harper (2012), beş danışma psikoloğunun manevi görüşlerinin mesleki uygulamaları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda beş tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar, danışanlara manevi olarak kendilerini açmayı tercih etmeleri, kişisel değerlerin profesyonel kimliği etkilemesi, maneviyatın danışmada değerlendirilmesi ve bütünleştirilmesi, maneviyatı bir kişisel bakım biçimi olarak kullanma ve danışanlarla manevi konular hakkında iletişim kurmak olarak ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre, katılımcılar kişisel manevi yaşamlarının mesleki uygulamadaki rollerini etkilediğini ve seansta ortaya çıkan stresli uyarılara karşı önemli bir yardımcı olduğunu açıklamışlardır.

Plumb (2011) tarafından klinik danışmanların kişisel manevi inançları/pratikleri ve danışmada maneviyatın bütünleştirilmesine ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Araştırmaya 341 danışman katılmıştır. Bulgular, katılımcıların çoğunluğunun hem kişisel hem de profesyonel olarak biyopsikososyal-manevi bir paradigmayı desteklediğini göstermiştir. Ayrıca klinik danışmanların, maneviyatın yaşamlarında ve danışanlarla çalışmalarında önemli bir boyut olduğuna inandıklarını göstermiştir. Sonuçlar, katılımcıların belirli manevi müdahaleleri desteklediklerini göstermesine rağmen, katılımcıların yarısından azı terapötik süreçte bu müdahaleleri kullandıklarını belirtmiştir.

Francis (2011), doktora öğrencilerinin klinik/danışma psikolojisinde manevi tutumlarını, uygulamalarını ve manevi klinik müdahaleler üzerine görüşlerini, lisans üstü eğitim ve öğretiminin bu faktörlerin her ikisine etkisini belirlemeye çalışmıştır. Bu

çalışmadaki katılımcıların %41'den fazlası maneviyatın hayatlarında çok önemli olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların yarısı kendilerini manevi olarak gördüklerini ve %10'dan daha azı kendilerini dindar olarak nitelendirdiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte kişisel maneviyatın manevi müdahalelerin kullanımına yönelik tutumları etkilemediği görülmüştür. Lisansüstü eğitim ve öğretimin kişisel manevi görüşleri etkilemediği bildirilmiştir.

Hofmann (2009), Almanya'da ruh sağlığı uzmanlarının maneviyat konularıyla ilgili tutum ve deneyimlerini ulusal tabanlı araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, maneviyat konu alanlarının Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki psikoterapistlerin çoğu için güncel ve ilgili bir konu olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar böyle konularda çok açık fikirli olduklarını ve bu konulara ilgi duyduklarını kanıtlamıştır. Psikoterapistler, danışanlarının ortalama %22'sinin tedavi süresince maneviyat ile ilgili sorunlarını ele aldığı ifade etmiştir. Psikoterapistlerin %81'i bu tür konuların eğitimlerine nadiren ya da hiç dahil edilmediğini bildirmiştir. Katılımcıların %67'si, psikologların lisansüstü eğitiminde bu konuların daha büyük bir rol oynaması gerektiği görüşündedir. En önemlisi, psikoterapistlerin maneviyat konusunda büyük bir kişisel yatırıma sahip oldukları bulunmuştur. Maneviyatın kişisel yaşamları ile olan ilgisi sorulduğunda, katılımcıların %65'inin tümü, (%27'si orta düzeyde öneme sahip, %22'si oldukça önemli ve %16'sı çok önemli) kişisel yaşamlarında maneviyat önemli olduğunu belirtmiştir. Çalışmanın dikkat çekici bir başka bulgusu, maneviyatın psikoterapistlerin bir parçası olarak önemli bir rol oynadığıdır. Psikoterapistlerin %56'sı, manevi yönelimlerinin psikoterapi uygulamalarını orta (%27), güçlü (%21) veya çok güçlü (%8) seviyelerde etkilediğini belirtmişlerdir. Bu alanla kişisel olarak ilgilenmek veya psikoterapistlerin daha yüksek aşkın gerçekliğe olan inancı gibi kişisel özelliklerinin, mesleki statü veya psikoterapötik yönelim gibi yapısal faktörlerden daha önemli olduğunu göstermiştir. Tüm veriler, maneviyat konularının Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki psikoterapistler için önemli olduğunu göstermektedir. Hofmann (2009), bulgulardan hareketle manevi faktörlerin eğitim, öğretim ve aynı zamanda araştırma bağlamında daha fazla dikkate alınması gerektiği yönünde çıkarımda bulunmuştur.

Lawler (2007), çalışmasında danışmanların kişisel maneviyatları ve terapide maneviyata yönelik algıları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Ayrıca danışmanların kişisel maneviyatlarının ve maneviyata yönelik mesleki tutumlarının

eğitim derecelerine (master ve doktora) ve uzmanlık alanlarına (psikolog, danışman psikoloğu vb.) göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemiştir. Araştırmaya 125 danışman katılmıştır. Sonuç olarak, çalışma için geliştirilen anket maddelerinin ki-kare analizi, terapistlerin çoğunluğunun hem profesyonel hem de kişisel maneviyatı önemli olarak algıladığını göstermiştir ($p < .001$). Ayrıca danışmanların kişisel ve mesleki maneviyatlarının eğitim derecelerine ve uzmanlık alanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Lemkuil (2007), çalışmasında danışmanın kendi maneviyatının, maneviyatın danışmayla bütünleştirilmesinin önemine inanma ve bu bütünleştirmeye yönelik algılanan yetkinliğin psikolojik danışmada maneviyatı bütünleştirme üzerinde etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak, bu değişkenler arasında pozitif yöne anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Çoklu regresyon analizleri, yeterlilik ve inançlar arasındaki etkileşimin, maneviyatı danışma uygulamasına bütünleştirme eylemini önemli ölçüde öngördüğünü doğrulamıştır. Bu model, maneviyatı danışma uygulamasına dahil etmedeki varyansın %62'sini oluşturmuştur. Başka bir deyişle uzmanlar, maneviyatı danışmayla bütünleştirmenin önemli olduğuna inandıklarında ve bütünleştirme konusunda kendilerini yetkin olarak düşündüklerinde maneviyatı danışmaya dahil etme olasılıkları yüksektir.

Howard Santana (2006), psikoterapide manevi konuların tartışılmasına ilişkin terapistlerin bakış aıllarını ve deneyimlerini araştırmıştır. Çalışma on terapistle gerçekleştirmiştir. Katılımcılar danışanların manevi yönünü resmi olarak değerlendirmediklerini, ancak danışanın manevi erevesi içinde danışanlara katıldığını ve bir danışan terapiye maneviyat getirdiğinde bunu göz önüne olarak manevi nitelikteki müdahaleleri kullandıklarını ifade etmiştir. Terapistler, terapide maneviyatın olumsuz yanlarının olduğunu ve terapist olarak farklılaştırılmış bir rol sürdürmenin ve maneviyatın söz konusu olduğu klinik sınırları korumanın açık olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar terapi sürecinde manevi konuları tartışmaya açık olduklarını ve maneviyat ile ilgili olumlu deneyimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Burke (2001), psikolojik danışma sürecinde, ortaya çıktığında manevi konuları ele almaya yönelik bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, ilk tema, danışanların ve danışmanların çoğunluğu maneviyatın tanımıyla ilgili olarak tanrı veya yüksek bir güçle ilişki kurmak üzerine odaklanmıştır. İkinci tema, her danışan ve

danışman bir noktada manevi konuların ele alınmasını ciddi derecede önemli bulmuşlardır. Üçüncü tema hem danışanların hem de danışmanların hayatında maneviyat merkezi bir öneme sahiptir. Danışmanlar danışanların manevi sorunlarını ele almak ve belirlemek için bazı eğitimlerin alınmasına gereksinim duydukları konusunda fikir birliği içerisinde.

Martin-Causey (2001), maneviyat ve psikolojik müdahalelerin başarılı bir şekilde bütünleşmesine katkıda bulunduğu düşünülen değişkenleri incelemiştir. Öncelikle akademik ve pratisyen psikologların maneviyat düzeyleri, danışmada maneviyat konusunu konuşmaya istekli olma durumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Ayrıca danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik istekliliği yaş, iş deneyimi, etnik köken ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmiştir. Sonuç olarak yaş, cinsiyet, etnik köken ve iş deneyiminin danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik istekliliğinin anlamlı belirleyicileri olmadığı bulunmuştur.

Hickson ve diğerleri (2000), psikolojik danışmanların terapötik süreçte maneviyata ilişkin algılarını incelemiştir. Araştırma, lisanslı profesyonel 147 psikolojik danışmanla yapılmıştır. Sonuçlara göre, danışmanlar kendi manevi inançlarının farkında olmalarının önemini kabul etmektedir. Ayrıca maneviyatın, güçlü bir psikolojik değişim faktörü olarak rol oynayan evrensel bir olgu olduğu tespit edilmiştir.

Weiss (1999), psikolojik danışma adaylarının psikolojik danışmada manevi konulara yönelik kişisel ve mesleki tutumlarını nitel olarak araştırmıştır. Bu çalışmanın bulgularından elde edilen ilk genel sonuca göre, danışman adayları maneviyat ve din arasında ayırım yapmışlardır. İkinci genel sonuca göre, organize din öğrencilerin hayatlarını ve maneviyat ile ilgili hem kişisel hem de mesleki görüşlerini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Üçüncü genel sonuca göre, danışman adaylarının maneviyatı kendi yaşamlarında önemli bir kaynak olarak gördükleri gibi, danışanlarının hayatında da potansiyel bir kaynak olarak görmektedirler. Aynı zamanda varoluşçu sorgulamalı klinik konulara değinirken manevi konuların danışanlarla tartışılmasının yararlı bir şekilde uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Dördüncü sonuca göre, danışman adayları manevi sorunlara yönelik teorik stratejileri tartışmışlardır. Genel olarak, maneviyatı terapiye entegre etmek için kullanılabilecek spesifik ve etkili teknikleri

tanımlayamamışlardır. Bunun sebebi olarak ise aldıkları eğitimde manevi konuların müfredatta olmamasını göstermişlerdir.

Sheridan ve diğerleri (1992), rastgele seçilmiş 328 klinik sosyal çalışmacı, psikolog ve psikolojik danışmanın maneviyata yönelik tutum ve davranışlarını incelemiştir. Bir bütün olarak, katılımcıların kendi yaşamlarında manevi boyuta değer verdikleri, genel olarak hizmet ettikleri işleve saygı duydukları ve mesleki pratikte, bir ölçüde, dinsel ve manevi konulara değindikleri görülmüştür.

Shafranske ve Malony (1990), psikologların manevi yönelimlerini ve psikoterapi uygulamalarını incelemiştir. APA'nın Klinik Psikoloji Anabilim Dalı'na bağlı 409 psikolog çalışmaya katılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, psikologların %40'ının kişisel ve aşkın bir Tanrı yöneliminin olduğunu; %65'inin manevi konularla kişisel olarak ilgilendiğini; %30'unun tüm doğada aşkın bir boyut olduğunu, %26'sının dinsel ideolojilerin hayali (yanılsama) olduğunu, ancak anlam taşıdığını ve sadece %2'sinin tüm ideolojileri hayali ve anlamsız olarak bulduğunu belirttiklerini bildirmişlerdir. Psikologların maneviyatla ilgili kişisel yönelimlerinin mesleki uygulamada manevi konulara yaklaşımlarının temel belirleyicisi olduğu bulunmuştur.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın modeli, evreni ve örneklemini, veri toplama araçları ve verilerin toplanma süreci ve analizi ile ilgili bilgiler açıklanmaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı bir tutum ölçeği geliştirme çalışmasıdır. Araştırmanın ikinci kısmı ve temel amacı olan psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelenmesi, ilişkisel araştırma modelidir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirci, 2010). İlişkisel araştırma yönteminin kullanım amaçları insan davranışlarını açıklamak ve bu davranışları yordamaktır. Daha karmaşık ilişkisel yöntemler ise çoklu regresyon, faktör analizi, yol analizi, yapısal eşitlik modellemesi ve meta analizdir (Zaim-Kurtay, 2018).

Araştırmanın birinci kısmında geliştirilen “Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği (PDMDTÖ)” Likert tipi bir ölçme aracıdır. Düşünceleri, inançları ve tutumları ölçen araçlarda yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri Likert ölçeklerdir (DeVellis, 2016; Tezbaşaran, 2008). Ölçeği geliştirmek için aşağıdaki basamaklar izlenmiştir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010, s. 106).

Şekil 4. Ölçek Geliştirme Basamakları

Şekil 4’te görüldüğü üzere öncelikle ölçme aracının amacı belirlenmiştir. Bu noktada araştırmanın temel amacı olan psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi

konulara yönelik tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından inceleyebilmek için danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını ölçmek için bir ölçme aracına gereksinim duyulmuştur. Bu gereksinim doğrultusunda psikolojik danışmanlara uygulanmak üzere, manevi konuların duyarlı ve etik olarak uygun bir şekilde danışma sürecinde ele alınmasına yönelik bir tutum ölçeği geliştirmek için ölçülecek özelliğin kapsamı belirlenmiş ve madde havuzu oluşturulmuştur. Maddelerin dil açısından anlaşılabilirliği Türk dili ve edebiyatı alanında uzman kişi tarafından incelenmiştir. Ardından madde havuzu, alanında uzman kişilerin görüşlerine sunulmuştur. Uzman önerilerine göre çıkartılması, kalması ve düzenlenmesi gereken maddeler belirlenmiştir. Daha sonra elde kalan maddelere Açımlayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmış ve ölçeğe son şekli verilmiştir. Faktör analizi, Charles Spearman'ın çalışmasına dayanan ve çoklu korelasyonların basit bir türetilmiş veri modeli ile açıklanabileceğini belirten istatistiksel bir işlemdir (Kelly, 2009).

Araştırmanın ikinci kısmı, psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumlarını manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelemeye yönelik ilişkisel araştırma modelidir. “İlişkisel araştırma modeli iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır” (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010, s. 226). İlişkisel araştırmaların en büyük avantajı, her iki ilgi değişkeninin de serbestçe değişmesine izin vermesidir, böylece bunlar arasındaki ilişkilerin derecesi belirlenebilir (Crano, Brewer ve Lac, 2015). Bu bağlamda psikolojik danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumları bağımlı (yordanan) değişken; manevi yönelim ve etkili psikolojik danışman nitelikleri bağımsız (yordayan) değişkenler olarak alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, öncelikle danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumlarını ölçmek için bir ölçek geliştirilmiştir. Bu süreçte istatistiksel işlemleri yapmaya olanak sağlayacak nitelik ve sayıda katılımcıyla çalışılabilir. Bu durumda katılımcılar evreni temsil eden örnekleme değil, araştırmanın çalışma grubunu oluştururlar (Can, 2019). Bu doğrultuda araştırmanın birinci kısmı olan ölçek geliştirme aşamasında bir evren bulunmamaktadır.

Araştırmanın temel amacı olan değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği ikinci kısmında araştırmanın evreni, İstanbul’da, 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar

döneminde, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi okullarda ve rehberlik araştırma merkezlerinde görev yapmakta olan, lisans eğitimini rehberlik ve psikolojik danışma programında tamamlayan psikolojik danışmanlardır. Araştırmanın birinci kısmı olan ölçek geliştirme sürecinde uygulamaya katılanlar çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırmanın ikinci kısmında, değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi aşamasında uygulamaya katılanlar ise örnekleme oluşturmuştur. Bu iki grup hakkında aşağıda sırasıyla açıklamalar yapılmıştır.

Araştırmanın birinci kısmı olan PDMDTÖ'nin geliştirilmesinde çalışma grubu. . Çalışma grubu, geliştirilen ölçeğin amacına uygun olarak rehberlik ve psikolojik danışma mezunu olan psikolojik danışmanlardan oluşmuştur. Bu çalışma 2017-2018 eğitim ve öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte verilerin toplanmasında iki farklı gruba çalışılmıştır. İlk çalışma grubu, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için 180; ikinci çalışma grubu Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için 206 psikolojik danışmandan oluşmuştur. AFA ve DFA için katılımcıların demografik bilgileri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.
Araştırmanın Birinci Kısmında Çalışma Grubunun Demografik Bilgileri

	AFA Çalışma Grubu		DFA Çalışma Grubu	
	n	%	n	%
<i>Cinsiyet</i>				
Kadın	112	62.2	141	68.4
Erkek	68	37.8	65	31.6
<i>Yaş</i>	$\bar{X}$	Ss	$\bar{X}$	Ss
	31.13	6.45	29.77	7.05
<i>Eğitim Düzeyi</i>				
Lisans	122	68	154	75
Lisansüstü	58	32	52	25
<i>Görev Yılı</i>				
0-5	74	41.1	103	50.0
6-10	60	33.3	57	27.7
11-15	25	13.9	24	11.8
16 ve üzeri	21	11.6	22	10.3

Tablo 3. (devamı)

	AFA Çalışma Grubu		DFA Çalışma Grubu	
	n	%	n	%
<i>Görev Yeri</i>				
İlkokul	30	16.7	27	13.1
Ortaokul	42	23.3	28	13.6
Lise	33	18.3	19	9.2
RAM	44	24.4	67	32.5
Diğer	31	17.2	65	31.6
Toplam	180	100.0	206	100.0

Tablo 3'te görüldüğü üzere AFA çalışma grubunun 112'si (%62) kadın ve 68'i (%38) erkek; yaş ortalaması 31.13'dür ($S_s = 6.45$). Eğitim düzeyleri incelendiğinde, 122'si (%68) lisans mezunu ve 58'i (%32) lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir. Görev sürelerine bakıldığında, 74'ü (%41.1) 0-5 yıl, 60'ı (%33.3) 6-10 yıl ve 25'i (%13.9) 11-15 yıl ve 21'i (%11.6) 16 yıl ve üzerinde görev yapmaktadır. Çalışma grubunun 30'u (%16.7) ilkokul, 42'si (%23.3) ortaokul, 33'ü (%18.3) lise, 44'ü (%24.4) rehberlik ve araştırma merkezlerinde ve 31'i (%17.2) diğer kurumlarda görev yapmaktadır.

Tablo 3'e göre DFA çalışma grubunun 141'i kadın (%68.4) kadın ve 65'i (%32.6) erkek; yaş ortalaması 29.77'dir ($SS = 7.05$). Eğitim düzeylerine bakıldığında, 154'ü (%75) lisans mezunu ve 52'si (%25) lisansüstü eğitime sahiptir. Görev süreleri incelendiğinde, 103'ü (%50) 0-5 yıl, 57'si (%27.7) 6-10 yıl ve 24'ü (%11.8) 11-15 yıl, 22'si (%10.3) 16 yıl ve üzerinde görev yapmaktadır. Çalışma grubunun 27'si (%13.1) ilkokul, 28'i (%13.6) ortaokul, 19'u (%9.2) lise, 67'si (%32.5) rehberlik ve araştırma merkezlerinde ve 65'i (%31.6) diğer kurumlarda görev yapmaktadır.

Araştırmanın ikinci kısmının (temel amaç) örnekleme. Araştırmanın ikinci kısmının örnekleme uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Davranış bilimlerinde en yaygın kullanılan örnekleme yöntemi olan “uygun örneklemede katılımcılar ulaşılması kolay, araştırma için uygun ve cevap vermeye istekli bireylerden seçilmektedir” (Gravetter ve Forzano, 2012, s. 151). Araştırmanın örnekleme, İstanbul'un çeşitli ilçelerinde, farklı okul türlerinde (İlkokul, ortaokul ve lise) ve rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan 514 psikolojik danışmandan oluşmaktadır. Katılımcı danışmanların demografik bilgileri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.
Araştırmanın İkinci Kısımında Örneklemin Demografik Bilgileri

	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	344	66.9
Erkek	170	33.1
<i>Yaş</i>		
25 yaş ve altı	63	12.3
26-30	250	48.6
31-40	134	26.1
41 ve üzeri	67	13
<i>Eğitim Düzeyi</i>		
Lisans	410	79.8
Lisansüstü	104	20.2
<i>Görev Yılı</i>		
0-5	219	42.6
6-10	170	32.1
11-15	56	10.9
16 ve üzeri	69	13.4
<i>Görev Yeri</i>		
İlkokul	149	29
Ortaokul	167	32.5
Lise	131	25.5
RAM	67	13
Toplam	514	100.0

Tablo 4'te görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların 344'ü (%66.9) kadın ve 170'i (%33.1) erkek danışmandan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları; 63'ü (%12.3) 25 ve altı, 250'si (%48.6) 26-30, 134'ü (%26.1) 31-40, 67'si (%13) 41-50 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında, 410'u (%79.8) lisans, 104'ü (%20.2) lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların görev süresi aralığının, 219 kişi (%42.6) 0-5, 170 kişi (%32.1) 6-10, 56 kişi (%10.9) 11-15 ve 69 kişi (%13.4) 16 ve üzeri olduğu görülmektedir. Katılımcıların 149'u (%29) ilkokulda, 167'si (%32.5) ortaokulda, 131'i (%25.5) lisede ve 67'si (%13) RAM'da görev yapmaktadır.

Araştırmaya katılan danışmanlardan demografik bilgilerin yanı sıra benimsedikleri kuramsal yaklaşım, danışan sayısı, ön görüşmede danışanın manevi yönüne ilişkin bilgi alma durumları, danışmada danışanın manevi konulara yönelik kendini açma durumu ve manevi konulara yönelik manevi yeterliklere gereksinim olup olmadığına ilişkin elde edilen bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilere ait dağılım Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.
Araştırmanın İkinci Kısmı Örneklemine İlişkin Diğer Bilgiler

	n	%
<i>Benimsenen Danışma Yaklaşımı</i>		
Psikodinamik Yaklaşımlar	22	4.3
Bilişsel Yaklaşımlar	168	32.7
İnsancıl Yaklaşımlar	42	8.2
Eklektik/Bütüncül Yaklaşım	90	17.5
Postmodern Yaklaşımlar	192	37.4
<i>Danışan Sayısı</i>		
10 ve altı	78	15.2
11-50 arası	146	28.4
50 ve üzeri	290	56.4
<i>Ön Görüşmede Danışanın Manevi Yönüne İlişkin Bilgi</i>		
Alma	62	12.1
Evet	452	87.9
Hayır		
<i>Danışanın Manevi Konulara İlişkin Kendini Açması</i>		
Her zaman	6	1.2
Sıklıkla	144	28
Nadiren	330	64.2
Hiçbir zaman	34	6.6
<i>Danışma Sürecinde Manevi Konulara Yönelik Manevi Yeterliklere Gerektesinim</i>		
Evet	248	48.3
Hayır	106	20.6
Fikrim yok	160	31.1

Tablo 5'te görüldüğü üzere, katılımcı danışmanların 22'si (%4.3) psikodinamik yaklaşımlara, 168'i (%32.7) bilişsel yaklaşımlara, 42'si (%8.2) insancıl yaklaşımlara, 90'nı (%17.5) eklektik yaklaşıma ve 192'si (%37.4) postmodern yaklaşımlara kendini yakın görmektedir. Danışmanların 79'u (%15.1) 10 ve altında danışanla, 146'sı (%28.4) 11-50 aralığında ve 294'ü (%56.2) 50 ve üzerinde danışanla danışma yaptığını belirtmiştir. Danışmanların 62'sinin (%12.1) ön görüşmede danışanın manevi yönüne ilişkin bilgi aldığı 452'sinin (%87.9) bilgi almadığı görülmektedir. Danışmanlardan 6'sı (%1.2) danışanlarının manevi konulara yönelik kendini her zaman açtığını, 144'ü (%28) sıklıkla açtığını, 330'u (%64.2) nadiren açtığını ve 34'u (%6.6) hiçbir zaman açmadığını ifade etmiştir. Tablodaki son veriye göre, danışmanların 248'inin (%48.3) danışma sürecinde manevi konulara yönelik manevi yeterliklere gerektesinime evet, 106'sının (%20.6) hayır ve 160'ının (%31.1) fikrim yok yönünde görüş belirttiği görülmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada “Kişisel Bilgi Formu”, “Manevi Yönelim Ölçeği”, “Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği” ve “Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği” Kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, görev yaptığı kurum, meslekteki yılı ve danışma yapma sayısını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından tasarlanmıştır. Kişisel Bilgi Formu Ek 1’de verilmiştir. Ayrıca ölçeğin geliştirilme sürecinde deneme uygulaması için katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, meslekteki yılı ve görev yaptığı kurumu belirlemek amacıyla oluşturulan Kişisel Bilgi Formu Ek 10’da sunulmuştur.

3.3.2. Manevi Yönelim Ölçeği

Manevi Yönelim Ölçeği (MYÖ), bireylerin maneviyatını ölçmek için Kasapoğlu (2016) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, Myers ve diğerlerinin (2000) maneviyat tanımına göre tasarlanmıştır. Bu tanıma göre “maneviyat, *yaşamın materyal yönünün ötesine geçen aşkın bir güç veya varlık bilinci ve evrene derin bir bağlılık ve bütünlük duygusunu içeren insan varoluşunun niteliğidir*” (Myers ve diğerleri, 2000, s. 252).

MYÖ, 7’li Likert tipi bir psikolojik ölçme aracıdır ve 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlilik çalışmalarında, yapı geçerliğini sınamak faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde AFA ve DFA kullanılmıştır. AFA sonucuna göre ölçek, toplam varyansın %47.50’sini açıklayan tek faktörden oluşmaktadır. DFA sonucunda, tek faktörlü yapının uyum indekslerinin uygun olduğu tespit edilmiştir [$\chi^2=239.718$, $sd=100$, $p=.000$], $\chi^2/ sd= 2.39$, $RMSEA=0.06$, $RMR= 0.05$, $GFI=0.93$, $AGFI=0.90$, $CFI=0.95$, $IFI=0.95$, $NFI=0.92$].

MYÖ’nin ölçüt-bağımlı geçerliliği ve güvenilirlik analizleri için çalışma grubu 277 üniversite öğrencisinden (172 kadın; 105 erkek) oluşmuştur. Ölçüt-bağımlı geçerlilik kapsamında Witmer ve Sweeney (1992) tarafından geliştirilen ve Doğan’ın (2004) Türkçe’ye uyarladığı “İyilik Halini Değerlendirme Ölçeği”nin “maneviyat” alt ölçeği kullanılmıştır. MYÖ ile İyilik Halini Değerlendirme Ölçeği’nin “maneviyat” alt boyutu arasında anlamlı derecede pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur (r

= .57; $p < .01$). Ölçeğin güvenirlik analizinde, Cronbach Alfa katsayısı .87; test-tekrar test güvenirlik katsayısı iki hafta arayla, .84; madde-toplam korelasyonlarının .37 ile .67 arasında değiştiği ve %27'lik alt-üst grup t değerlerinin anlamlı olduğu ($p < .001$) bulunmuştur (Kasapoğlu, 2016). Bu araştırmada, Manevi Yönelim Ölçeği'nin iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve $\alpha = .92$ olarak saptanmıştır. MYÖ'nün maddelerinin bir kısmı Ek 2'de verilmiştir.

3.3.3. Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği

Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği (EPNİDÖ), İkiz ve Totan (2014) tarafından etkili bir psikolojik danışmanda bulunması gereken özellikleri ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek, bir psikolojik danışmandan sahip olması beklenen; “entelektüel yeterlik”, “enerji”, “esneklik”, “destek”, “iyi niyet” ve “öz farkındalık” olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Altı faktörlü kuramsal modelin istatistiksel olarak doğrulanma düzeyi ikinci düzey DFA ile incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, EPNİDÖ'nün altı faktörlü yapısının olduğu doğrulanmıştır. Ölçek maddelerinin ait oldukları faktörlerin önemli birer açıklayıcısı oldukları ve standartlaştırılmış parametre tahminlerinin pozitif olduğu saptanmıştır ($\chi^2 = 670.99$, $sd = 271$, $\chi^2/sd = 2.48$, $RMSEA = .06$, $NFI = .93$, $CFI = .93$, $IFI = .4$, $RFI = .92$, $GFI = .90$).

EPNİDÖ'nin güvenirlik analizlerinde, iç tutarlık ve test-tekrar test katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, EPNİDÖ'nin iç tutarlık katsayıları “entelektüel yeterlik” için .80, “enerji” için .73, “esneklik” için .70, “destek” için .78, “iyi niyet” için .63, “öz-farkındalık” için .79 ve toplam puan olarak .90 bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test katsayıları üç hafta arayla, “entelektüel yeterlik” için .78, “enerji” için .77, “esneklik” için .72, “destek” için .68, “iyi niyet” için .67, “öz-farkındalık” için .75 ve toplam puan olarak .74 hesaplanmıştır. Ölçek maddelerinin madde-toplam korelasyonlarının .41 ile .63 arasında değiştiği ve %27'lik alt-üst gruplarda tüm maddelerin ayırt edici nitelikte olduğu bulunmuştur ($t = 6.24-14.06$; $p < .05$). Sonuç olarak, ölçekte yer alan bütün maddelerin psikometrik açıdan yeterlilik gösterdiği tespit edilmiştir (İkiz ve Totan, 2014). Bu araştırmada ise EPNİDÖ'nin iç tutarlık katsayısı $\alpha = .91$ olarak hesaplanmıştır. EPNİDÖ'nün bazı maddeleri Ek 3'te ve ölçek kullanma izni Ek 4'te verilmiştir.

3.3.4. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği

Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği (PDMDTÖ), psikolojik danışma sürecinde manevi konuları ele alma konusunda danışmanların tutumlarını ölçmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bu bağlamda maneviyat ölçeğinin amacına uygun olarak tanımlanmış ve ölçek formuna yazılmıştır:

“Maneviyat, derin ve sürekli bir anlam arayışına ve fiziksel sonluluğun ötesinde bir gerçekliğe özlemi fark etmeyi içeren insan doğasına yönelik bir olgudur. Tüm insanlar için doğuştan olan bir kapasite ve eğilimdir. Bu eğilim bireyi bilgi, sevgi, anlam, barış, umut, aşkınlık, bağlılık, merhamet, iyi oluşa ve bütünlüğe doğru yönlendirir. Maneviyat, deneyimler, inançlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere çeşitli olguları kapsamaktadır” (Amerikan Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Derneği, t.y., para. 1-2).

Ölçek, 7 maddeden oluşan 5'li Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin geçerlilik çalışmalarında AFA ve DFA kullanılmıştır. AFA sonucunda tek boyuttan oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Ölçeğin tek faktörünün varyansa yaptığı katkı %62.77'dir. DFA sonuçlarına göre, ölçeğin tek faktörlü yapısının iyi uyum indekslerine sahip olduğu saptanmıştır (RMSEA=.04, RMR=.03, GFI=.98, AGFI=.95, CFI=.99, IFI=.99, NFI=.98).

Ölçeğin güvenirlik analizlerinin sonuçlarına göre, ölçekte yer alan tüm maddeler için madde-toplam puan korelasyonları .62 ile .84 arasında değişmektedir. Hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .89; test-tekrar test katsayısı üç hafta arayla .88; %27'lik alt-üst grup *t* değerlerinin anlamlı olduğu ($p<.001$) bulunmuştur. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları bulgular bölümünde sunulmuştur. Bu araştırmanın ikinci kısmında PDMDTÖ'nin iç tutarlık katsayısı tekrar hesaplanmış ($n=514$) ve $\alpha= .91$ olarak bulunmuştur. PDMDTÖ'nin maddeleri Ek 5'te verilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın birinci kısmı olan ölçek geliştirilmesinde verilerin toplanması ve araştırmanın ikinci kısmında verilerin toplanması sürecine ait bilgilere aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci kısmı olan ölçeğin geliştirilmesinde verilerin toplanması. Verilerin toplanması için gerekli resmi izinler ve İnönü Üniversitesi

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan onay alınmıştır. Resmi izinler ve etik kurul onayı sırasıyla Ek 6 ve Ek 7’de sunulmuştur. Katılımcı grupta gönüllülük ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş ve veriler katılımcı onayları alınarak toplanmıştır (bakınız Ek 8).

Veriler Şubat-Nisan 2018’de, rehberlik ve psikolojik danışma mezunu olan psikolojik danışmanlardan katılım onamları alınarak toplanmıştır. Katılımcı grupta gönüllülük ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Verilerin toplanması iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Google Form hizmeti kullanılmıştır. Yaklaşık 30 gün Google Form hizmeti ile veri toplanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte 300 danışmandan dönüt alınabilmiştir. Daha sonra ölçek formu İstanbul’da okullarda ve rehberlik ve araştırma merkezlerinde görev yapan psikolojik danışmanlar ile yüz yüze uygulanmıştır. Yüz yüze görüşmelerde ölçek formunun doldurulması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Bu görüşmelerde 20 danışman ölçek formunu doldurmamıştır. Bu süreç sonunda 412 danışmandan veri toplanmıştır.

Araştırmanın ikinci kısmının (temel amaç) verilerinin toplanması. Araştırma verileri 2017-2018 eğitim öğretim yılında Nisan-Haziran aylarında İstanbul ilinde Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı resmi okullarda ve rehberlik ve araştırma merkezlerinde görev yapan psikolojik danışmanlardan elde edilmiştir. Veriler katılımcı danışmanlardan katılım onamları alınarak toplanmıştır. Katılımcı onamları kişisel bilgi formunda yer almaktadır. Katılımcı grupta gönüllülük ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Uygulama, okullar ve rehberlik ve araştırma merkezleri ziyaret edilerek danışmanlarla yüz yüze yapılmıştır. Ayrıca Gaziosmanpaşa Rehberlik ve Araştırma Merkezi (RAM) ve Beykent Üniversitesi’nin birlikte düzenlediği PDR etkinliğine katılan; Küçükçekmece RAM ve Ümraniye RAM’ın ayrı olarak düzenlediği 4. PDR günlerine katılan psikolojik danışmalardan gönüllü olanlara toplamda 730 form dağıtılmış ve 546 danışmandan dönüt alınabilmiştir. Formların doldurulması yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür.

3.5. Verilerin Analizi

Bu başlık altında araştırmanın birinci kısmı olan ölçek geliştirilmesi sürecinde verilerin analizi ve araştırmanın ikinci kısmında verilerin analizi hakkında aşağıda sırasıyla bilgi verilmiştir.

Araştırmanın birinci kısmı olan ölçeğin geliştirilmesinde verilerin analizi.

Ölçeğin geçerlik çalışmaları, kapsam ve yapı geçerliliği aracılığıyla incelenmiştir. Kapsam geçerliliğindeki mantık, bir testteki maddelerin içeriğinin, bir röportajdaki soruların ve bir odak grubundaki temaların araştırmacının ölçmek veya değerlendirmek istediği içeriği kapsamasıdır. Ölçeğin yapı geçerliliğinde ise, belli soyut yapıları veya ilgilenilen boyutları kapsayacak şekilde bir dizi madde yazılır veya maddeler bir konu hakkındaki literatürden alınır (Basham ve Sedlacek, 2009).

Verilerin analiz sürecinde, ilk olarak kayıp değerlerden dolayı 10 katılımcı formu analiz dışı bırakılmıştır. Her madde için uç değerleri tespit etmek için -3 ve +3 *z puanı* kullanılmış (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014) ve bu ölçüte uymayan 16 katılımcının formu veri setinden çıkarılmıştır. Araştırmanın analizi, geriye kalan toplamda 386 katılımcıdan elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin normallliği basıklık ve çarpıklık katsayıları ile incelenmiştir. Her bir maddenin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2.00 ile 2.00 arasında olduğu (bakınız Tablo 7) ve normal dağılımda olduğu tespit edilmiştir (George ve Mallery, 2019).

Ölçme araçlarının yapı geçerliliğinde çoğunlukla, faktör analizi veya küme analizi gibi öğeleri ampirik olarak gruplayan istatistiksel teknikler kullanılmaktadır. Bu araştırmada, geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğinde faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi, Charles Spearman'ın çalışmasına dayanan ve çoklu korelasyonların basit bir türetilmiş veri modeli ile açıklanabileceğini belirten istatistiksel bir işlemdir (Kelly, 2009). Faktör analizinin temel amacı, bu modeli kullanan bir değişken setini daha az sayıda faktöre indirmektir. AFA ve DFA olmak üzere iki tür faktör analizi bulunmaktadır (DeVellis, 2016). Bu araştırmada ölçeğin yapı geçerliği AFA ve DFA yöntemiyle incelenmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi, temel yapıları veya boyutları keşfetmek (Kline, 1994), diğer bir deyişle, gözlenemeyen ve ölçülemeyen gizli boyutları ortaya çıkarmak için yapılan bir analiz yöntemidir (Johnson ve Winchern, 2007). Faktörleştirme tekniklerinden “Temel Bileşenler Analizi” tekniği kullanılmıştır. Temel Bileşenler Analizi, “değişken sayısını azaltarak en az maddeyle en fazla bilgiyi toplamak için” seçilmiştir (Can, 2019, s. 323). AFA’da örneklem ve madde sayısı analizin uygulanabilmesi için ön koşul olarak değerlendirilebilir. Kline (1994), örneklem

büyükliğünün madde sayısının yaklaşık 10 katı olmasını önermektedir. Bu çalışmada 18 madde için 180 örneklem bu öneriyi karşılamaktadır.

Açımlayıcı Faktör Analizinden önce verilerin faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi ile incelenmiştir (Büyüköztürk, 2010; Çokluk ve diğerleri, 2014). KMO katsayısı, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verir (Büyüköztürk, 2010) ve KMO değişkenler arasındaki “korelasyon katsayılarının büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran” bir testtir (Kalaycı, 2006). KMO değerinin “.80 ile .90” arasında iyi, “.90 ve üstünde” olduğu durumlarda ise mükemmel olduğu varsayılmaktadır (Field, 2013; Tavşancıl, 2014). Bartlett Küresellik Testi, “değişkenler arasında ilişkinin varlığını kısmi korelasyonlar temelinde inceler ve hesaplanan ki-kare istatistiğinin anlamlı çıkması veri matrisinin uygunluğunun bir göstergesi” olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2010, s.126). Bu ölçek çalışmasındaki verilerin KMO ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6.
KMO ve Bartlett Küresellik Test Sonuçları

KMO Testi		.91
Bartlett Küresellik testi	Ki-kare	1680.776
	df	153
	Sig.	.000

Tablo 6’da görüldüğü üzere, KMO değeri .91’dir. Bu değer örneklem büyüklüğünün veri yapısının faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına göre, Ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\chi^2=1680.776$; $p < .01$). Bu sonuçlar, verilerin faktör analizi için uygun olduğuna işaret etmektedir.

Faktör analizine başlamadan önce her bir maddenin faktör analizine uygunluğu için Anti-Image Korelasyon matrisine bakılmıştır. Anti-Image Korelasyon matrisinde maddelerin yeterlilik ölçüsü değerlerinin .50’nin üzerinde olması gerektiği ve bu değerlerin altına düşen maddelerin çıkarılarak analizin tekrarlanması önerilmektedir (Field, 2013). Bu araştırmada maddelerin tümü için bu değerlerin .70 ile .94 arasında değiştiği görülmüştür.

Doğrulamalı Faktör Analizi, gözlemlenen değişkenler ile altta yatan gizli yapı (lar) arasında bir ilişki olduğu hipotezini test eden bir analizdir (Field, 2013; Harrington, 2009; Suhr, 2006). Başka bir deyişle varolan faktör modelinin veriye uyumunu değerlendirmek amacıyla kullanılır (Çokluk ve diğerleri, 2014). Model uyumu değerlendirilirken genellikle birçok uyum indeksi değerlerinin kullanılması önerilmektedir (Harrington, 2009; Meydan ve Şeşen, 2011). Bu uyum indeksleri ve açıklamaları aşağıda verilmiştir.

Ki-Kare (χ^2) Uyum İyiliği (*Chi-Square Goodness of Fit*) testi, model ile veri arasındaki uyumu tam olarak test eden bir istatistiktir (Çokluk ve diğerleri, 2014; Harrington, 2009). χ^2 testinden elde edilen p değeri "0" a yakın olmalı ve anlamlı olmamalıdır. Fakat χ^2 testine ait p değeri örneklem büyüklüğünden çok fazla etkilenir ve örneklem genişledikçe χ^2 değeri de büyümektedir. Bu nedenle bunun yerine χ^2 değerinin serbestlik derecesine bölünmesiyle (χ^2/sd) elde edilen değer dikkate alınabilir. Büyük örneklerde χ^2/sd oranının 3'ün altında olması mükemmel uyuma; 5'in altında olması ise kabul edilebilir uyuma karşılık gelmektedir. Ancak örneklemin büyüklüğü arttıkça χ^2/sd oranı da yükselmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2014,). Araştırmacılar böyle durumlarda GFI, RMSEA, CFI, NFI gibi diğer uyum indekslerinin model uyumunun test edilmesinde kullanılmasını önermiştir (Çokluk ve diğerleri, 2014; Tabachnick ve Fidel, 2013; Thompson, 2004).

Uyum İyiliği İndeksi (*GFI, Goodness of Fit Index*), model uyumunun örneklem büyüklüğünden bağımsız olarak test edilebilmesi için χ^2 'ye alternatif olarak geliştirilmiştir. GFI, modelin örneklemdaki kovaryans matrisini ne oranda ölçtüğünü gösterir (Çokluk ve diğerleri, 2014). Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (*AGFI, Adjusted Goodness of Fit Index*), parametre tahminlerinin sayısı için GFI'nın düzenlenmiş türüdür. GFI ve AGFI indeksleri 0 ile 1 arasında değişir. Bu indekslerin .90'ın üzerinde olması iyi uyuma, .95'in üzerinde olması ise mükemmel uyuma karşılık gelmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2014).

Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (*RMSEA, Root Mean Square Error of Approximation*), merkezi olmayan χ^2 dağılımında popülasyon kovaryanslarını kestirmek amacıyla kullanılır. Bu indeks 0 ile 1 arasında değişir. İndeksin .05'in altında olması mükemmel uyuma, .08'in altında olması iyi uyuma karşılık gelir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Artık Ortalamaların Karekökü (*RMR, Root Mean Square Residuals*) ve Standardize Artık Ortalamaların Karekökü (*SRMR, Root Mean Square Residuals*), evrene ait kestirimsel kovaryans matrisi ile örnekleme ait kovaryans matrisleri arasındaki artık kovaryans ortalamalarıdır. Bu indeksler 0 ile 1 arasında değişir (Çokluk ve diğerleri, 2014) ve .05'in altında olması mükemmel uyuma, .08'in altında olması iyi uyuma karşılık gelir (Brown, 2006'dan aktaran Çokluk ve diğerleri, 2014).

Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (*CFI, Comparative Fit Index*), modelin uyumunu genellikle yokluk (null) modeli olarak adlandırılan ve değişkenler arasında hiçbir ilişkinin olmadığını varsayan temel bir modelle karşılaştırarak verir. CFI, örneklem büyüklüğünü de hesaba kattığı için örneklemin küçük olduğu durumlarda da iyi çalışır. CFI 0 ile 1 arasında değişir ve .90'in üzerinde olması iyi uyuma, .95'in üzerinde olması ise mükemmel uyuma karşılık gelmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2014).

Normlaştırılmış Uyum İndeksi (*NFI, Normed Fit Index*), karşılaştırdığı modeller bakımından CFI'ya benzer ancak χ^2 dağılımının gerektirdiği varsayımlara uyma zorunluluğu yoktur. NFI'da yokluk modelinin χ^2 değeri ile modelin χ^2 değeri karşılaştırılarak model tahminlemesi yapılır. Ancak NFI küçük örneklemlerde model için varoldandan daha az bir uyum verebilir. Bu durumda NFI, serebestlik derecesi de katılarak yeniden hesaplanır ve bu değere Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (*NNFI, Non-Normed Fit Index*) denir. NFI ve NNFI indeksleri 0 ile 1 arasında değişir ve NNFI indeksinin .90'in üzerinde olması iyi uyuma, .95'in üzerinde olması ise mükemmel uyuma karşılık gelmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2014). NFI indeksinin .95 ve üzerinde olması iyi uyum değeri olarak kabul edilmektedir (Bryne, 2010; Hu ve Bentler, 1999; Kaplan, 2009; Thompson, 2004). Bu çalışmada modelin veriye uyumu χ^2/sd , RMSEA, RMR, GFI, AGFI, CFI, IFI ve NFI uyum indeksleri ile test edilmiştir.

Geliştirilen ölçeğin güvenilirliği, Cronbach Alfa katsayısı, madde-toplam korelasyonu, alt-üst gruplar analizi ve test-tekrar test analizi ile incelenmiştir. Ölçümlerde güvenilirliği kestirmek için çeşitli yollar vardır. Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı maddelerin ağırlıklı olarak puanlandığı ya da dereceleme yöntemiyle puanlandığı durumlarda kullanılır (Can, 2019). Bu araştırma kapsamında geliştirilen ölçek Likert tipi bir dereceleme ölçeği olduğu için, ölçme aracıyla yapılan tek ölçümün kendi içinde ne kadar tutarlı olduğunun göstergesi olan Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Ayrıca ölçeğin madde toplam korelasyon katsayısı

hesaplanmıştır. Bir ölçeğin maddeleri benzer özellikleri doğru şekilde ölçüyorsa ölçeğin bir maddesinden alınan puan yükseldikçe, ölçeğin toplamından alınan puan da yükselecek, puan azaldıkça toplam puan da azalacaktır. Genel olarak madde toplam korelasyon katsayısı 0.30 ve üzeri maddelerin iyi; 0.20-0.30 arası olan maddelerin zorunlu ise ölçme aracına alınabileceği ve 0.20'nin altında olan maddelerin de ölçme aracından çıkarılmasının gerektiği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2010; Can, 2019). Diğer yandan bir ölçeğin ölçülmek istenen davranışı sergileyenler ile sergilemeyenleri ayırt edebilmesi de istenir. Bunu belirlemek için toplam puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve ilk %27'si üst grup, son %27'si alt grup olarak belirlenir. Alt ve üst grupta kalan puanların ortalamaları, ilişkisiz örneklem için t testi ile kıyaslanır (Can, 2019). Test tekrar test yönteminde, bir testin belirli aralıklarla aynı gruba iki kez uygulanmasıyla elde edilen puanlar arasındaki hesaplanan korelasyon söz konusu puanların test tekrar test güvenilirliğini vermektedir (Büyüköztürk, 2010).

Geliştirilen ölçek kullanılarak danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumları ile cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki kıdem grupları arasındaki fark incelenmiştir. İlişkisiz örneklem arasındaki farkları belirleyebilmek için cinsiyet ve eğitim düzeyi için t-testi, mesleki kıdem için tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılmıştır. Analizler yapılırken ANOVA ve t-testinin uygulanmasında bazı varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlara göre; bağımlı değişkene ait puanlar en az aralık ya da oran ölçeğinde olmalı, bağımlı değişkene ilişkin puanlar bütün alt gruplarda normal dağılım göstermeli, ortalama puanları karşılaştıracak örneklem ilişkisiz olmalı ve gruplara ait puanların dağılımına ilişkin varyanslar homojen olmalıdır (Büyüköztürk, 2010). Bu bağlamda veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık ve çarpıklık katsayıları ile incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 arasında olduğu (çarpıklık= -.455; basıklık= -.327) ve dağılımın normalden aşırı sapma göstermediği saptanmıştır. Tek değişkenli veri analizlerinde homojenlik için *Levene F testi* kullanılmaktadır. Hesaplanan *Levene F değerinin* anlamlı çıkmaması ($p > .05$) homojenlik varsayımının karşılandığı; tersi durumunda ise ($p < .05$) homojenlik varsayımının karşılanmadığı şeklinde yorumlanır (Özdemir, 2018). Bu bağlamda mesleki kıdem alt grubuna ilişkin varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, varyanslar homojen olmadığı durumlarda ANOVA testinde ortalamalar arası karşılaştırmaları yapmak için "Brown-Forsythe"

testi yapılmış ve bu test sonucunda elde edilen “F” değerleri kullanılmıştır (Antalyalı, 2008). Araştırmanın verileri SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın ikinci kısmının (temel amaç) verilerinin analizi. Araştırmada 546 psikolojik danışmandan veri toplanmıştır. Veriler analiz edilmeden önce tüm değişkenler kayıp veriler açısından incelenmiştir. Eksik ve yanlış işaretlemelerden dolayı 11 katılımcının formu analize dahil edilmemiştir. Uç değerleri belirlemek için -3 ve +3 *z* değerine bakılmış (Çokluk ve diğerleri, 2014) ve bu ölçüte uymadığı tespit edilen 12 katılımcının formu analizden çıkarılmıştır. Çoklu regresyon işlemi, aşırı uç değerler için Mahalanobis uzaklıkları hesaplanmıştır. Mahalanobis uzaklığı genel olarak, bir bağımsız değişkenin diğer değişkenlerin ortalamasından ne derece farklılaştığının göstergesidir (Can, 2019). Araştırmanın çoklu regresyon analizinde bağımsız değişken sayısı yedi olduğu için $p = .01$ düzeyinde Mahalanobis değeri 18.475’in (Can, 2019, s. 283) üzerindeki 9 katılımcının formu uç değer olarak belirlenmiş ve analiz dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak elde kalan 514 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın alt problemlerine uygun olarak, Pearson Korelasyon Katsayısı ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon analizinde bazı sayıtların incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda en az aralık ölçeğinde olan değişkenler normal dağılım göstermeli; yordayıcı değişkenlerin her birisinin yordanan değişken ile arasındaki ilişki doğrusal olmalı; yordama işlemi, tahmin edilen değerlerle gözlenen değerler arasında farklar (tahmin hataları) normal dağılım sergilemeli ve yordanan değişimler birbirinden bağımsız olmalı, başka bir ifade ile yordayıcı değişkenlerin arasında yüksek korelasyonlar bulunmamalıdır (Can, 2019; Çokluk ve diğerleri, 2014). İlk olarak her bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliği çarpıklık ve basıklık katsayısı yöntemi ile incelenmiştir. Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayısının ± 2 sınırları içerisinde olduğu saptanmıştır (bakınız Tablo 14). Bu tespit, puanların normal dağılımda olduğunu göstermektedir (George ve Mallery, 2019). Ayrıca çok değişkenli normallik ve doğrusallık Saçılma Diyagramı Matrisi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda çok değişkenli normalliğin ve doğrusallığın sağlandığı görülmüştür (Çokluk ve diğerleri, 2014). Ardından çoklu bağlantılılık testleri yapılmıştır. Yordayıcı değişkenlerin aralarında “.80 - .90 gibi yüksek derecede korelasyonların olması durumunda çoklu bağlantılılıktan” söz edilebilir (Can, 2019, s.

280). Bu araştırmada yordayıcı değişkenlerin korelasyon değerlerinin çoklu bağlantı problemine yol amadığı görülmüştür (bakınız Tablo 15). Ayrıca yordayıcı değişkenlere ilişkin Varyans Büyütme Faktörlerine (*VIF: Variance Inflation Factor*) ve Tolerans Değerlerine bakılmıştır. Yordayıcı değişkenlere ait VIF değerlerinin 10'dan kk olması ve tolerans değerlerinin .10'dan büyük olması çoklu bağlantılılık sorununun olmadığına işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2010; okluk ve diğerleri, 2014). Yapılan analizler yordayıcı değişkenlerden her birisinin VIF değerinin 10'dan kk olduğunu (manevi yönelim 1.03, yeterlik 1.86, enerji 1.37, esneklik 1.96, destek, 1.76, iyi niyet 1.80 ve farkındalık 1.77) ve Tolerans Değerlerinin .10'dan büyük olduğunu (manevi yönelim .98, yeterlik .54, enerji .73, esneklik .51, destek .57, iyi niyet .55 ve farkındalık .57) göstermiştir. Bu araştırmada önem düzeyi .05 olarak alınmıştır. İstatistiksel analizlerin yapılmasında SPSS paket programı kullanılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümünde araştırmanın amacı doğrultusunda, birinci kısımda geliştirilen ölçeğe yönelik bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda ölçeğin geçerlik ve güvenirlik bulguları açıklanmıştır. Daha sonra psikolojik danışma sürecinde maneviyata yönelik danışman tutumlarının cinsiyete, eğitim düzeyine ve mesleki kıdeme göre farklılaşp farklılaşmadığına yönelik bulgulara yer verilmiştir. Ardından ikinci kısımda (temel amaç), psikolojik danışmanların danışma sürecinde maneviyata yönelik tutumlarının manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelenmesine ait bulgular sunulmuştur.

4.1. PDMDTÖ'nin Geliştirilmesi ile İlgili Bulgular

PDMDTÖ'nin geliştirilmesi sürecinde öncelikle konu ile ilgili alan yazın taranmıştır. Bu bağlamda öncelikle ASERVIC tarafından desteklenen ve ACA tarafından onaylanan danışmanlar için geliştirilen manevi yeterlikler dikkatle incelenmiştir (ASERVIC, 2015; Cashwell ve Watts, 2010). Ayrıca psikolojik danışma kuramlarının maneviyata ilişkin bakış açıları incelenmiştir (örn., Curtis ve Davis, 1999; Elkins, 2015; Elkins ve diğerleri, 1988; Hodge, 2006; Pargament, 2011; Richards ve Bergin, 2004; Rizzuto ve Shafranske, 2013; Satir, 1988; Sperry ve Shafranske, 2005; Tan ve Johnson, 2005; Tan, 2013; Thorne, 2012; White, 2000). Daha sonra psikolojik danışma sürecinde maneviyatın bütünleştirilmesine yönelik danışmanların görüşlerini inceleyen çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları dikkatle gözden geçirilmiştir (Adams, 2012; Bluemlein, 2003; Burke, 2001; Chou ve Bermender, 2011; Cornish ve diğerleri, 2012; Francis, 2011; Henriksen ve diğerleri, 2015; Hickson ve diğerleri, 2000; Jenkins, 2009; Lemkuil, 2007; Martinez, 2004; Matthews, 2004; Morrison ve diğerleri, 2009; Plumb, 2011; Post, 2013; Quillin, 2003; Shafranske ve Malony, 1990; Shuler, 2009; Smith, 2006; Weiss, 1999). Ayrıca kompozisyon yazdırma yoluyla da veri toplanmıştır. Bu kapsamda 23 danışman (10 kadın, 13 erkek), danışma sürecinde manevi konulara yönelik görüşlerini kompozisyon yazarak bildirmiştir. Bununla ilgili olarak, ölçeğin “tutum konusu ile ilgili maddeleri oluşturmak için tutumu ölçülecek gruba benzer özelliklere sahip bireylerden duygu, düşünce ve davranışlarını anlatan

kompozisyon yazmaları” istenebilmektedir (Tavşancıl, 2014, s. 142). Bunlara ek olarak, iki odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmesi, küçük bir grup katılımcı ile önceden belirlenmiş bir konu üzerine planlı olarak yapılan görüşmeler serisi olarak tanımlanmaktadır (Patton, 2014). Gruplar 6 ile 10 kişiden oluşabileceği (Patton, 2014) gibi 4 ile 9 arasında katılımcıdan da oluşabilmektedir (Kitzinger, 1995). Görüşme 1 ile 2 saat arası sürmektedir (Patton, 2014). Bu araştırmada görüşmeler, bir grupta beş diğer grupta dört olmak üzere dokuz psikolojik danışman (5 kadın, 4 erkek) ile yapılmıştır. Görüşmelerin her biri yaklaşık 60 dakika sürmüştür.

Literatür incelemesi ve görüşmelerden sonra elde edilen bütün bilgiler ve veriler bir arada değerlendirilerek 49 ifadelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu aşamada tutum ifadelerinin öz ve sade bir biçimde olmasına ve olumlu ya da olumsuz içeriğin ılımlı bir ifade olmasına özen gösterilmiştir. Oluşturulan madde havuzu, alanında uzman 13 kişiye gönderilmiş ve 12 uzmandan değerlendirme için dönüt alınmıştır. Madde havuzu ile uzman görüşü formu Ek 9’da verilmiştir. Uzmanlardan gelen dönüt formları tek formda birleştirilerek maddelerin kalması ya da elenmesi dikkate alınmıştır.

Uzman önerileri doğrultusunda yetersiz, tekrarlanan ve/veya kapsam dışı 34 madde ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca elde kalan 15 maddenin 5’i yeniden düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen maddeler şunlardır: “Maneviyatın danışanın ruh sağlığı üzerinde güçlü bir etkisi olduğuna inanmam” ifadesi “maneviyatın danışanın psikolojik sağlığı için güçlü bir etkiye sahip olduğuna inanırım” olarak; “danışanın manevi bakış açısı ile tutarlı hedefler belirlemeye çalışırım” ifadesi “danışmada hedef belirlerken danışanın manevi bakış açısını dikkate alırım” olarak; “danışmada danışanın manevi boyutunun, onun sorunlarıyla başa çıkma kaynağı olabileceğini değerlendiririm” ifadesi “danışanın manevi inançlarını, sorunlarıyla başa çıkmasında, potansiyel bir kaynak olarak değerlendiririm” olarak; “danışmada danışanın manevi yönünü ele almanın tarafsızlığı zedeleyebileceğini düşünüyorum” ifadesi “danışanın manevi yönünü ele almanın, danışma sürecinin tarafsızlığımı zedeleyeceğini düşünürüm” olarak ve “danışanımı kendi manevi görüşlerime dönüştürmeye çalışmaktan kaçınırım” ifadesi “danışmada, danışanı kendi manevi görüşlerim doğrultusunda değerlendirmekten kaçınırım” olarak düzeltilmiştir.

Ölçek bir dil uzmanı tarafından gözden geçirilmiş ve ölçeğin Türkçe’ye uygunluğu sağlanmıştır. Ölçek formunun anlaşılabilirliği, ortalama cevaplama süresinin

belirlenmesi vb. açısından, faklı okullarda ve rehberlik araştırma merkezlerinde görev yapan 14 psikolojik danışman üzerinde ön deneme uygulaması yapılmıştır. Bu uygulamada, cevaplamanın ortalama 5 dakika sürdüğü gözlenmiştir. Ön deneme uygulamasından sonra alınan geribildirimler üzerine, 1 ifade çıkarılmış, 3 ifade yeniden düzenlenmiş ve 4 ifade eklenmiştir: “Danışmada danışanın getirdiği manevi konuları çalışmaktan kaçınıyorum” ifadesi çıkarılmıştır. “manevi içeriğin, danışmaya etik bir şekilde nasıl dahil edileceğine ilişkin yönergelere gereksinim olduğunu düşünürüm” ifadesi “psikolojik danışmaya manevi içeriğin etik bir şekilde dahil edilmesine ilişkin yönergelere gereksinim olduğunu düşünürüm” olarak; “danışmada, danışanın manevi yönü hakkında bilgi edinmenin, etkili bir danışma süreci için gerekli olduğunu düşünürüm” ifadesi “psikolojik danışmada, danışanın manevi yönü hakkında bilgi edinmenin etkili bir danışma süreci için önemli olduğunu düşünürüm” olarak ve “danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için, gerektiğinde, danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum” ifadesi “danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum” olarak düzeltilmiştir. “Psikolojik danışmada manevi boyuta ilişkin sorular sormayı sürecin normal bir parçası olarak görürüm”; “danışanın isteği doğrultusunda manevi boyutu uygulamaya dahil etmeyi uygun bulurum”; “psikolojik danışmada, temel kuramsal psikolojik danışma yaklaşımına ek olarak, manevi tekniklerin kullanılmasını uygun bulurum” ve “psikolojik danışmada maneviyatın ele alınmasını sorunlu bulduğum için belirli kısıtlama ve düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşüncesindeyim” ifadeleri eklenmiştir. Böylece deneme uygulaması için, 18 maddeden oluşan bir ölçek formu ortaya çıkmıştır (bakınız Ek 10).

Psikolojik danışmanın psikolojik danışmada manevi konuları ele almaya yönelik görüşünü ortaya koyması bakımından, derecelendirmede; “1-kesinlikle katılmıyorum”, “5-tamamen katılıyorum” şeklinde 5’li Likert tipi bir ölçek olarak düzenlenmiştir. Likert tipi tutum ölçeğinde derecelmeler 3, 5, 7, 9’lu olabilir. Ancak, 5’li dereceleme olan “en uygun olduğu” için en çok kullanılandır (Tavşancıl, 2014, s. 145). Madde havuzu, 14 olumlu ve 4 olumsuz maddeden oluşmuştur. Maddeler rastgele sıralanmıştır. Ölçek maddelerinin puanlanması aşamasında, olumlu maddeler “kesinlikle katılmıyorum” kategorisinden başlayarak 1’den 5’e doğru; olumsuz maddeler ise ters şekilde puanlanmıştır.

Ölçeğin ödeneme uygulamasının sonuçlarına göre yapılan düzeltmelerden sonra ölçek formunun deneme uygulaması yapılmıştır. Aşağıda ölçek maddelerinin çarpıklık ve basıklık katsayıları, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, en düşük ve en yüksek puanları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7.
Ölçek Maddelerinden Elde Edilen Betimsel İstatistikler

Madde No	n	En Düşük	En Yüksek	$\bar{X}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık	Madde Silindiğinde α
1	180	1.00	5.00	4.09	.95	-1.08	.89	.91
2	180	1.00	5.00	3.77	.99	-.41	-.54	.91
3	180	1.00	5.00	3.70	1.08	-.63	-.32	.90
4	180	2.00	5.00	4.46	.81	-1.59	2.0	.92
5	180	2.00	5.00	4.23	.87	-.82	-.29	.91
6	180	1.00	5.00	4.15	.95	-1.14	1.02	.91
7	180	1.00	5.00	3.41	1.21	-.34	-.92	.91
8	180	1.00	5.00	3.74	.99	-.63	-.05	.91
9	180	1.00	5.00	3.21	1.13	-.06	-.81	.91
10	180	1.00	5.00	3.41	1.07	-.23	-.62	.90
11	180	1.00	5.00	3.79	1.14	-.87	.10	.91
12	180	1.00	5.00	3.62	1.03	-.61	-.18	.91
13	180	1.00	5.00	3.59	1.04	-.54	-.28	.90
14	180	1.00	5.00	3.29	1.22	-.19	-1.1	.90
15	180	1.00	5.00	3.03	1.21	-.12	-1.0	.90
16	180	1.00	5.00	3.36	1.27	-.39	-.90	.91
17	180	1.00	5.00	3.24	1.17	-.29	-.74	.90
18	180	1.00	5.00	3.22	1.26	-.16	-1.0	.92

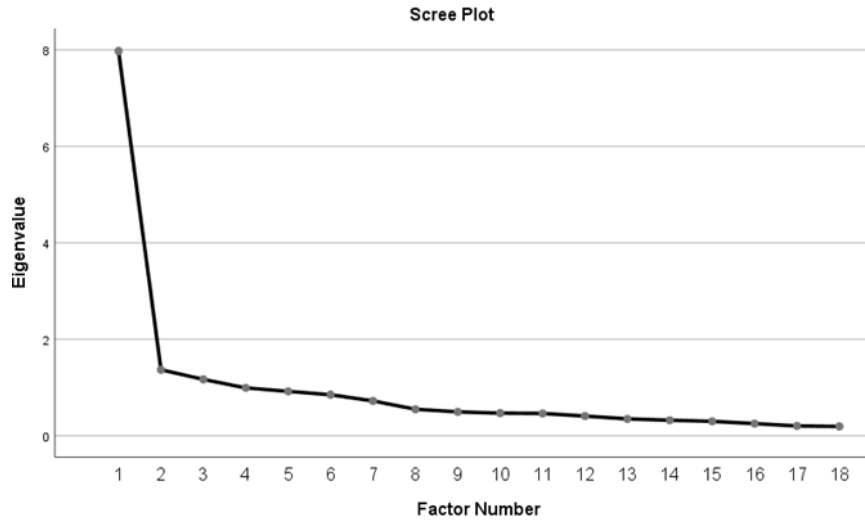
Tablo 7 incelendiğinde, ölçek maddelerinin en düşük 1.00 en yüksek 5.00 olarak puanlandığı; çarpıklık katsayılarının -.06 ile -1.59 arasında değiştiği; basıklık katsayılarının -.05 ile 2.00 arasında değiştiği görülmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri dağılımın normal olduğunu göstermektedir (George ve Mallery, 2019). Ölçek maddelerinin Cronbach alfa katsayısı $\alpha = .91$ 'dir. Tablo 6’da son sütunda yer alan değerlere bakıldığında madde silindiğinde Cronbach α değerinin nasıl değiştiği görülmektedir. Bu durumda 4. ve 18. maddeler silindiğinde Cronbach α değerinin .92 olduğu, başka bir ifadeyle yükseldiği görülmektedir ancak bu iki maddenin ölçekten çıkarılıp çıkarılmaması açımlayıcı faktör analizinde değerlendirilmiştir.

4.1.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

Analize toplam 18 madde ile başlanmıştır. AFA’da, ölçekte yer alan bir maddenin bir faktörde yer alıp almaması o faktörle olan ilişkisini gösteren yük

değerinin yüksek olmasına bağlıdır. Bu doğrultuda, bir maddenin bir faktörde gösterilebilmesi için en az 0.30 bir faktör yüküne sahip olması gerekmektedir. Faktör yükü 0.30 ile 0.60 arasında olan bir madde için yapıyı orta derecede, 0.60'dan (pozitif ya da negatif) yüksek faktör yüküne sahip olan bir madde için yapıyı yüksek derecede ölçtüğü çıkarımı yapılmaktadır (Kline, 1994). Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre, 0.32 alt sınırdır. Ancak bu faktör yükünün "0.40 olması gerektiğini" savunan kuramcılar da bulunmaktadır (Çokluk ve diğerleri, 2014, s. 194). Kim-Yin (2004), bir ifadenin ölçekte kalmasına karar verilebilmesi için belli örneklem büyüklükleri önermiştir. Örneğin, faktör yükü 0.40 olan bir madde için örneklem büyüklüğü en az 200; faktör yükü 0.50 olan bir madde için örneklem büyüklüğü en az 120 olması ifade edilmiştir (Aktaran, Çokluk ve diğerleri, 2014). Bu araştırmada, faktör yük değeri için alt kesme noktası 0.50 olarak belirlenmiştir.

Analizde her bir faktör için Kaiser kuralına göre özdeğerin en az 1 olmasına karar verilmiştir (Field, 2013). Bu araştırmada yapılan faktör analizinde özdeğeri 1'in üzerinde olan üç faktör bulunmuştur (özdeğer= 7.98; 1.37; .99). Bu faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkı %58.39'dur. Özellikle birinci faktörün varyansa önemli bir katkı (%44.31, özdeğer=7.98) yaptığı görülmüştür. Ayrıca yamaç-birikinti grafiği de incelenmiştir. Aşağıda Şekil 5'te yamaç-birikinti grafiği verilmiştir.

Şekil 5.Yamaç-Birikinti Grafiği

Şekil 5'te, Y eksenindeki bileşenler, X eksenine doğru bir iniş yapmakta ve bu iniş eğilimi varyansa yaptıkları katkı çerçevesinde noktalarla gösterilmektedir. İki nokta arasındaki her bir aralık bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Şekil 5'te görüldüğü

gibi, ikinci noktadan sonra eğim bir plato yapmaktadır. Bu noktadan sonraki faktörlerin varyansa yaptıkları katkı hem küçüktür hem de yaklaşık olarak aynıdır. Belirtilen bu kanıtlar ölçeğin tek boyutlu olduğunu göstermektedir. Bu açıdan faktör sayısının tek olması kararlaştırılmıştır. Analiz sonucunda faktör yük değerleri incelenmiş ve faktör yük değeri 0.50'nin altında kalan 2., 4., 5., 6., ve 18. maddelerin analizden tek tek çıkarılmasına karar verilerek analizler tekrarlanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizinde önemli olan diğer tablo, ortak varyanslardır (*communalities*). Erkuş'a (2012, s. 99) göre ortak varyans değerinin, ölçek geliştirmede, "her madde için .50 ve daha büyük olması" beklenir. Başka bir araştırmacıya göre .60'ın üzerindeki bütün ortak varyanslar, nispeten küçük örnekleme (100'den az) mükemmel olarak yeterli olabilirken; .50 aralığındaki ortak varyanslar, 100 ve 200 arasındaki örnekleme, her biri çok az sayıda gösterge değişkeni olan nispeten az sayıda faktör olduğu sürece, yeterince iyi olarak değerlendirilir (Field, 2013, s. 1097). Bazı araştırmacılara göre ise, analiz sonucunda elde edilen faktöriyel çözüm her bir değişkene ait varyansın en azından yarısını açıklamalıdır. Bu nedenle ortak varyansların .50 veya daha yukarı olması gerekir. Bu sebeple, ortak varyansları .50'den düşük olan maddeler analizden çıkarılarak faktör analizinin tekrarlanması önerilmektedir (Şencan, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013; Yaşlıoğlu, 2017). Bu noktalardan hareketle, bu analizde ortak varyansları .50'nin altında kalan 7., 11., 1., 8., 12., ve 9. maddeler tek tek analizden çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Böylece 7 maddeden oluşan ölçeğin tek faktörünün varyansa yaptığı katkı %62.77 olmuştur. AFA sonucunda elde edilen 7 maddenin faktör yük değerleri ve ortak varyansları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8.
Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde No	Bir Psikolojik Danışman Olarak,	Faktör Yüğü	Faktör Ortak Varyans
m15	Psikolojik danışmada, temel kuramsal psikolojik danışma yaklaşımına ek olarak, manevi tekniklerin kullanılmasını uygun bulurum.	.82	.68
m17	Terapi tekniklerini danışanın manevi bakış açısını da içerecek şekilde düzenlemeyi uygun bulurum.	.81	.66
m14	Danışanın manevi yönü göz ardı edildiğinde, danışma sürecinin eksik kalacağını düşünürüm.	.78	.61
m13	Terapötik bağlamda, danışanın manevi bakış açısını dahil etmeyi destekleyen kuramlara ve güncel araştırmalara başvurabilirim.	.77	.59
m16	Psikolojik danışmaya manevi içeriğin etik bir şekilde dahil edilmesine ilişkin yönergelere gereksinim olduğunu düşünürüm.	.75	.56

m10	Danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum.	.73	.53
m3	Psikolojik danışmada hedef belirlerken danışanın manevi bakış açısını dikkate alırım.	.70	.50

Tablo 8 incelendiğinde, maddelerin yük değerlerinin 0.70 ile 0.82 ve ortak varyanslarının 0.50 ile 0.68 arasında değiştiği görülmektedir.

4.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Açımlayıcı Faktör Analizi ile elde edilen tek faktörlü yapının uyumunu test etmek için DFA yapılmıştır. Bir modelin veri ile uyumlu ya da uyumsuz olması test sonucu ortaya konulan çeşitli uyum indeksleri değerlendirilerek yapılır (Meydan ve Şeşen, 2011). Uyum istatistiklerinde yorum yapabilmek için birden çok istatistiği bir arada, kendi model koşulları çerçevesinde incelemek gerekmektedir (Byrne, 2010). Ölçeğin DFA sonucu orta çıkan uyum indeksi değerleri ve uyum ölçütlerinin kabul sınırları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9.
PDMDTÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu ve Uyum Ölçütlerinin Kabul Sınırları

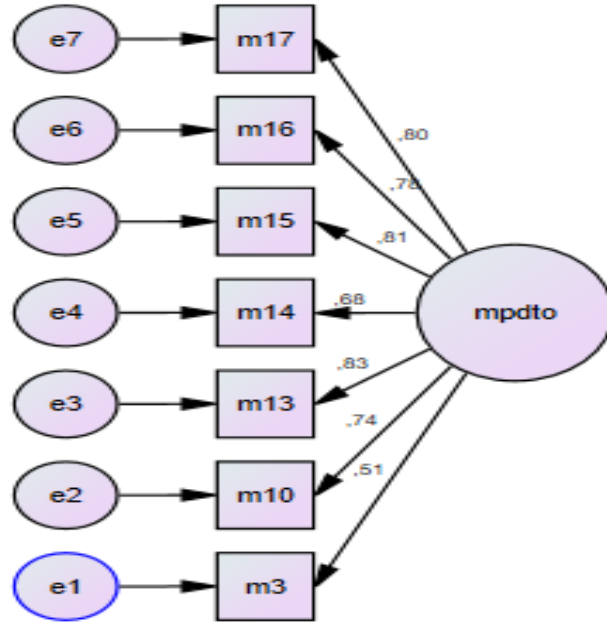
Uyum indeksleri	İyi Uyum İndeksi Değerleri**	Kabul Edilebilir Uyum İndeksi Değerleri*	Ölçek
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	1.26**
RMSEA	$\leq .05$	$\leq .08$	.04**
RMR	$\leq .05$	$\leq .08$	.03**
GFI	$\geq .90$	.89 - .85	.97**

Tablo 9. (devamı)

Uyum indeksleri	İyi Uyum İndeksi Değerleri**	Kabul Edilebilir Uyum İndeksi Değerleri*	Ölçek
AGFI	$\geq .90$	.89 - .85	.95**
CFI	$\geq .97$	$\geq .95$	.99**
IFI	$\geq .95$	.94 - .90	.99**
NFI	$\geq .95$	.94 - .90	.97**

Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011, s.37 (Klein, 1998; Schermelleh-Engel ve diğerleri, 2003; Schumaker ve Lomax, 1996; Sümer, 2000; Şimşek, 2007; Tabachnick ve Fidell, 2001'den aktarmışlardır.)

Tablo 9 incelendiğinde ölçeğin uyum indeksi değerlerinin [$\chi^2=17.855$, $sd=14$, $p = .214$], $\chi^2/sd= 1.26$, RMSEA= .04, RMR = .03, GFI= .97, AGFI=.95, CFI= .99, IFI= .99, NFI= .97] iyi uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011). DFA sonucunda modelin standardize edilmiş katsayıları Şekil 6'da verilmiştir.

Chi-square=17,855, df=14, p value=0.214, RMSEA=0.037

Şekil 6. DFA Standardize Edilmiş Katsayılı Path Diyagramı

4.1.3. PDMDTÖ'nin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Geliştirilen ölçeğin güvenirlik analizleri Cronbach Alfa katsayısı, madde toplam korelasyon katsayısı, alt%27 ve üst%27'lik gruplar için ilişkisiz t-testi ve test tekrar test yöntemiyle yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı $\alpha = .89$ olarak bulunmuştur. Bu bulgunun .70'in üzerinde olması ölçek güvenirliğinin iyi olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (George ve Mallery, 2019). Ölçeğin madde toplam korelasyonu ve alt-üst %27 t testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10.
PDMDTÖ'nin Madde Toplam Korelasyonu ve Alt-Üst %27 t Testi

Madde No	Madde-Toplam Korelasyon	t (Alt-Üst %27)
1	.62**	-8.60***
2	.79**	-15.11***
3	.84**	-14.80***
4	.76**	-13.70***
5	.82**	-17.82***
6	.80**	-18.99***
7	.82**	-15.83***

n= 206; Alt%27=Üst%27=55;**p<0.01; ***p<0.001.

Tablo 10'da görüldüğü üzere, ölçekte yer alan tüm maddeler için madde-toplam puan korelasyonları .62 ile .84 arasında değişmektedir. Ayrıca alt%27 ve üst%27

grupların t değerlerinin anlamlı ($p < .001$) olduğu görülmektedir. Ölçek test-tekrar test güvenilirliği için 41 psikolojik danışmana [24 kadın (%58); 17 erkek (%42); yaş ortalaması = 32.39; $S_s = 7.30$] üç hafta arayla iki kez uygulanmış ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısı $r = .88$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, ölçekteki maddelerin psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını ayırt ettiğini ve aynı tutumu ölçmeye yönelik maddeler oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarından sonra PDMDTÖ'nin kullanılabilir yeterlilikte olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ölçek 5'li likert tipi olup maddeleri olumlu yönde puanlanmaktadır. Ölçekten en düşük 7, en yüksek 35 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan, psikolojik danışmanların terapötik süreçte manevi konuları ele almaya ilişkin tutumlarının yüksek olduğunu göstermektedir.

4.2. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Cinsiyete Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutum ölçeği puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar için t testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11.
PDMDTÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t Testi		
					t	sd	p
Danışmada Maneviyat Tutumu	Kadın	141	23.5	5.79	.66	204	.51
	Erkek	65	22.9	6.74			

Tablo 11'de görüldüğü gibi, psikolojik danışmanların PDMDTÖ puanlarının danışmanın cinsiyet değişkenine göre grupların ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t = .66$; $p > .05$). Diğer bir deyişle danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumları cinsiyetlerine bağlı olarak farklılaşmamaktadır. Kadın danışmanların ortalama puanları ($\bar{X}_{kadın} = 23.5$) erkek danışmanların puanlarından ($\bar{X}_{erkek} = 22.9$) yüksek olsa da aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

4.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Eğitim Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutum ölçeği puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar için t testi sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12.
PDMDTÖ Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t Testi		
					t	sd	p
Danışmada Maneviyat Tutumu	Lisans	154	23.08	6.08	-.92	204	.36
	Lisansüstü	52	23.99	6.13			

Tablo 12’de görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan danışmanların PDMDTÖ puanlarının danışmanın eğitim düzeyi değişkenine göre, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t = -.92$; $p > .05$). Buna göre danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumları eğitim düzeylerine bağlı olarak farklılaşmamaktadır. Lisansüstü eğitime sahip olan danışmanların ortalama puanları ($\bar{X}_{\text{lisansüstü}} = 23.99$) lisans mezunu danışmanların puanlarından ($\bar{X}_{\text{lisans}} = 23.08$) yüksek olmakla birlikte aradaki sayısal farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

4.4. Psikolojik Danışmanların Danışmada Maneviyata Yönelik Tutumunun Mesleki Kıdeme Göre İncelenmesine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutum puanlarının, mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan ANOVA sonuçlarına göre, grup varyanslarının homojenliğinin analiz edildiği Levene testinde, PDMDTÖ puanlarının dağılımına ilişkin grup varyanslarının eşit olmadığı görülmüştür [(Levene = 5.558; $p = .001$) $p < .05$]. Bu durumda ortalamalar arası karşılaştırmaları yapmak için “Brown- Forsythe” testi yapılmış ve bu test sonucunda elde edilen “F” değeri kullanılmıştır. Ölçeğin puanlarının mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan ANOVA sonuçları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13.
PDMDTÖ Puanlarının Mesleki Kıdeme Göre ANOVA Sonuçları

		<i>f</i> , $\bar{X}$ ve Ss Değerleri				ANOVA Sonuçları				
Puan	Grup	n	$\bar{X}$	Ss	Var. K.	KT	sd	KO	F	p
Danışmada Maneviyat Tutumu	0-5	103	23.93	5.82	G.Arası	100.324	3	33.441		
	6-10	57	23.03	6.06	G.içi	7519.409	202	37.225		
	11-15	24	22.50	7.82	Toplam	7619.733	205		.898	.443
	16 ve üzeri	22	23.30	6.55						
	Toplam	523	23.27	6.25						

Tablo 13'te görüldüğü üzere, PDMDTÖ aritmetik ortalamalarının mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek ANOVA sonucunda mesleki kıdem gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = .898$; $p > .05$).

4.5. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Manevi Yönelimleri ve Etkili Danışman Nitelikleri Açısından İncelenmesine Yönelik Bulgular

Araştırmanın katılımcı sayısına ilişkin veriler, psikolojik danışmada maneviyata yönelik danışman tutum, manevi yönelim ve etkili psikolojik danışman nitelikleri (entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık) puanlarının aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, çarpıklık ve basıklık katsayıları Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14.
Ölçeklerden Elde Edilen Betimsel İstatistikler

Ölçekler	n	En Düşük	En Yüksek	$\bar{X}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Danışmada maneviyat tutumu	514	7.00	35.00	23.27	6.28	-.58	.07
Manevi Yönelim	514	16.00	112.00	88.75	25.14	-1.31	.91
Nitelik Toplam	514	79.00	130.00	106.19	10.49	.31	-.43
Entelektüel Yeterlik	514	24.00	40.00	34.09	3.60	.10	-.63
Enerji	514	7.00	20.00	14.49	2.70	-.02	-.17
Esneklik	514	9.00	20.00	15.82	2.25	.01	-.17
Destek	514	8.00	15.00	12.63	1.51	.13	-.31
İyi niyet	514	11.00	20.00	16.80	2.13	-.15	-.75
Öz-Farkındalık	514	7.00	15.00	12.36	1.73	-.03	-.56

Tablo 14 incelendiğinde, bu araştırmaya katılan psikolojik danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutum puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =23.27) manevi yönelim puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =88.75), etkili psikolojik danışman nitelikleri toplam puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =106.19), entelektüel yeterlik puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =34.09), enerji puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =14.49), esneklik puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =15.82), destek puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =12.63), iyi niyet puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =16.80), öz-farkındalık puanlarının ortalamasının ($\bar{X}$ =12.36) olduğu görülmektedir.

Tablo 14'te görüldüğü gibi, puanların çarpıklık değerlerinin -1.31 ile .31 ve basıklık değerlerinin -.75 ile .91 arasında değiştikleri gözlenmiştir. Buna göre çarpıklık ve basıklık değerleri -2.00 ile 2.00 arasındadır. Bu bulgular verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu, başka bir ifadeyle verilerin normal bir dağılım sergilediğini göstermektedir (George ve Mallery, 2019).

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri görmek ve regresyon analizine katkıda bulunmak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Psikolojik danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumları, manevi yönelimleri ve etkili psikolojik danışman nitelikleri (entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık) arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu ile hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15.
Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Danışmada Maneviyat Tutum	-								
2 Manevi Yönelim	.43**	-							
3 Nitelik Toplam	.00	.07	-						
4 Entelektüel Yeterlik	-.06	.00	.83**	-					
5 Enerji	.00	.08	.68**	.38**	-				
6 Esneklik	.08	.06	.79**	.59**	.48**	-			
7 Destek	.03	.04	.72**	.52**	.37**	.55**	-		
8 İyiniyet	.00	.12*	.75**	.52**	.38**	.48**	.48**	-	
9 Öz-Farkındalık	.02	.02	.71**	.50**	.33**	.45**	.53**	.58**	-

** $p < .01$; * $p < .05$

Tablo 15 incelendiğinde, değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilerin .11 ile .82 arasında değiştiği görülmektedir. Danışmada manevi konuların ele alınmasına yönelik danışman tutum puanları ile kişisel manevi yönelim puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($r = .43$, $p < .01$). Danışmada manevi konuların ele alınmasına yönelik danışman tutum puanları ile etkili psikolojik danışman niteliği toplam puanları ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p > .05$). Manevi yönelim puanları ile etkili psikolojik danışman niteliği iyi niyet alt boyutu puanı arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .11$, $p < .05$). Bu bulgulara göre danışmanların manevi yönelimi arttıkça danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarının da artacağı söylenebilir.

4.2.1. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimlerinin ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarını Yordaması

Psikolojik danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla manevi yönelim, etkili psikolojik danışman niteliklerine (entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık) ilişkin çoklu regresyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16.

Manevi Yönelim ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumunu Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	16.714	2.752	-	6.073	.000	-	-
Manevi Yönelim	.108	.010	.434	10.853	.000	.43	.44
Entelektüel Yeterlik	-.230	.094	-.132	-2.446	.015	-.06	-.11
Enerji	-.107	.108	-.046	-.992	.322	.00	-.04
Esneklik	.430	.155	.154	2.782	.006	.08	.12
Destek	.119	.218	.029	.546	.585	.03	.02
İyi niyet	-.276	.156	-.094	-1.765	.078	-.01	-.08
Öz-Farkındalık	.214	.191	.059	1.124	.262	.02	.05
R = .458	R ² = .210						
F ₍₇₋₅₀₆₎ = 19.228	p = 000						

Tablo 16’da görüldüğü üzere, manevi yönelim ve etkili psikolojik danışman niteliği olan entelektüel yeterlik, enerji, esneklik, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık değişkenleri birlikte, psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutumu ile anlamlı bir ilişki ($R = .458$, $R^2 = .210$) göstermişlerdir ($F_{(7-506)} = 19.228$, $p < .01$). Söz konusu yedi değişken birlikte danışmada maneviyata yönelik tutumdaki değişimin %21’ni açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin danışmada maneviyata yönelik tutum üzerindeki göreceli önem sırası, manevi yönelim ($\beta = .434$), esneklik ($\beta = .154$), entelektüel yeterlik ($\beta = -.132$), iyi niyet ($\beta = -.094$), öz-farkındalık ($\beta = .059$), enerji ($\beta = -.046$) ve destektir ($\beta = .029$). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden manevi yönelim ($p < .01$), esneklik ($p < .01$) ve entelektüel yeterlik ($p < .05$) değişkenleri, psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutumları üzerinde anlamlı yordayıcı olarak görülmektedir. Sonuçlar, manevi yönelim ve esnekliğin psikolojik danışmanların danışmada manevi konulara yönelik tutumlarını pozitif yönde, entelektüel yeterliğin ise negatif yönde yordadığını göstermektedir.

Tablo 16’da yordayıcı değişkenlerle psikolojik danışmanların danışmada maneviyata yönelik tutumları arasındaki ilişkilere bakıldığında, manevi yönelim ile [($r = .43$), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r = .44$)], entelektüel yeterlik ile [($r = -.06$), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r = -.11$)], enerji ile [($r = .00$), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r = -.04$)], esneklik ile [($r = .08$), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r =$

.12], destek ile [(r = .03), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r = .02)], iyi niyet ile [(r = -.01), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r = -.08)] ve öz-farkındalık ile [(r = .02), diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r = .05)] düzeyinde korelasyon gözlenmektedir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analizlerden elde edilen bulgular alt problemlerin sırasına göre yorumlanmış ve ilgili literatür incelenerek tartışılmıştır.

5.1. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutum Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmasına İlişkin Tartışma ve Yorum

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda ilk olarak psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını ölçmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirilmiştir. Araştırmanın ilk bulgusuna göre, ölçeğin AFA sonucunda yedi maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin tek faktörünün varyansa yaptığı katkı %62.77 olmuştur. “Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları kabul edilebildiği” (Tavşancıl, 2014, s. 48) için analizden elde edilen varyans miktarı yeterli görülmüştür. AFA sonucunda elde edilen yapıyı doğrulamak için DFA yapılmıştır. Bir modelin veri ile uyumu DFA sonucunda uyum indeksleri incelenerek yapılır (Çokluk ve diğerleri, 2014; Harrington, 2009; Meydan ve Şeşen, 2011). DFA sonucunda değerlendirilen uyum indeksi değerlerinin iyi uyum gösterdikleri saptanmıştır (Meydan ve Şeşen, 2011).

Faktör analizi ile yapı geçerliği sağlanan ölçeğin güvenirlilik analizleri Cronbach Alfa katsayısı, madde toplam korelasyon katsayısı, alt%27 ve üst%27'lik gruplar için ilişkisiz t-testi ve test-tekrar test yöntemiyle yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçekteki maddelerin psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarını ayırt ettiği ve aynı tutumu ölçmeye yönelik maddeler oldukları tespit edilmiştir (Büyüköztürk, 2010; Can, 2019; De Vellis, 2003; George ve Mallery, 2019). Sonuçlar, geliştirilen ölçeğin Türkiye’de psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla kullanılabilir, psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Literatür incelendiğinde danışma sürecinde maneviyatı bütünleştirmeye yönelik danışman görüşlerini değerlendirmek amacıyla çeşitli ölçme araçlarının geliştirildiği

görülmektedir (Hickson ve diğerleri, 2000; Jenkins, 2009; Lemkuil, 2007; Shafranske ve Malony, 1990; Shuler, 2009). Örneğin Jenkins (2009), eğitimdeki danışman adaylarının din ve maneviyatı danışmanlık uygulamalarına entegre etme konusunda ne kadar rahat hissettiklerini ölçmek için Psikolojik Danışmada Din/Maneviyatı Entegre Etme Konfor Ölçeği (Scale of Comfort with Integrating Religion/Spirituality in Counseling) geliştirmiştir. Lemkuil (2007), travma vakalarında terapistlerin klinik uygulamada maneviyatın bütünleştirilmesine yönelik önem, algılanan yeterlik ve eylem inançlarını ölçmek için Klinik Pratikte Maneviyatın Bütünleştirilmesi Anketi (Integration of Spirituality into Clinical Practice Questionnaire) geliştirmiştir. Türkiye’de ise psikolojik danışmanların danışma sürecinde maneviyata yönelik bakış açılarını ölçmeye yönelik bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu araştırma kapsamında geliştirilen PDMDTÖ’nin alanında ilk olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada geliştirilen PDMDTÖ hem psikolojik danışman adaylarıyla hem de farklı alanlarda çalışan danışmanlarla maneviyat konusundaki bakış açılarını değerlendirmek amacıyla kullanılabilir. Ülkemizde 2019 yılından itibaren rehberlik ve psikolojik danışma lisans eğitim müfredatına “manevi danışmanlık” dersinin konulduğu göz önüne alındığında, danışman adaylarını bu doğrultuda daha donanımlı yetiştirebilmek için lisans eğitim programlarının düzenleme ve uygulama aşamalarında ölçekten yararlanılabileceğine inanılmaktadır. Böylece Türkiye’de PDMDTÖ kullanılarak psikolojik danışma alanında çeşitli araştırmaların yapılabilmesi ve böylece bu alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5.2. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Cinsiyete Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum

Bu araştırmada psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Diğer bir deyişle psikolojik danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumun psikolojik danışmanların cinsiyeti ile ilgili olmadığı görülmüştür. Bu durumda psikolojik danışma sürecinde değerlendirme yaparken, amaç belirlerlerken veya terapi tekniklerini seçerken danışanın manevi yönünü de göz önünde bulundurulması danışmanın erkek veya kadın olmasına göre değişmemektedir.

Araştırmada cinsiyete yönelik elde edilen bu bulgu alan yazın tarafından desteklenmektedir (Cornish ve diğerleri, 2012; Francis, 2011; Martin-Causey, 2001;

Post, 2013). Martin-Causey (2001), maneviyat ve psikolojik müdahalelerin başarılı bir şekilde bütünleşmesine katkıda bulunduğu düşünülen değişkenleri incelemiş ve cinsiyet değişkeninin maneviyatın danışmayla bütünleştirilmesinde bir belirleyici olmadığını saptamıştır. Cornish ve diğerleri (2012) deneyimli grup danışmanlarıyla grup danışmanlığında maneviyata nasıl yaklaştıklarını incelemiştir. Sonuç olarak, grupla psikolojik danışma uygulamalarında manevi müdahalelerin uygunluğu ve kullanımı, danışma ortamında grup üyeleri maneviyatla ilgili konular açtıklarında kendilerini rahat hissetmeleri ya da tereddüt göstermeleri bakımından erkek ve kadın danışmanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Post (2013), grup danışmanlığında danışanların ve terapistlerinin manevi kaygıların tartışılması konusundaki inançlarını, tercihlerini ve manevi müdahalelerin uygunluğunu araştırmıştır. Post (2013), kadın danışman olmanın terapide maneviyata bağlılık, manevi müdahalelerin uygunluğu ve manevi müdahalelerin kullanımı ile pozitif olarak ilişkili olacağına yönelik hipotez kurmuştur. Ancak bu hipotezi desteklenmemiştir. Francis (2011), yaptığı çalışmada cinsiyetin danışmada manevi konulara yönelik tutumları anlamlı ölçüde etkilemediğini saptamıştır.

Bu araştırmanın sonuçları ile alan yazındaki araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde, bir kadın ya da erkek danışmanın bu konudaki tutumu, bakış açısı ya da duyarlılığı aynı olacağı gibi aynı cinsiyetteki danışmanlar arasında farklılık gösterebilir. Bu nedenle danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarının cinsiyetlerinden bağımsız olarak şekillendiği söylenebilir.

5.3. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Eğitim Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum

Bu araştırmada psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Diğer bir deyişle danışmanların lisans mezunu olmaları ya da lisansüstü eğitime sahip olmaları danışma sürecinde manevi konuları ele almaya ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Alan yazın incelendiğinde bu bulgu, Lawler'in (2007) yaptığı çalışmada ortaya çıkan sonuçla benzerlik göstermektedir. Lawler (2007), madde kullanım bozuklukları terapistlerinin, mesleki yaşamlarında kişisel maneviyatları ve profesyonel maneviyatları arasındaki farkı incelemiştir. Bu kapsamda eğitim derecesi ve yaş gibi özelliklerin terapistlerin kişisel ve profesyonel maneviyatları arasında ayrım

yapma düzeyleriyle; bireysel manevi yönelimin terapistlerin kişisel ve profesyonel maneviyat arasında algılanan farklarla ilişkisini de incelemiştir. Elde edilen sonuç, katılımcıların tedavide maneviyata yönelik bakış açılarının eğitim seviyelerine göre farklılaşmadığını göstermiştir. Yazar, terapötik süreçte manevi konulara ilişkin öz farkındalık eksikliği olduğunu tespit etmiş ve eğitim programlarında çok kültürlü yeterliklere ve öz farkındalığın geliştirilmesine yönelik eğitim verilmesinin önemini vurgulamıştır.

Literatür incelendiğinde, danışman eğitim programlarında maneviyat ile ilgili derslere duyulan ihtiyaca yönelik ve bu konuda alınan derslerin danışmanların tutumları üzerindeki etkisine ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Cashwell ve Young, 2004; Dobmeier ve Reiner, 2012, Francis, 2011; Ingersoll, 1994; Osborn, Street ve Bradham-Cousar 2012; Shaw ve diğerleri, 2012; van Asselt ve Senstock, 2009). Nitekim literatür, danışmada maneviyat eğitiminin danışma uygulamalarında maneviyatın bütünleştirilmesi için önemli olan danışmanların kendilerini rahat hissetmelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Bartoli, 2007; Hage, 2006; Pate ve Bondi, 1992; Worthington ve diğerleri, 2009).

Türkiye’de rehberlik ve psikolojik danışma lisans ve lisansüstü eğitim müfredatına bakıldığında, Marmara Üniversitesi rehberlik ve psikolojik danışma bölümünün doktora programında yer alan ‘manevi danışmanlık’ dersi (Marmara Üniversitesi, 2016) dışında, ‘psikolojik danışmada maneviyat’ vb. konularını içeren herhangi bir ders bulunmamaktadır. Ancak 2019 yılında rehberlik ve psikolojik danışma lisans programında değişiklikler yapılmış ve müfredata “manevi danışmanlık” dersi eklenmiştir (YÖK, 2019). Dolayısıyla araştırmaya katılan danışmanlar bu yönde bir eğitim almamışlardır. Bu noktalardan hareketle, lisans mezunu ile lisansüstü eğitilmiş danışmalar eğitim programlarında içerik olarak benzer dersler almaktadır. Dolayısıyla danışmada manevi konuları ele almaya yönelik benzer bir tutum sergilemiş oldukları söylenebilir. Diğer taraftan lisans mezunu ya da lisansüstü eğitime sahip olan danışmanların kişisel özellikleri, değerleri, deneyimleri, ilgileri, mesleki yeterlikleri, kuramsal yönelimleri ve alandaki bilimsel gelişmeleri ve güncel kavramları takip etmeleri gibi eğitim düzeyinden bağımsız nedenlerle ya da bütün bu sayılanların dışında başka sebeplerle danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları benzer olacağı gibi aynı eğitim düzeyindeki danışmanların arasında farklılıklar bulunabileceği söylenebilir.

5.4. Psikolojik Danışmanların Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarının Mesleki Kıdeme Göre İncelenmesine İlişkin Tartışma ve Yorum

Bu araştırmada psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumları mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Diğer bir deyişle danışmanların meslekte geçirdikleri yıl danışma sürecinde manevi konuları ele almaya ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Bu durumda mesleğe yeni başlayan danışmanla uzun süre bu mesleğin içinde olan danışmanın danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik aynı tutuma sahip olduğu görülmektedir. Alan yazında bu bulguyla karşılaştırma yapabilecek bir tane çalışmaya rastlanmıştır (Martin-Causey, 2001). Martin-Causey (2001), maneviyat ve psikolojik müdahalelerin başarılı bir şekilde bütünleşmesine katkıda bulunduğu düşünülen değişkenleri incelemiştir. Çalışmasında mesleki deneyim yıllarının maneviyatın danışmayla bütünleştirilmesinde bir belirleyici olmadığını bulmuştur. Martin-Causey'in çalışmasının sonucu ile bu araştırmanın bulgusu paralellik göstermektedir. Bu bulgulardan hareketle danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarının mesleki kıdemden bağımsız olarak şekillendiği söylenebilir.

5.5. Psikolojik Danışmanların Manevi Yönelimlerinin ve Etkili Danışman Niteliklerinin Danışmada Manevi Konulara Yönelik Tutumlarını Yordamasına İlişkin Tartışma ve Yorum

Araştırmada psikolojik danışmada maneviyata yönelik danışman tutum puanları ile manevi yönelim puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik danışmada manevi konuların ele alınmasına yönelik danışman tutum puanları etkili danışman niteliği toplam puanları ve “entelektüel yeterlik”, “enerji”, “esneklik”, “destek”, “iyi niyet” ve “öz-farkındalık” alt boyutları arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamıştır. Psikolojik danışmanların manevi yönelimlerinin ve etkili danışman niteliklerinden entelektüel yeterlik ve esneklik boyutlarının danışmada manevi konuları ele almalarına yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Bu değişkenlerden manevi yönelim ve esneklik danışmada manevi konulara yönelik tutumu pozitif yönde, entelektüel yeterlik ise negatif yönde yordamıştır. Bununla beraber entelektüel yeterlik özelliği danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumunu anlamlı olarak negatif yönde; esneklik özelliği anlamlı ve pozitif yönde yordamıştır. Danışmanların danışmada manevi konular

hakkındaki tutumlarına ilişkin toplam varyansın %21'nin danışmanların manevi yönelimi ve etkili danışman nitelikleri ile açıklandığı tespit edilmiştir. Aşağıda ortaya çıkan bulgular sırasıyla tartışılmıştır.

Araştırmanın bulgusuna göre, danışmanların manevi yönelimi danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını anlamlı ve pozitif düzeyde yordamaktadır. Diğer bir deyişle danışmanların manevi yönelimi yükseldikçe danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarının yükseldiği söylenebilir. Literatürde bu bulguyu destekleyen benzer araştırmalara rastlanmıştır (Brown, Elkonin ve diğerleri, 2013, Burke, 2001; Cornish ve diğerleri, 2012; Harper, 2012; Hofmann, 2009; Lawler, 2007; Lemkuil, 2007; Martin-Causey, 2001; Plumb, 2011; Shafranske ve Malony, 1990; Sheridan ve diğerleri, 1992; Shuler, 2009; Weiss, 1999). Diğer taraftan, manevi yönelimin manevi müdahalelerin kullanımına yönelik tutumları etkilemediğini gösteren araştırma sonuçları da (Francis, 2011) bulunmaktadır.

Lemkuil (2007), danışmanın kendi maneviyatının, maneviyatın danışmayla bütünleştirilmesinin önemine inanma ve bu bütünleştirmeye yönelik algılanan yetkinliğin psikolojik danışmada maneviyatı bütünleştirme üzerinde etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak, bu değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Çoklu regresyon analizleri, yeterlilik ve inançlar arasındaki etkileşimin, maneviyatı danışma uygulamasına bütünleştirme eylemini önemli ölçüde öngördüğünü doğrulamıştır. Bu model, maneviyatı danışma uygulamasına dahil etmedeki varyansın %62'sini oluşturmuştur. Lawler (2007), çalışmasında terapistlerin çoğunluğunun hem profesyonel hem de kişisel maneviyatı önemli olarak algıladığını bulmuştur. Harper'ın (2012) araştırmasında, danışmanların kişisel manevi yaşamlarının danışma uygulamalarında rollerini etkilediğini ve seansta ortaya çıkan stresli uyarılara karşı önemli bir yardımcı etken olduğu ortaya çıkmıştır. Cornish ve diğerleri (2012), grupla psikolojik danışma uygulamalarına maneviyatın katılmasına yönelik psikolojik danışmanların algılarını ve uygulamalarını araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre, danışmanların manevi bağlılık derecesi ile manevi uygulamaların uygunluğu ve kullanımı arasında pozitif korelasyon saptanmıştır.

Plumb (2011), Kanada'da, klinik danışmanların maneviyatı terapötik çalışmalara entegre etmeye hazır olup olmadıklarını araştırmıştır. Bu çalışmada yer alan katılımcıların çoğunluğunun hem kişisel hem de profesyonel olarak biyo-psikososyal-

manevi bir paradigmayı desteklediği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, maneviyatın klinik danışmanların yaşamlarında ve terapötik süreçte önemli bir boyut olduğunu göstermiştir. Shafranske ve Malony (1990), klinik psikologların manevi yönelimlerini ve psikoterapi pratiklerini incelemiştir. Çalışmalarında, psikologların maneviyata yönelik kişisel yönelimlerinin, mesleki pratikte bu konulara yönelik yaklaşımlarının temel belirleyicileri olduğunu bulmuşlardır. Sheridan ve diğerleri (1992), klinik sosyal çalışmacı, psikolog ve profesyonel danışmanın maneviyata yönelik tutum ve davranışlarını incelemiştir. Bir bütün olarak, katılımcıların kendi yaşamlarında manevi boyuta değer verdikleri, genel olarak hizmet ettikleri işleve saygı duydukları ve mesleki pratikte, bir ölçüde, manevi konulara değindikleri görülmüştür. Weiss (1999), psikolojik danışmada manevi konulara yönelik psikolojik danışma öğrencilerinin kişisel ve mesleki tutumlarını nitel olarak araştırmıştır. Bu çalışmanın bulgularında, danışmanlık öğrencilerinin maneviyatı kendi yaşamlarında önemli bir kaynak olarak gördükleri ve danışanlarının hayatlarında da potansiyel bir kaynak olarak kabul ettikleri saptanmıştır.

Shuler (2009), araştırmasında danışmanların kişisel manevi gelişiminin, danışmada maneviyatın rolüne dair inançları ve manevi uygulamaları üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğunu bulmuştur. Aynı zamanda yapısal eşitlik modelini kullanarak danışmada maneviyatın rolüne dair inançların manevi gelişim ile danışmada manevi konuları ele alma arasındaki ilişkide aracılık ettiği sonucuna ulaşmıştır. Hofmann (2009), Almanya'da yaptığı ulusal tabanlı bir çalışmada, psikoterapistler, kendi manevi ve dinsel yönelimlerinin psikoterapi uygulamalarını önemli düzeyde etkilediğini belirtmiştir.

Francis'ın (2011) yaptığı çalışmada, klinik/danışma psikolojisi doktora öğrencilerinin %41'den fazlası maneviyatın hayatlarında çok önemli olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların yarısı kendilerini manevi olarak gördüklerini nitelendirmiştir. Bununla birlikte çalışma sonuçları, kişisel maneviyatın manevi müdahalelerin kullanımına yönelik tutumları etkilemediğini göstermiştir.

Literatür incelendiğinde, maneviyat ile olumlu deneyimler manevi uygulamaların danışma sürecine dahil edilmesini desteklemektedir. Diğer taraftan olumsuz manevi deneyimler danışma sürecinde manevi uygulamaların kullanımını azaltmaktadır (Frazier ve Hansen, 2009; Walker ve diğerleri, 2004). van Asselt ve Senstock (2009), bir danışmanın kişisel maneviyatının ve maneviyat eğitiminin tedaviye

odaklanmanın yanı sıra, bir danışanın manevi ilgilerini ele almak için algılanan öz yeterliğini de anlamlı düzeyde etkilediğini saptamıştır. Kişisel maneviyat ve eğitim, danışmanın kullanacağı tedavi teması üzerinde etkili olmuştur. Bir danışmanın daha fazla manevi farkındalığı olduğu zaman danışanın manevi ilgilerini ve kaygılarını tanıma yeteneğinin de daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde psikolojik danışmanın kişisel maneviyatının danışanın manevi konularına uyum sağlaması için bir değer alt yapısı sağlayabildiği belirtilmiştir (Gladding, 2013). Araştırma bulgusu bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, manevi yönelimi daha yüksek olan danışmanların manevi konuları danışma sürecinde ele almayı daha uygun buldukları beklenen bir durumdur. Diğer bir deyişle bu bulgu ile literatürdeki araştırma ve açıklamaların örtüştüğü söylenebilir.

Psikolojik danışma zorlu bir meslektir ve danışmanın danışanlara kaliteli hizmetler sunarken kendi iyi oluşunu korumaya çalışması kolay değildir. Danışma süreci, her bir danışana biraz kendimizi dökmeyi ve bazı durumlarda başkalarının “boşa giden” enerjisini almayı içerir (Cashwell ve diğerleri, 2007). Bu süreçler boyunca danışmanlar öz bakımları ile düzensiz ve yetersiz olarak ilgilendiklerinde tükenmişlik, dolaylı travma, şefkat yorgunluğu, mesleki bozulma ve danışanlara daha az etkili hizmet verme gibi potansiyel birçok sorun yaşayabilmektedir (Di Benedetto ve Swadling, 2014; Haddock ve Falkner, 2017; Güler, 2018; Lawson ve Venart, 2005; Sim ve diğerleri, 2016; Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016). Bu kapsamda yaşamın önemli bir yönü, kişilik gelişiminin ayrılmaz ve gerekli bir parçası olarak maneviyat (Elkins, 2005, 2015; Elkins ve diğerleri, 1988; Sperry ve Shafranske, 2005) birçok birey için kriz ve stresli zamanlarda bir güç kaynağı olabilmekte ve bireylerin baş etme yeteneklerini geliştirmektedir (Lambie, Davis ve Miller, 2008). Araştırmacılar, maneviyatın danışmanların kişisel bakımı için önemli bir kaynak olduğunu belirtmektedir (Aggs ve Bambling, 2010; Brady ve diğerleri, 1999; Carlson, Erickson ve diğerleri, 2002; Carlson, Kirkpatrick ve diğerleri, 2002; Dlugos ve Friedlander, 2001; Giles, 2013; Haug, 1998; Moon, 2002; Prest ve diğerleri, 1999; Schure ve diğerleri, 2008; Shapiro ve diğerleri, 2007; Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016; Sori ve diğerleri, 2006; Stander ve diğerleri, 1994; Whitmire, 2014; Wittine, 1995). Sori ve diğerleri (2006), kişisel bakım için manevi inançlarını bir kaynak olarak kullanan danışmanların, danışman olmanın duygusal ve fiziksel gereksinimlerini daha iyi yönetebildiğini savunmaktadır. Danışmanların manevi inançları, danışanların

mücadelelerinin günlük tanıklığıyla ilgili zorluklarla karşılaştıklarında, danışmanlar için bir güç, barış ve güven kaynağı olarak hizmet edebilir (Carlson, Erickson ve diğerleri, 2002; Haug, 1998; Stander ve diğerleri, 1994). Ayrıca manevi inançların danışmanların danışanlarının mücadelelerini yargılamadan bir şefkat noktasından görmelerine ve insan ilişkilerini daha olumlu bir şekilde benimsemelerine yardımcı olabileceği öne sürülmüştür (Haug, 1998; Patterson, Hayworth, Turner ve Raskin, 2000; Stander ve diğerleri, 1994). Bu noktalardan hareketle kendi maneviyatını zinde tutmayı başaran bir danışmanın maneviyatından aldığı güç ve destek ile danışma sürecinde danışanı yargılamadan onun sorunlarını anlamaya çalışacağı ve aynı zamanda danışanın manevi yönüne karşı daha duyarlı olacağı söylenebilir.

Araştırmanın bulgusu olan psikolojik danışmanların manevi yönelimlerinin danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını pozitif ve anlamlı bir şekilde açıklamasını, danışman değerlerinin terapidaki rolü bağlamında yorumlamak mümkündür. Nitekim danışmanların değerleri, değerlendirme stratejileri, terapi hedefleri, danışanın hangi sorunlarının tedavinin odağı olacağını belirleme ve tekniklerin seçimi gibi terapötik sürecin tüm yönlerini etkilemektedir (Corey, 2012; Grimm, 1994; Richards ve diğerleri, 1999). Bu doğrultuda katılımcı danışmanların bireysel manevi değerlerinin danışma sürecinde manevi konuları ele alınmaya yönelik tutumları üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada danışmanların manevi yönelimleri ile danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları arasındaki ilişkide ortaya çıkan bu sonuç, danışmanlardan beklenen kişisel özellikler bağlamında da değerlendirilebilir. Nitekim bir araştırmada, Brooks ve Matthews (2000), kendini kabul ve sevmeye ile danışmanların manevi iyi oluşu arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki saptamıştır. Psikolojik danışmanların kişisel özelliklerinden kendini kabul (Corey, 2012), diğerlerinin kabulünün anahtarı olarak danışmanlık sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (Corey, 2012; Egan, 1997; Rogers, 1951). Bir danışman özelliği olan kendine saygı ve sevgi (Corey, 2012), aynı zamanda Rogeryen koşulsuz olumlu kabul ve saygı ile de açıklanmıştır (Brooks ve Matthews, 2000). Dolayısıyla kendini kabul eden ve seven bir danışmanın, aynı zamanda manevi iyi oluş özelliğine sahip olarak danışanlarını koşulsuz olumlu kabul ile, terapötik süreçte manevi konulara daha duyarlı olması beklenebilir. Egan (1997), danışmanın portresini çizerken bir danışmanın başkalarının başarmasına yardımcı olmayı umduğu davranışlara model olabilmek için her şeyden önce kendisini fiziksel, zihinsel, sosyal-

duygusal ve manevi olarak büyüme adayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Egan (1997), eğer danışman yeterli ise ve yapabilme potansiyeli varsa ve bunları kullanmaya niyetli ise yardım edebileceğinin farkında olacağını söylemiştir. Bunlara ek olarak danışmanın manevi yönelimi, ACA Etik standartlarında profesyonel sorumluluk olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda ACA etik standartları C bölümünde Profesyonel Sorumluluk başlığında, . . . “danışmanlar mesleki sorumluluklarını en iyi şekilde karşılamak için kendi duygusal, fiziksel, zihinsel ve manevi iyi oluşlarını sürdürmek ve yükseltmek için öz bakım faaliyetlerinde bulunurlar” (ACA, 2014, s. 8) paragrafının yer aldığı görülmektedir.

Araştırmada psikolojik danışmanların manevi yönelimleri ve danışmada manevi konulara ilişkin tutumları arasında ortaya çıkan bu bulgu ile ilgili literatür birlikte değerlendirildiğinde, danışmanın manevi yöneliminin genel olarak danışman değerleri, danışmanlardan beklenen özellikler, danışmanın kişisel bakımı, danışmanın iyi oluş düzeyi ve ACA'nın etik standartlarının profesyonel sorumluluk kapsamında ele alındığı görülmektedir. Danışmanların manevi değerleri danışma uygulamalarında bir güç, barış ve güven kaynağı olarak, danışman olmanın duygusal ve fiziksel gereksinimlerini daha iyi yönetebilmelerini sağlayabilmektedir. Böylece bu manevi yönelim ve farkındalık, danışmanların danışanlarının diğer boyutlarla birlikte manevi ilgilerinin veya kaygılarının farkında olma, bu ilgileri anlama ve ele almaya yönelik tutumları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir. Sonuç olarak, bu bulgunun ilgili literatür tarafından desteklendiği görülmektedir.

Araştırmanın bu bölümünün diğer sonucuna göre, psikolojik danışmada manevi konuların ele alınmasına yönelik danışman tutum puanları ile etkili danışman niteliği toplam puanları ve “entelektüel yeterlik”, “enerji”, “esneklik”, “destek”, “iyi niyet” ve “öz-farkındalık” alt boyutları arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamıştır. Bununla beraber entelektüel yeterlik özelliği danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumunu anlamlı ve negatif yönde; esneklik özelliği anlamlı ve pozitif yönde yordamıştır. Bu bulgulardan hareketle, etkili danışman niteliklerinden enerji, destek, iyi niyet ve öz-farkındalık boyutlarının danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları ile ilişkili değişkenler olmadığı veya bu değişkenlerin birbirlerini etkilemedikleri söylenebilir. Literatürde, bu sonuçları karşılaştırabilecek herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu sonucun ortaya çıkmasında danışmanların psikolojik danışma alanı ile maneviyatı

birlikte değerlendirme konusunda herhangi bir eğitim almamış olmaları, maneviyatı psikolojik danışmayla nasıl bütünleştirecekleri konusunda deneyimlerinin olmayışı ve maneviyatla bütünleştirilmiş danışma programlarının bulunmayışı etkili olmuş olabilir. Danışmanlar maneviyatın danışmayla bütünleştirilebileceği yönündeki çağdaş yaklaşımlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmayabilir, entelektüel düzeyde bilgi sahibi olsalar bile bunu danışma sürecinde ele almayı uygun görebilecek iç motivasyona, duyarlılığa ya da farkındalığa sahip olmayabilirler. Aynı zamanda bu bulgu, psikolojinin bilim olarak gelişme aşamasında din ve felsefeden ayrılma çabalarının bir sonucu olarak da görülebilir. Nitekim psikolojinin tarihsel geçmişine baktığımızda, insan davranışını etkileyen manevi kavramlar psikolojinin bilimsel görüşüyle örtüşmemiştir. Bu iki alan birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmiş ve psikolojinin bilimsel bir disiplin olarak kurulmasına yapılan vurgu, psikolojik işlevsellikte maneviyat ilişkisini kabul etmekte isteksizliğe yol açmış olabilir (Miller, 2003; Miller ve Thoresen, 2003; Plante, 2008). Dolayısıyla psikoloji ve psikolojik danışma eğitimleri genel olarak, bu tarihsel geçmişin izleri üzerine temellendirilmiştir. Bu eğitim bakış açısıyla yetişen danışmanların manevi konuları ele alma konusunda bir ön kabullerinin oluştuğu söylenebilir.

Bu araştırmada dikkat çeken diğer bulgu, danışmanın esneklik niteliğinin danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumunu anlamlı ve pozitif yönlü yordamasıdır. Etkili psikolojik danışman özelliklerinden olan esneklik hakkında yapılan açıklamalar incelendiğinde, esneklik özelliğine sahip bir danışman, danışma kuramlarını ve becerilerini danışanlara uygun olacak şekilde uyarlayabilir. Çeşitli danışanların ihtiyaçlarını karşılamak için tek bir kuramsal yaklaşıma bağlı kalmaksızın farklı yöntem ve teknikleri danışanlarına uyarlayabilir ve kişiselleştirebilirler. Aynı zamanda sanatçı ruhlu, sabırlı ve belirsizliğe toleransı vardır (Halinski, 2009; İkiz ve Totan, 2014; Jackson ve Thompson, 1971; Jansen ve diğerleri, 1970; Nystul, 2016; Pope ve Kline, 1999). Esneklik, en çok atıf yapılan etkili danışman özellikleri arasında bulunmuş ve esneklik özelliğinin aynı zamanda sabırlı olmak ve belirsizliğe tolerans ile eş anlamlı kullanıldığı tespit edilmiştir (Halinski, 2009). Bu bağlamda Hyman ve Woog (1989), esneklik özelliğini belirsizliğe tahammül etme yeteneği ve kontrol etmekten ziyade serbest bırakma yeteneği olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda danışmanlardan varoluşsal sorular, net olmayan cevaplar ve çözülmeyen konular konusunda rahat olmaları beklenmektedir (Guy, 1987'den aktaran Halinski, 2009). Yine Rogers'ın

(1961) kendini gerçekleştirme açıklaması, deneyimlere açık olma özelliğini içermektedir. Ek olarak, danışmanların esnekliği tedaviye eşitlikçi bir yaklaşım sağlamaktadır (Halinski, 2009). Bu bilgiler ile araştırma bulgusu birlikte değerlendirildiğinde, bu danışmanlar danışanla çalışırken en iyi tekniğin ne olduğunu veya bir seans sırasında tam olarak ne yapılacağını kesin olarak belirleyemeyebilirler. Ancak bu durumda bilişsel ve duyuşsal olarak rahat davranırlar, farklı deneyimlere açıktırlar. Danışmanlardan bir miktar belirsizliğe tahammül edebilmeleri beklenildiği göz önüne alındığında, esneklik özelliğine sahip danışmanların, danışmada maneviyat ile ilgili eğitim almamış olsalar da bu tür bir konu ile karşılaştıklarında, doğru şeyler yapma gerekliliğini savunan, kendi bilişsel kavramlarının dışına çıkmak istemeyen, sağlamcı ya da belli sınırlar içinde kalan bir bilimsellik yerine, bu yeni karşılaştıkları belirsizliğe ayak uydurma eğiliminde ve rahat oldukları söylenebilir.

Smith (2004), danışmanın etkinliği ile ilgili uzmanların görüşlerini incelediği araştırmasında alıntılanan özellikleri, bilişsel-davranışsal ve kişisel-duygusal olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Kişisel duygusal kategoride en çok atıfta bulunulan özellikler arasında esneklik bulunmaktadır. Ayrıca esneklik, danışmanların etkinliği için en önemli ve eğitime en az cevap veren on özellikten biri olarak görülmektedir (Pope ve Kline, 1999). Bu noktalardan hareketle esneklik özelliğinin genel olarak mesleki eğitimden bağımsız gelişen ya da eğitime en az cevap veren bir kişisel özellik olduğu dikkate alındığında bu çalışmada esneklik özelliği taşıyan katılımcı danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik daha olumlu bir tutum sergilemiş olabilirler. Dolayısıyla bu araştırma bulgusu ile ilgili literatür bilgilerinin uyumluluk gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda ve bu araştırma kapsamında, etkili danışmanların esneklik ve entelektüel yeterlik özellikleri danışmada manevi konulara yönelik tutumları açısından farklılık gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Bu çalışmada dikkat çeken diğer bulgu, danışmanın entelektüel yeterliğinin danışma sürecinde manevi konuları ele almaya yönelik tutumunu negatif yönlü yordamasıdır. Entelektüel yeterlilikle ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında, entelektüel yeterliğe sahip psikolojik danışman, danışmanlık kuramları ve becerileri hakkında yeterli bilgi düzeyindedir. Ayrıca sürekli öğrenmek isteyen bir kişidir. Aynı zamanda alanıyla ilgili merakını hiç kaybetmeyerek kendini sürekli geliştirir. Gerekli olduğunda danışanı bilgilendirir ve bilgi toplamaya uygun entelektüel yeterliğe sahiptir (İkiz ve Totan, 2014). Bu noktada entelektüel yeterlik daha çok danışmanın mesleki

bilgi açısından yeterli olma özelliğini göstermektedir. Daha açık ifadeyle, “teknik ve kuramsal bilgiyle donanımlı” (İkiz 2006; İkiz ve Karaca, 2011) olma niteliğini göstermektedir. Bir çalışmada Smith (2004), danışmanın etkinliği ile ilgili uzmanların görüşleri de dahil olmak üzere 68 yılı kapsayan 56 kaynağı içeren ilgili alan yazını incelemiştir. Alıntılanan özellikleri, bilişsel-davranışsal ve kişisel-duygusal olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Bilişsel-davranışsal kategoride en sık atıfta bulunulan özellikler arasında, beceri, teori ve tekniklerde bilgili olma bulunmaktadır.

Entelektüel yeterlikle ilgili bilgiler değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan psikolojik danışmanların mesleki bilgi ve becerileri aldıkları eğitim doğrultusunda onların danışma sürecinde manevi konulara bakış açılarında etkili olmuş olabilir. Türkiye’de şimdiye kadar rehberlik ve psikolojik danışma programı müfredatında danışmada maneviyat konusunu içeren bir ders bulunmamaktaydı. Ayrıca derslerde kullanılan kaynaklarda bu konuya özel bir başlık altında değinilmemekteydi. Aynı zamanda danışma kuramlarının danışanın manevi yönüne, daha genel ifadeyle, maneviyata yönelik bakış açıları hakkında doğrudan bir bilgi verilmemekteydi. Bu bağlamda yukarıda değinildiği üzere, psikolojinin bilim olarak gelişim tarihinde maneviyat ile arasına koyduğu mesafenin danışman eğitim programlarına yansımaları doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla araştırmaya katılan danışmanlar, mesleki eğitimleri boyunca edindikleri bilgi ve beceriler doğrultusunda, entelektüel yeterlik bağlamında danışma sürecinde manevi konuların ele alınması konusunda olumsuz bir algı geliştirmiş olabilirler. Diğer bir deyişle, katılımcı danışmanlar danışmada manevi konuları kendi entelektüel yeterlikleri çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu çerçevenin ya da donanımın içerisinde bu tür bir bilginin bulunmadığı söylenebilir. Dahası bu konuyu ele almayı bilimsellikten uzak, mesleki etik açısından sakıncalı ve hatta danışma alanının konusu dışında değerlendirmiş olabilirler. Bundan dolayı bu konuyu ele almaya yönelik çekingen ya da kaçınan bir tutum sergilemiş olabilirler. Diğer taraftan entelektüel yeterlik düzeyinde bu alanda bilgilerinin olmaması katılımcı danışmanların kendilerini rahat hissetmemelerine yol açmış olabilir.

Literatür incelendiğinde, danışmanların aldıkları mesleki eğitim çerçevesinde manevi konuları din adamlarının branşı olarak görmeleri, kendilerini rahatsız hissetmeleri, danışmada manevi konulara nesnel ve tarafsız kalmalarının öğretilmesi, zaman ayırmak istememeleri ve yetkinlik seviyelerinin ötesinde olduğunu düşünmeleri

manevi konuları danışma sürecinde ele almalarının önündeki engellerden gösterilmektedir (Burke ve diğerleri, 2005; Gladding ve Crockett, 2019; Koenig, 2004; Koenig ve diğerleri, 2012). Bu engellerden birisi olan danışmanların manevi konuları din adamlarının branşı olarak görmelerine yönelik Everts ve Agee (1995), özellikle manevi yönlendirme/rehberlik ve pastoral danışmanın, psikolojik danışma ve psikoterapi alanından farklı bir perspektifinin olduğunu kavramaları için danışma öğrencilerinin danışmada maneviyatın rolüne ilişkin eğitilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda Sperry (2001) manevi yönlendirme, pastoral danışma ve manevi yönelimli danışma alanlarının birbirine benzeyen yönlerinin olmasının yanı sıra farklı yönlerinin olduğunu altını çizmiştir. Yine bu engellerden olan danışmanın kendini rahatsız hissetmesine yönelik literatür, danışmada maneviyat eğitiminin danışma uygulamalarında maneviyatın bütünleştirilmesi için önemli olan danışmanların kendilerini rahat hissetmelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Bartoli, 2007; Hage, 2006; Pate ve Bondi, 1992; Worthington ve diğerleri, 2009). Bu kapsamda Pargament (2009), birçok danışmanın ruh sağlığı bozukluklarını anlamak üzerine bir eğitildiğini, ancak danışanlarının manevi değerlerini danışma oturumlarına entegre etmek için yeteri kadar eğitilmediğini ve dolayısıyla danışanların manevi sağlık işlevlerini iyileştirmeye nasıl yardımcı olabileceği konusunda bir anlayışa sahip olmadıklarını belirtmiştir. Psikolojik danışma ve maneviyatın uygun bir şekilde bütünleştirilmesi, ancak psikolojik danışmada maneviyatın rolü ve danışmanın kendi tutum ve inançlarını inceleme fırsatı konusunda yeterli eğitim aldığıında meydana gelebilmektedir (Brown, Elkonin ve diğerleri, 2013).

Gladding ve Crockett (2019), psikolojik danışma ve terapi alanındaki engelleri aşmanın ve manevi konuları ele almanın çeşitli yolları olduğunu öne sürmüştür. Bunu yaparak, danışmanlar manevi endişeleri olan danışanları ile etkili bir şekilde çalışabilir. Gladding ve Crockett (2019), danışmanların bu engellerin üstesinden gelmek için bilgi edinme, danışman öz-farkındalığının artırılması ve klinik becerileri geliştirme yöntemlerini önermiştir. Yazarlar, bilgi edinme kapsamında özellikle ASERVIC (2015) tarafından geliştirilen danışman manevi yeterliliklerin incelenmesini önermişlerdir. Öz farkındalık ise danışmanlar için zorunlu bir etkinliktir. Kendilerinin farkında olmayan danışmanlar nadiren yüzey seviyesinden daha fazla başkalarının farkında olmazlar. Öz farkındalığı artırmanın çeşitli yolları vardır. Kişinin kişisel manevi kimliği, inançları ve önyargılarını anlamak için kendini tanıması önemlidir. Bu sorumluluk, kendisinden

farklı olan manevi inançlar ve uygulamalar hakkında öğrenmeyi içerir. Son olarak danışmanların manevi konularla ilgilenmek için gerekli klinik becerileri geliştirme yollarından birisi ilgili eğitim ve öğretime yatırım yapmaktır. Bu alanlara yönelik yeni bilgi ve becerileri aynı zamanda danışmanların kendilerini daha rahat ve güvende hissetmelerini sağlar. Ayrıca manevi konuları ele almak için deneysel ve/veya kavramsal olarak desteklenen yaklaşımlar hakkında bilgi edinmek için profesyonel literatürü gözden geçirmek gerekmektedir. Bunlar değerlendirme, teşhis, tedavi planlaması ve klinik müdahaleyi içerir. Son olarak manevi sorunları ele almak için klinik becerilerin geliştirilmesinde asgari ve makul risklerin bulunduğu farkına varmak önemlidir (Gladding ve Crockett, 2019).

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmada ortaya çıkan sonuçların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca araştırma bulgularına ve ileride yapılacak araştırmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

6.1. Sonuç

Bu araştırmanın birinci alt problemine göre, psikolojik danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumunu ölçmek için bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Bu kapsamda ölçeğin, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda, AFA bulgusu, ölçeğin tek boyutlu bir yapıdan oluştuğuna işaret etmiştir. DFA bulguları, tek faktörlü yapının iyi uyum indekslerine sahip olduğunu göstermiştir. Yapılan güvenilirlik çalışmaları, ölçekteki maddelerin psikolojik danışma sürecinde danışmanların maneviyata ilişkin tutumlarını ayırt ettiklerini ve ayrıca aynı tutumu ölçmeye yönelik maddeler olduklarını saptamıştır. Ölçek, 5'li Likert tipinde olup maddeleri pozitif yönde puanlanmaktadır. Ölçekten en düşük 7, en yüksek 35 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan, psikolojik danışmanların terapötik süreçte manevi boyutun ele alınmasına ilişkin tutumlarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemine bağlı olarak, danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya ilişkin tutumları cinsiyetleri bakımından anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Araştırmanın üçüncü alt problemine bağlı olarak, danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya ilişkin tutumları eğitim düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Araştırmanın dördüncü alt problemine bağlı olarak, danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya ilişkin tutumları mesleki kıdemleri bakımından anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Araştırmanın beşinci alt problemine bağlı olarak, psikolojik danışmanların manevi yönelimleri ve etkili danışman niteliklerinden entelektüel yeterlik ve esneklik

boyutları danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde yordamıştır. Bu değişkenlerden manevi yönelim ve esneklik danışmada manevi konulara yönelik tutumu pozitif yönde, entelektüel yeterlik ise negatif yönde yordamıştır. Danışmanların danışmada manevi konular hakkındaki tutumlarına ilişkin toplam varyansın %21'nin danışmanların manevi yönelimi ve etkili danışman nitelikleri ile açıklandığı saptanmıştır.

6.2. Öneriler

Aşağıda araştırmada ortaya çıkan bulgulara ve bu konuda ileride yapılacak çalışmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

6.2.1. Araştırma Bulgularına Göre Öneriler

1. Bu araştırma kapsamında geliştirilen ve psikometrik özellikleri sınanan PDMDTÖ, hem psikolojik danışman adayları hem de çeşitli kurumlarda çalışan danışmanlarla danışma sürecinde maneviyat konusundaki bakış açılarını çeşitli değişkenlerle değerlendirmek amacıyla kullanılabilir.
2. Ülkemizde 2019 yılından itibaren rehberlik ve psikolojik danışma lisans eğitim müfredatına “manevi danışmanlık” dersinin konulduğu göz önüne alındığında, danışman adaylarını bu doğrultuda daha donanımlı yetiştirebilmek için PDMDTÖ’nden yararlanılabilir.
3. Bu araştırmada PDMDTÖ puanları cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki kıdeme göre bir farklılık göstermemiştir. Bu araştırma İstanbul ilinde ve okul ve RAM’da çalışan danışmanlarla gerçekleştirilmiştir. İleride bu ölçek kullanarak farklı illerde ve alanlarda çalışan danışmanların cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki kıdemlerine yönelik çalışmalar yapılabilir ve yeni bulgular elde edilebilir.
4. Bu araştırmada, psikolojik danışmanların manevi yönelimleri ve etkili danışman niteliklerinden entelektüel yeterlik ve esneklik boyutları danışmada manevi konuları ele almalarına yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde yordamıştır. Bu değişkenlerden manevi yönelim ve esneklik danışmada manevi konulara yönelik tutumu pozitif yönde, entelektüel yeterlik ise negatif yönde yordamıştır. Bu sonuçlar, ileride bu konuda çalışma yapmak isteyen

psikolojik danışman eğitimcileri ve psikolojik danışmanlara çalışmalarında veri kaynağı olarak kullanılabilir.

5. Bu araştırmada etkili danışman niteliklerinden enerji, destek, iyi niyet ve öz farkındalık özelliklerinin danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları yordamadığı; esneklik özelliğinin pozitif yönde, entelektüel yeterlik özelliğinin ise negatif yönde yordadığı görülmüştür. Türkiye’de rehberlik ve psikolojik danışma eğitim programlarında müfredata 2019 yılından itibaren lisans düzeyinde “manevi danışmanlık” dersi konulmuştur. Ayrıca danışman eğitim programlarında etkili danışman becerileri ve niteliklerine yönelik dersler verilmektedir. Bundan sonra verilecek eğitimlerde, terapötik ilişkinin gücü ve etkinliği bağlamında danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutum ile etkili danışman nitelikleri birbiriyle ilişkilendirilebilir, danışman adaylarının bu yönde duyarlılık ve farkındalık kazanmaları sağlanabilir.
6. Bu araştırmada, danışmanların manevi yönelimlerinin danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını pozitif yönde yordadığı saptanmıştır. Buna göre danışmanların ve danışman adaylarının kendi maneviyatlarını keşfetmeleri ve maneviyata yönelik farkındalık düzeylerini artırmaları için eğitim programları geliştirilebilir.

6.2.2. İleride Yapılacak Çalışmalar İçin Öneriler

1. Bu araştırma İstanbul ilinde resmi okullarda ve rehberlik araştırma merkezlerinde görev yapan psikolojik danışmanlarla gerçekleştirilmiştir. Farklı bölgelerde ve serbest çalışan danışmanlarla benzer çalışmalar yapılabilir. Böylece bu araştırmanın bulgularını karşılaştırma olanağı elde edilebilir.
2. Bu araştırma, sadece psikolojik danışmanlar ile yapılmıştır. Diğer ruh sağlığı uzmanları, psikiyatristler, psikologlar ve sosyal çalışmacılar ile benzer çalışmalar yapılabilir ve bulgular karşılaştırılabilir.
3. Bu araştırma, psikolojik danışmada maneviyat ile ilgili herhangi bir ders almayan danışmanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda 2019 yılından itibaren lisans düzeyinde “manevi danışmanlık” dersi konulduğu göz önüne

alındığında, ilerleyen zamanlarda bu dersi alan danışmanlar üzerinde benzer bir çalışma yapılabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir.

4. Psikolojik danışmada maneviyatı ele almaya yönelik tutum ile danışmada maneviyatı müdahale aracı olarak dahil etmek birbirinden farklıdır. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda danışmanların maneviyatı ele almaya yönelik tutumları ile danışmada maneviyatı müdahale aracı olarak kullanmaları arasındaki ilişkiler incelenebilir.
5. Psikolojik danışmanlar, danışma sürecini güçlendirecek şekilde manevi konuları nasıl bütünleştirebilir, değerlendirebilir veya kullanabilir? Bu konular üzerinde araştırmalara gereksinim vardır. İleride yapılacak çalışmalarda bu konular tek tek ele alınıp incelenebilir.
6. Bu araştırmada manevi yönelim ve etkili danışman nitelikleri açısından danışmanların tutumları incelenmiştir. Türkiye’de psikolojik danışmada ve psikoterapide maneviyat henüz yeni bir alan sayılabilir. Bu nedenle bu konuda çeşitli çalışmalara ihtiyaç vardır. Örneğin başka çalışmalarda danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumları etkileyen diğer faktörleri belirlemeye yönelik araştırmalar yapılabilir. Böylece psikolojik danışmanların hizmet kalitesinin yükseltilmesi hedeflenebilir.
7. Bu araştırma, ‘psikolojik danışmada maneviyat’ ile ilgili herhangi bir ders almayan danışmanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. İleride sürekli eğitim kapsamında, ‘danışmanlara psikolojik danışmada maneviyat’ hakkında hizmet içi eğitim verilip bu konuda farkındalık sağlanabilir.
8. Rehberlik ve psikolojik danışman eğitiminde 2109 yılından itibaren lisans düzeyinde “manevi danışmanlık” zorunlu ders olarak konulmuştur. Böyle bir dersin içeriğinin nasıl şekilleneceği, verilecek eğitimde maneviyat algısının Türkiye’nin kültürel yapısına uygun nasıl tasarlanacağı konusunda, doğrudan danışman eğitimcilerinin, danışmanların ve danışman adaylarının bakış açılarını yansıtan araştırmalar yapılabilir.
9. Ülkemizde dini danışma hizmeti olarak verilen maneviyat uygulamalarıyla psikolojik danışmayla bütünleştirilmiş maneviyat uygulamaları arasındaki

farkları ortaya koyabilecek araştırmalar yapılabilir. Böylece her iki çalışma alanının kendine özgü sınırları ve benzer yönleri belirlenebilir. Benzer alanlarda hizmet veren her iki kurumsal yapının birbirinin alanına müdahalesi ve birbirine alternatif oluşturuyor olma durumu konusundaki belirsizlik giderilmiş olur.

10. Psikolojik danışmada maneviyatın ele alınmasında danışan bakış açısı da önemlidir. Dolayısıyla potansiyel danışanların ve daha önce danışma almış ya da henüz danışma alan danışanların bu konudaki algıları ve bakış açıları üzerine çalışmalar yapılabilir.
11. Maneviyatın fiziksel, duygusal, psikolojik ve mental sağlık üzerindeki etkileri araştırılabilir. Bu tür çalışmalara, dünyada yapılan çalışmalarla kıyaslandığında, Türkiye’de az rastlanmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, sağlıklı yaşam üzerine geliştirilecek psikoeğitim programları için bir zemin oluşturabilir.
12. Bu araştırmada danışmanların manevi yönelimleri danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlar ile incelenmiştir. Başka çalışmalarda danışmanların manevi yönelimlerinin stres, tükenmişlik ve şefkat yorgunluğu gibi mesleki zorluklarla ilişkisi araştırılabilir. Ayrıca danışmanların manevi yönelimleri ile empati gibi özellikler arasındaki ilişkiler de araştırılabilir. Böylece ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilip danışmanların kişisel bakımları ve gelişimlerine yönelik psikoeğitim programları için veri sağlanabilir.
13. Etkili psikolojik danışman özellikleri güçlü terapötik ilişkiyi ve başarılı danışma uygulamasını içermektedir. Bu nedenle psikolojik danışmanların etkinliğini inceleyen araştırmalar yapılabilir. Bu şekilde danışmanların uygulamalarında daha iyi sonuçlar almaları hedeflenebilir.

KAYNAKLAR

- Adams, J. R. (2012). Spiritual issues in counseling: What do students perceive they are being taught? *Counseling and Values*, 57(1), 66-80. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2012.00009.x
- Aggs, C. ve Bambling, M. (2010). Teaching mindfulness to psychotherapists in clinical practice: The mindful therapy programme. *Counselling and Psychotherapy Research*, 10(4), 278-286. doi:org/10.1080/14733145.2010.485690
- Allport, G. W. (2004). *Birey ve dini* (çev. B. Sambur). Ankara: Elis Yayınları.
- American Counseling Association. (2010). *20/20: Consensus definition of counseling*. <https://www.counseling.org/about-us/about-aca/20-20-a-vision-for-the-future-of-counseling/consensus-definition-of-counseling> adresinden erişilmiştir.
- American Counseling Association. (2014). *Code of ethics*. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf> adresinden erişilmiştir.
- American Counseling Association. (t.y). *Divisions*. <https://www.counseling.org/about-us/divisions-regions-and-branches/divisions> adresinden erişilmiştir.
- American Counseling Association. (2015). *The ACA encyclopedia of counseling* (pp. 517-521). John Wiley & Sons. doi:10.1002/9781119221548.ch19
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. Arlington: American Psychiatric Publishing.
- American Psychological Association. (t.y). *About society for the psychology of religion and spirituality*. <https://www.apadivisions.org/division-36/about> adresinden erişilmiştir.
- Ano, G. G. ve Vasconcelles, E.B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61, 461-480. doi:org/10.1002/jclp.20049
- Ano, G. G. ve Pargament, K. I. (2013). Predictors of spiritual struggles: An exploratory study. *Mental Health, Religion & Culture*, 16 (4), 419-434. doi:org/ 10.1080/13674676.2012.680434

- Antalyalı, Ö. L. (2008). Varyans analizi. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (s. 129-182). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Association for Spiritual, Ethical and Religious Values in Counseling. (2015). *Spiritual competencies: Competencies for addressing spiritual and religious issues in counseling*. <http://www.aservic.org/resources/spiritual-competencies/> adresinden erişilmiştir.
- Association for Spiritual, Ethical and Religious Values in Counseling. (2017). *Bylaws*. <http://www.aservic.org/wp-content/uploads/2018/07/ASERVIC-2017-Bylaws-Revised-3-16-17-ACA-Approved-10-2017-1.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Association for Spiritual, Ethical and Religious Values in Counseling. (t.y). *ASERVIC white paper*. <http://www.aservic.org/resources/aservic-white-paper-2/> adresinden erişilmiştir.
- Aten, J. D. ve Leach, M. M. (2009). A primer on spirituality and mental health. In J. D. Aten and M. M. Leach (Eds.) *Spirituality and the therapeutic process: A comprehensive resource from intake to termination* (1st ed., pp. 9-14). American Psychological Association: Washington DC.
- Barnett, J. E. (2016). Are religion and spirituality of relevance in psychotherapy? *Spirituality in Clinical Practice*, 3 (1), 5-9. doi/10.1037/scp0000093
- Bartoli, E. (2007). Religious and spiritual issues in psychotherapy practice: Training the trainer. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 44(1), 54-65. doi/10.1037/0033-3204.44.1.54
- Basham, A. ve Sedlacek, W. E. (2009). Validity. *The ACA encyclopedia of counseling*, (pp. 557). ACA.
- Benjamin, P. ve Looby, J. (1998). Defining the nature of spirituality in the context of Maslow's and Rogers's theories. *Counseling and Values*, 42(2), 92-100. doi.org/10.1002/j.2161-007X.1998.tb00414.x
- Benner, D. G. (1989). Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy. *Journal of Psychology and Christianity*, 8(1), 19-30.
- Benner, D. G. (2003). *Strategic pastoral counseling: A short-term structured model* (2nd ed.). Grand Rapids, MI: Baker Academic.

- Benner, D. G. (2005). Intensive soul care: Integrating psychotherapy and spiritual direction. In L. Sperry, and E. P. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 287–306). Washington, DC: American Psychological Association.
- Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C. ve Rude, S. P. (2003). Spiritual development in childhood and adolescence: Toward a field of inquiry. *Applied developmental science*, 7 (3), 205-213. doi.org/10.1207/S1532480XADS0703_12
- Bergin, A. E. (1984). Proposed values for guiding and evaluating counseling and psychotherapy. *Counseling and Values*, 29(2), 99-116. doi.org/10.1002/j.2161-007X.1984.tb00441.x
- Beutler, L. E. ve Bergan, J. (1991). Value change in counseling and psychotherapy: A search for scientific credibility. *Journal of Counseling Psychology*, 38(1), 16-24.
- Bishop, D.R. (1992). Religious values as cross-cultural issues in counseling. *Counseling and Values*, 36, 179-191. doi.org/10.1002/j.2161-007X.1992.tb00786.x
- Bluemlein, J. S. (2003). *Professional helpers' perceptions of spirituality in the counseling process*. Unpublished doctoral dissertation, University of Cincinnati, Ohio.
- Bohecker, L., Schellenberg, R. ve Silvey, J. (2017). Spirituality and religion: The ninth CACREP core curriculum area. *Counseling and Values*, 62(2), 128-143. doi.org/10.1002/cvj.12055
- Brady, M. J., Peterman, A. H., Fitchett, G., Mo, M. ve Cella, D. (1999). A case for including spirituality in quality of life measurement in oncology. *Psycho-Oncology*, 8, 417-428. doi: 10.1002/(SICI)1099-1611(199909/10)8:5%3C417AID-PON398%3E3.0.CO2-4
- Brooks, C. W., Jr. ve Matthews, C. O. (2000). The Relationship Among Substance Abuse Counselors' Spiritual Well-Being, Values, and Self-Actualizing Characteristics and the Impact on Clients' Spiritual Well-Being. *Journal of Addictions & Offender Counseling*, 21(1), 23-33. doi.org/10.1002/j.2161-1874.2000.tb00149.x

- Brown, D. R., Johnson, E. P. ve Parrish, M. S. (2007). *Spirituality assessments: Limitations and recommendations*. <http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas07/Brown.htm> adresinden erişilmiştir.
- Brown, D. R., Carney, J. S., Parrish, M. S. ve Klem, J. L. (2013). Assessing spirituality: The relationship between spirituality and mental health. *Journal of spirituality in mental health*, 15(2), 107-122. doi:10.1080/19349637.2013.776442
- Brown, O., Elkonin, D. ve Naicker, S. (2013). The use of religion and spirituality in psychotherapy: Enablers and barriers. *Journal of religion and health*, 52(4), 1131-1146. doi:10.1007/s10943-011-9551-z
- Burke, J. F. (2001). *Dealing with issues of spirituality when they emerge in the counseling process*. Unpublished doctoral dissertation, Fordham University, New York.
- Burke, M. T., Chauvin, J. C. ve Miranti, J. G. (2005). *Religious and spiritual issues in counseling: Applications across diverse populations*. New York: Brunner-Routledge.
- Butts, C. M. ve Gutierrez, D. (2018). Expanding Intake Assessment to Incorporate Spirituality Using Five Functional Tasks. *Counseling and Values*, 63(2), 147-163. doi:org/10.1002/cvj.12085
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (12. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.
- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (7. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Captari, L. E., Hook, J. N., Hoyt, W., Davis, D. E., McElroy-Heltzel, S. E. ve Worthington, E. L., Jr. (2018). Integrating clients' religion and spirituality within psychotherapy: A comprehensive meta-analysis. *Journal of clinical psychology*, 74(11), 1938-1951.

- Carlson, T., Erickson, M. J. ve Seewald-Marquardt, A. (2002). The spiritualities of therapists' lives. *Journal of Family Psychotherapy*, 13(3-4), 215-236. doi:org/10.1300/J085v13n03_01
- Carlson, T., Kirkpatrick, D., Hecker, L. ve Killmer, M. (2002). Religion, spirituality and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *The American Journal of Family Therapy*, 30(2), 157-171. doi.org/10.1080/019261802753573867
- Carlson, T., McGeorge, C. R. ve Anderson, A. (2011). The importance of spirituality in couple and family therapy: A comparative study of therapists' and educators' beliefs. *Contemporary family therapy*, 33(1), 3-16.
- Cashwell, C. S. ve Watts, R. E. (2010). The new ASERVIC competencies for addressing spiritual and religious issues in counseling. *Counseling and Values*, 55(1), 2-5. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2010.tb00018.x
- Cashwell, C. S. ve Young, J. S. (Eds.). (2011a). *Integrating spirituality and religion into counseling: A guide to competent practice* (2nd ed.). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Cashwell, C. S. ve Young, J. S. (2011b). Integrating spirituality and religion into counseling: An introduction. In C. S. Cashwell and J. S. Young (Eds.), *Integrating spirituality and religion into counseling: A guide to competent practice* (2nd ed., pp. 1-24). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Cashwell, C. S., Bentley, D. P. ve Bigbee, A. (2007). Spirituality and counselor wellness. *The Journal of Humanistic Counseling*, 46(1), 66-81.
- Cashwell, C. S., Bentley, D. P. ve Yarborough, P. (2007). The only way out is through: The peril of spiritual bypass. *Counseling and Values*, 51, 139-148. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2007.tb00071.x
- Cashwell, C. S., Glossoff, H. L. ve Hammonds, C. (2011). Spiritual bypass: A preliminary investigation. *Counseling and Values*, 54, 162-174. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2010.tb00014.x
- Cashwell, C. S., Young, J. S., Crockett, J., Fulton, C., Giordano, A., Tate, N., Willis, B., Welch, M. ve Wyatt, L. (2013). Clinical behaviors for addressing

- religious/spiritual issues: Do we “practice what we preach”? *Counseling and Values*, 58, 45-58. doi:10.1002/j.2161-007X.2013.00024.x
- Chandler, C. K., Holden, J. M. ve Kolander, C. A. (1992). Counseling for spiritual wellness: Theory and practice. *Journal of Counseling and Development*, 71, 168-175. doi.org/10.1002/j.1556-6676.1992.tb02193.x
- Cheston, S. E. (2000). Spirituality of encouragement. *Journal of Individual Psychology*, 56(3), 296-305.
- Cheston, S. E., Piedmont, R. L., Eanes, B. ve Lavin, L. P. (2003). Changes in clients' images of God over the course of outpatient therapy. *Counseling and Values*, 47, 96-108. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2003.tb00227.x
- Chou, W. M. ve Bermender, P. A. (2011). Spiritual integration in counseling training: A study of students' perceptions and experiences. http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_98.pdf adresinden erişilmiştir.
- Ciccarelli, S. K. ve White, J. N. (2016). *Psikoloji* (çev. Ed. D. N. Şahin). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal eser 2015 yılında basılmıştır)
- Cochran, J. L. ve Cochran, N. H. (2015). *The heart of counseling: Counseling skills through therapeutic relationships* (2nd ed.). Routledge.
- Colistra, A. L. (2012). *Does spiritual well-being predict job satisfaction and burnout among substance abuse counselors*. Unpublished doctoral dissertation, University of North Carolina.
- Corey, G. (2012). *Theory and practice of counseling and psychotherapy* (9th ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Corey, G., Corey, M. S. ve Callanan, P. (2011). *Issues and ethics in the helping profession* (8th ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Cormier, S. ve Hackney, H. (2014). *Psikolojik danışma stratejiler ve müdahaleler* (çev. Ed. S. Doğan). Ankara: PEGEM akademi.
- Cornish, M. A., Wade, N. G. ve Post, B. C (2012). Attending to religion and spirituality in group counseling: Counselors' perceptions and practices. *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 16(2), 122-137. doi/10.1037/a0026663

- Corsini, R. J. (2012). Giriş. R. J. Corsini ve D. Wedding (Ed.). *Modern psikoterapiler* (çev. E. Güzelyazıcı, S. Darcan- Çiftçi ve M. Türkoğlu, s. 19-38). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Corveleyn, J. (2000). In defense of benevolent neutrality: Against a "spiritual strategy". *Individual Psychology*, 56(3), 343-352.
- Counsel for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs. (2001). *CACREP 2001 standards*. Alexandria, VA: Author. <http://www.cacrep.org/2001standards.html> adresinden erişilmiştir.
- Counsel for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs. (2009). *CACREP 2009 standards*. Alexandria, VA: Author. [http://www.cacrep.org/doc/2009 standards with cover.pdf](http://www.cacrep.org/doc/2009%20standards%20with%20cover.pdf) adresinden edinilmiştir.
- Counsel for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs. (2016). *CACREP 2016 standards*. Alexandria, VA: Author. <https://www.cacrep.org/for-programs/2016-cacrep-standards/> adresinden edinilmiştir.
- Coyle, J. (2002). Spirituality and health: Towards a framework for exploring the relationship between spirituality and health. *Journal of advanced nursing*, 37(6), 589-597. doi.org/10.1046/j.1365-2648.2002.02133.x
- Crano, W. D., Brewer, M. B. ve Lac, A. (2015). *Principles and methods of social research* (3rd ed.). Routledge.
- Cummins, P. N., Massey, L. ve Jones, A. (2007). Keeping ourselves well: Strategies for promoting and maintaining counselor wellness. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 46(1), 35-49. doi.org/10.1002/j.2161-1939.2007.tb00024.x
- Curtis, R. C. ve Davis, K. M. (1999). Spirituality and multimodal therapy: A practical approach to incorporating spirituality in counseling. *Counseling and Values*, 43, 199-210. doi.org/10.1002/j.2161-007X.1999.tb00143.x
- Curtis, R. C. ve Glass, J. S. (2002). Spirituality and counseling class: A teaching model. *Counseling and Values*, 47, 3-12. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2002.tb00219.x
- Çapri, B. ve Demiröz, Z. (2016). Duygusal zekâ düzeyi ve psikolojik danışma öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkide etkili psikolojik danışman niteliklerinin

- aracı rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 1037-1048. doi.org/10.17860/mersinefd.282399
- Çokluk, Ö, Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Çok değişkenli İstatistik* (3.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- D'Souza, R. ve Rodrigo, A. (2004). Spiritually augmented cognitive behavioural therapy. *Australasian Psychiatry*, 12(2), 148-152. doi:org/10.1080%2Fj.1039-8562.2004.02095.x
- Dailey, S. F., Curry, J. R., Harper, M. C., Hartwig Moorhead, H. J. ve Gill, C. S. (2011). *Exploring the spiritual domain: Tools for integrating spirituality and religion in counseling*. http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_99.pdf adresinden 20.04.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Daniels, C. ve Fitzpatrick, M. (2013). Integrating Spirituality in Counselling and Psychotherapy: Theoretical and Clinical Perspectives. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy/Revue Canadienne de Counseling et de Psychothérapie*, 47(3), 315-341.
- Davis, D. E., Rice, K., Hook, J. N., Van Tongeren, D. R., DeBlaere, C., Choe, E. ve Worthington, E. L., Jr. (2015). Development of the sources of spirituality scale. *Journal of Counseling Psychology*, 62(3), 503-513. doi/10.1037/cou0000082
- Davison, S. N. ve Jhangri, G. S. (2013). The relationship between spirituality, psychosocial adjustment to illness, and health-related quality of life in patients with advanced chronic kidney disease. *Journal of Pain and Symptom Management*, 45, 170–178. doi:10.1016/j.jpainsymman.2012.02.019
- Delaney, H. D., Miller, W. R. ve Bisoño, A. M. (2007). Religiosity and spirituality among psychologists: A survey of clinician members of the American Psychological Association. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38, 538-546. doi:10.1037/0735-7028.38.5.538
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development theory and applications* (4th ed.). California: SAGE Publications.
- Di Benedetto, M. ve Swadling, M. (2014). Burnout in Australian psychologists: Correlations with work-setting, mindfulness and self-care behaviours.

Psychology, health & medicine, 19(6), 705-715. doi.org/10.1080/13548506.2013.861602

Dillon, M. ve Wink, P. (2003). Religiousness and spirituality: Trajectories and vital involvement in late adulthood. In M. Dillon (Ed.), *Handbook of the Sociology of Religion* (pp.179-189). Cambridge University Press.

Dillon, M., Wink, P. ve Fay, K. (2003). Is spirituality detrimental to generativity? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(3), 427-442. doi:org/10.1111/1468-5906.00192

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye’de dini hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dlugos, R. F. ve Friedlander, M. L. (2001). Passionately committed psychotherapists: A qualitative study of their experience. *Professional Psychology-Research and Practice*, 32, 298-304.

Dobmeier, R. A. ve Reiner, S. M. (2012). Spirituality in the counselor education curriculum: A national survey of student perceptions. *Counseling and Values*, 57,47-65. doi:org/ 10.1002/j.2161-007X.2012.00008.x

Doğan, T. (2004). *Üniversite öğrencilerinin iyilik halinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duncan, B. L., Miller, S. D., Wampold, B. E. ve Hubble, M. A. (Eds.). (2010). *The heart and soul of change: Delivering what works in therapy* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat algısı ve diğerkâmlıkla ilişkisi (kan bağışi örneğinde türkiye ve amerika karşılaştırmalı nitel bir araştırma)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Egan, G. (1997). *Psikolojik danışmaya giriş* (çev. Füsün Akkoyun). Ankara: From Ofset.

Ekşi, H., Takmaz, Z. ve Kardaş, S. (2016). Spirituality in psychotherapy settings: A phenomenological inquiry into the experiences of Turkish health professionals. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1, 89-108. doi:org/10.12738/spc.2016.1.0005

- Elkins, D. N. (2005). A humanistic approach to spirituality oriented psychotherapy. In L. E. Sperry and E. P. Shafranske (Eds.). *Spiritually oriented psychotherapy* (p.131-151). Washington, DC: American Psychological Association.
- Elkins, D. N. (2015). Beyond religions: Toward a humanist spirituality. In K. J. Schneider, J. F. Pierson, and J. F. T. Bugental (Eds.). *The handbook of humanistic psychology: Theory, research, and practice* (2nd ed., pp. 681-692). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A. ve Saunders, C. (1988). Toward a humanistic-phenomenological spirituality. *Journal of Humanistic Psychology*, 28, 5-18. doi:org/10.1177%2F0022167888284002
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I*. Ankara: Pegem Akademi.
- Euronews. (2019). *KONDA'nın toplumsal raporuna göre Türkiye'de inançsızlık yükselişte*. <https://tr.euronews.com/2019/01/03/konda-nin-toplumsal-degisim-raporuna-gore-turkiye-de-inancsizlik-yukseliste> adresinden erişilmiştir.
- Everts, J. F. ve Agee, M. N. (1995). Including spirituality in counselor education: Issues for consideration, with reference to a New Zealand example. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 17, 291-302. doi: 10.1007 /BF01407745
- Falender, C. A. ve Shafranske, E. P. (2004). *Clinical supervision: A competency-based approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Fallot, R. D. (2001). Spirituality and religion in psychiatric rehabilitation and recovery from mental illness. *International Review of Psychiatry*, 13, 110-116. doi:org/10.1080/09540260120037344
- Feltham, C. (2000). An introduction to counselling and psychotherapy. In S. Palmer (Ed.). *Introduction to counselling and psychotherapy: The essential guide* (pp. 3-10). Sage. doi:org/10.4135/9781446279755
- Feltham, C. ve Dryden, W. (1993). *Dictionary of Counselling*. London: Whurr.
- Feltham, C., Hanley, T. ve Winter, L. A. (Eds.). (2017). *The SAGE handbook of counselling and psychotherapy*. Sage.

- Fereday, L. B. (2011). *Counselor self-care instrument development: An exploration of cognitive-emotional, relational, physical, and spiritual self-care*. Unpublished doctoral dissertation. USA: University of Kentucky.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4th ed.). SAGE Publications Ltd.
- Fox, J., Caswell, C. S. ve Picciotto, G. (2017). The opiate of the masses: Measuring spiritual bypass and its relationship to spirituality, religion, mindfulness, psychological distress, and personality. *Spirituality in Clinical Practice*, 4(4), 274-287. doi:10.1037/scp0000141
- Francis, J. (2011). *Religious and spiritual beliefs, practices, professional attitudes and behaviors of clinical and counseling psychology interns*. Unpublished doctoral dissertation, Pepperdine University.
- Frankl, V. E. (1993). *İnsanın anlam arayışı* (çev. S. Budak). Ankara: Öteki Yayınevi. (Eserin orijinali 1946'da basılmıştır)
- Frazier, R. E. ve Hansen, N. D. (2009). Religious/spiritual psychotherapy behaviors: Do we do what we believe to be important? *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(1), 81-96. doi:10.1037/a0011671
- Fromm, E. (1996). *Psikanaliz ve din* (çev. A. Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fukuyama, M. A. ve Sevig, T. D. (1997). Spiritual issues in counseling: A new course. *Counselor Education and Supervision*, 36(3), 233-244. doi:org/10.1002/j.1556-6978.1997.tb00391.x
- Garner, C. M., Webb, L. K., Chaffin, C. ve Byars, A. (2017). The soul of supervision: Counselor spirituality. *Counseling and Values*, 62(1), 24-36. doi:org/10.1002/cvj.12047
- George, D. ve Mallery, M. (2019). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update* (15. ed.). Routledge.
- George, L. K., Larson, D. B., Koenig, H. G. ve McCullough, M. E. (2000). Spirituality and health: What we know, what we need to know. *Journal of social and clinical psychology*, 19(1), 102-116. doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.102

- Gerrig, R. J. ve Zimbardo, P.G. (2012). *Psikoloji ve yaşam* (çev. G. Sart). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal eser 2010 yılında basılmıştır)
- Giles, J. H. (2013). *The role of spirituality in therapist self-care: An exploration of students beliefs and practices*. Unpublished master's thesis, North Dakota State University. US
- Gill, C., Harper, M. ve Dailey, S. (2011). Assessing the spiritual and religious domain. In C. S. Cashwell & J. S. Young (Eds.), *Integrating spirituality and religion into counseling: A guide to competent practice* (2nd ed., pp. 141-162). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Giordano, A., Prosek, E. ve Hastings, T. (2016). Examining college counselors' integration of religion and spirituality into substance abuse counseling. *Journal of Addictions & Offender Counseling*, 37(2), 102-115. doi:org/10.1002/jaoc.12019
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik danışma* (çev. N. Voltan Acar). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orjinal eser 2009 yılında basılmıştır)
- Gladding, S. T. ve Crockett, J. E. (2019). Religious and spiritual issues in counseling and therapy: Overcoming clinical barriers. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 21(2), 152-161. doi.org/10.1080/19349637.2018.1476947
- Goin, M. K. (2005). Practical psychotherapy: A current perspective on the psychotherapies. *Psychiatric Services*, 56(3), 255-257.
- Gold, J. M. (2010). *Counseling and spirituality: Integrating spiritual and clinical orientations*. New York, NY: Pearson.
- Good, J. J. (2010). *Integration of spirituality and cognitive-behavioral therapy for the treatment of depression*. Unpublished doctoral dissetation, Philadelphia College of Osteopathic Medicine, US.
- Grams, W. A., Carlson, T. S. ve McGeorge, C. R. (2007). Integrating spirituality into family therapy training: An exploration of faculty members' beliefs. *Contemporary Family Therapy*, 29, 147-161.
- Gravetter, J. F. ve Forzano, L. B. (2012). *Research methods for the behavioral sciences* (4th ed.). Wadsworth, Cengage Learning.

- Grencavage, L. M. ve Norcross, J. C. (1990). Where are the commonalities among the therapeutic common factors? *Professional Psychology: Research and Practice*, 21(5), 372-378. doi/10.1037/0735-7028.21.5.372
- Grimm, D. W. (1994). Therapist spiritual and religious values in psychotherapy. *Counseling and Values*, 38, 154-164. doi:org/10.1002/j.2161-007X.1994.tb00833.x
- Güleç, C. (2009). *Pozitif ruh sağlığı*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Güler, D. (2018). *Psikolojik danışman adaylarının öz-bakım davranışlarını geliştirmek amacıyla Psikolojik danışmanlarda öz-bakım dersinin tasarlanması ve uygulanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Hackney, H. ve Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri* (çev. T. Ergene ve S. Aydemir Sevim). Ankara: Metis Yayıncılık. (Orjinal eser 2005 yılında basılmıştır)
- Haddock, L. R. ve Falkner, J. (2017). Self-Care and self-growth: A professional responsibility. In D. Capuzzi and D. R. Gross (Eds.), *Introduction to the counseling profession* (7th ed., pp. 94 -116). Routledge.
- Hage, S. M. (2006). A closer look at the role of spirituality in psychology training programs. *Professional Psychology: Research and Practice*, 37(3), 303-310. doi/10.1037/0735-7028.37.3.303
- Hage, S. M., Hopson, A., Siegel, M., Payton, G. ve DeFanti, E. (2006). Multicultural training in spirituality: An interdisciplinary review. *Counseling and Values*, 50, 217-234. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2006.tb00058.x
- Halinski, K. H. (2009). *Predicting beginning master's level counselor effectiveness from personal characteristics and admissions data: An exploratory study*. Unpublished doctoral dissertation, University Of North Texas.
- Hardiman, P. ve Simmonds, J. G. (2013). Spiritual well-being, burnout and trauma in counsellors and psychotherapists. *Mental Health, Religion & Culture*, 16(10), 1044-1055. doi:org/10.1080/13674676.2012.732560
- Harper, D. M. (2012). *Influences of five counseling psychologists' spiritual and religious views on their identity and role as counseling psychologists in practice*.

Unpublished doctoral dissertation, New Mexico State University Las Cruces, New Mexico.

- Harrington, D. (2009). *Confirmatory factor analysis*. Oxford University Press.
- Hart, K. E. (1999). A spiritual interpretation of the 12-steps of Alcoholics Anonymous: From resentment to forgiveness to love. *Journal of Ministry in Addiction and Recovery*, 6, 25-39.
- Hathaway, W. L. (1999, August). *Impairment in religious functioning as a clinically significant issue for diagnosis*. In W. L. Hathaway (Chair), Clinically significant religious impairment: Diagnostic and practice issues. Symposium conducted at the 107th Annual Convention of the American Psychological Association, Boston, MA.
- Hathaway, W. L. ve Pargament, K. I. (1990). Intrinsic religiousness, religious coping, and psychosocial competence: A covariance structure analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(4), 423-441. doi: 10.2307/1387310
- Hathaway, W. L., Scott, S. Y. ve Garver, S. A. (2004). Assessing religious/spiritual functioning: A neglected domain in clinical practice? *Professional Psychology: Research and Practice*, 35(1), 97-104. doi/10.1037/0735-7028.35.1.97
- Haug, I. E. (1998). Including a spiritual dimension in family therapy: Ethical considerations. *Contemporary Family Therapy*, 20(2), 181-194.
- Helm, H. M., Hays, J. C., Flint, E. P. Koenig, H. G. ve Blazer, D. G. (2000). Does private religious activity prolong survival? A six-year follow-up study of 3851 older adults. *Journals of Gerontology Series A: Biological and Medical Sciences*, 55, M400-405. doi.org/10.1093/gerona/55.7.M400
- Helmeke, K. B. ve Bischof, G. H. (2002). Recognizing and raising spiritual and religious issues in therapy. *Journal of Family Psychotherapy*, 13(1-2), 195-214. doi:10.1300/J085v13n01_10
- Helminiak, D. A. (2001). Treating spiritual issues in secular psychotherapy. *Counseling and Values*, 45, 163-189. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2001.tb00196.x
- Henriksen, R. C., Jr., Polonyi, M. A., Bornsheuer-Boswell, J. N., Greger, R. G. ve Watts, R. E. (2015). Counseling students' perceptions of religious/spiritual

- counseling training: A qualitative study. *Journal of Counseling and Development*, 93, 59-69. doi:org/10.1002/j.1556-6676.2015.00181.x
- Herman, K. C. (1993). Reassessing predictors of therapist competence. *Journal of Counseling & Development*, 72(1), 29-32. doi:org/10.1002/j.1556-6676.1993.tb02272.x
- Hickson, J., Housley, W. ve Wages, D. (2000). Counselor's perceptions of spirituality in the therapeutic process. *Counseling and Values*, 45, 58-66. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2000.tb00183.x
- Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B. ve Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 30, 51-77. doi:org/10.1111/1468-5914.00119
- Hodge, D. R. (2006). Spiritually Modified Cognitive Therapy: A Review of the Literature. *Social Work*, 51(2), 157-166. doi:org/10.1093/sw/51.2.157
- Hofmann, L. I. (2009). *Spiritualität und Religiosität in der psychotherapeutischen Praxis. Eine bundesweite Befragung von Psychologischen Psychotherapeuten*. Unpublished doctoral dissertation, Carl von Ossietzky Universität, Oldenburg.
- Hook, J. N., Captari, L. E., Hoyt, W., Davis, D. E., McElroy, S. E. ve Worthington, E. L., Jr. (2019). Religion and spirituality. In J. C., Norcross, (Ed.). *Psychotherapy relationships that work: Therapist contributions and responsiveness to patients* (3rd ed., pp. 212-263). New York, US: Oxford University Press.
- Howard Santana, N. Í. (2006). *Qualitative study of the psychologists' perspectives of discussing spiritual issues in therapy*. Unpublished doctoral dissertation, California School of Professional Psychology at Alliant International University, San Diego.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi:org/10.1080/10705519909540118

- Hughes, B. (2011). *The creative use of spirituality to enhance psychotherapy*. http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_101.pdf adresinden edinilmiştir.
- Hull, C. E., Suarez, E. C. ve Hartman, D. (2016). Developing spiritual competencies in counseling: A guide for supervisors. *Counseling and Values*, 61(1), 111-126. doi:org/10.1002/cvj.12029
- Hyman, R. B. ve Woog, P. (1989). Flexibility, the dominant characteristics of effective helpers: A factor analytic study. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 22(3), 151-157. doi.org/10.1080/07481756.1989.12022924
- Ingersoll, R. E. (1994). Spirituality, religion and counseling: Dimension and relationships. *Counseling and Values*, 38(2), 98-111. <http://ehis.ebscohost.com/eds/detail> adresinden erişilmiştir.
- Ingersoll, R. E. (1997). Teaching a course on counseling and spirituality. *Counselor Education And Supervision*, 36, 225-232.
- Ingersoll, R. E. (2004). An integral approach to spiritual wellness in school/counseling settings. *Professional School Counseling*, 7, 301-308.
- İkiz, F. E. (2006). *Danışma becerileri eğitiminin danışmanların empatik eğilim, empatik beceri ve tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- İkiz, F. E. ve Karaca, R. (2011). Danışma becerileri eğitiminin psikolojik danışmanların empatik becerisine etkisi. *e-journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 1585-1595.
- İkiz, F. E. ve Totan, T. (2014). Etkili psikolojik danışman niteliklerinin değerlendirilmesine ilişkin ölçek geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(42), 269-279.
- Jackson, M. ve Thompson, C. L. (1971). Effective counselor: Characteristics and attitudes. *Journal of Counseling Psychology*, 18(3), 249-254. doi:org/10.1037/h0030862
- James, W. (2017). *Dinsel deneyimin çeşitleri: İnsan doğası üzerine bir inceleme* (çev. İ. H. Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (Orjinal eser 1917 yılında basılmıştır)

- Jansen, D. G., Robb, G. P. ve Bonk, E. C. (1970). Characteristics of high-rated and low-rated master's degree candidates in counseling and guidance. *Counselor Education and Supervision*, 9 (3), 162-170. doi.org/10.1002/j.1556-6978.1970.tb01385.x
- Jenkins, C. A. (2009). *Measuring comfort level of counselors-in-training with integrating religion/spirituality in counseling*. Unpublished master thesis, Southern Illinois University, Carbondale.
- Johansen, T. (2010). *Religion and spirituality in psychotherapy an individual psychology perspective*. New York: Springer Publishing Company.
- Johns, R. D. (2017). Stories matter: Narrative themes of counselor educators' religious and spiritual competency. *Counseling and Values*, 62(1), 72-89. doi:org/10.1002/cvj.12050
- Johnson, D., Shertzer, B. ve Linden, J. E. (1967). The relationship of counselor candidate characteristics and counseling effectiveness. *Counselor Education and Supervision*, 6(4), 297-304. doi.org/10.1002/j.1556-6978.1967.tb00940.x
- Johnson, R. (2013). *Spirituality in counseling and psychotherapy*. Hoboken, NJ: John Wiley.
- Johnson, R. A. ve Wichern, D. W. (2007). *Applied multivariate statistical analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Julian, R. (1992). The practice of psychotherapy and spiritual direction. *Journal of religion and health*, 31(4), 309-315.
- Jung, C. G. (1998). *Psikoloji ve din* (çev. R. Karabey). Ankara: Okyanus Yayıncılık. (Orijinal eser 1938'de basılmıştır)
- Jung, C. G. (2005). *Modern man in a search of soul* (W. S. Dell & C. F. Baynes, Trans.). Routledge Classics.
- Jurjewicz, H. (2017). *Assessing the relationship between spirituality and mental health across the adult lifespan*. Unpublished doctoral dissertation, College of Saint Elizabeth, New Jersey.
- Kalaycı, Ş. (2006). *Faktör analizi. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.

- Kaplan, D. (2009). *Structural equation modeling: Foundations and extensions* (Vol. 10). Sage Publications.
- Kaplan, D. M, Tarvydas, V. M. ve Gladding, S. T. (2014). 20/20: A vision for the future of counseling: The new consensus definition of counseling. *Journal of Counseling and Development*, 92, 366-372. doi:org/10.1002/j.1556-6676.2014.00164.x
- Kararmak, Ö. (2004). Tinsel anlayışın psikolojik danışmadaki rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3,22,45-55.
- Kasapoğlu, F. (2016). Manevi Yönelim Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 51-68. doi:org/10.17679/iuefd.16360640
- Kelly, V. A. (2009). Factor analysis. *The ACA encyclopedia of counseling*, (pp.194-195). ACA.
- Kennedy, G. A., Macnab, F. A. ve Ross, J. J. (2015). *The effectiveness of spiritual/religious interventions in psychotherapy and counselling: A review of the recent literature*. Melbourne: PACFA.
- Kılınçer, H. (2017). *Tıp, psikoloji ve ilahiyat öğrencilerinin Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarına yönelik tutumları üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: introducing focus groups. *British Medical Journal*, 311, 299–302. doi.org/10.1136/bmj.311.7000.299
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Newyork: Routledge.
- Knox, S., Catlin, L., Casper, M. ve Schlosser, L. Z. (2005). Addressing religion and spirituality in psychotherapy: Clients' perspectives. *Psychotherapy Research*, 15(3), 287-303. doi.org/10.1080/10503300500090894
- Koenig, H. G. (2004). Religion, spirituality and medicine: Research findings and implications for clinical practice. *Southern Medical Journal*, 97, 1194-1200.

- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Network psychiatry*, 1-34. doi:10.5402/2012/278730
- Koenig, H. G. (2018). *Religion and mental health: Research and clinical applications*. Academic Press. doi:org/10.1016/C2016-0-00979-8
- Koenig, H. G. ve Pritchett, J. (1998). Religion and psychotherapy. In H. G. Koenig (Ed.), *Handbook of religion and mental health* (pp. 323-364). San Diego, CA: Academic Press.
- Koenig, H. G., George, L. K., Hays, J. C., Larson, D. B., Cohen, H. J. ve Blazer, D. G. (1998). The relationship between religious activities and blood pressure in older adults. *International Journal of Psychiatry*, 28, 189-223.
- Koenig, H., Koenig, H. G., King, D. ve Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Korkut-Owen, F., Dost, M. T. ve Bugay, A. (2014). Psikolojik danışman eğitiminde mesleğe ilişkin kişisel eğilimler. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 300-317. doi.org/10.12984/eed.88515
- Kottler, J. (2017). *On being a therapist* (5th ed.). Oxford University Press.
- Kottler, J. A. ve Shepard, D. S. (2014). *Introduction to counseling: Voices from the field* (8th ed.). Cengage Learning.
- Kugelmann, R. (2005). An encounter between psychology and religion: Humanistic psychology and the immaculate heart of Mary Nuns. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 41(4), 347-365.
- Kuzgun, Y. (1997). *Rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Lambert, M.J. (2013). The efficacy and effectiveness of psychotherapy. In M.J. Lambert (Ed.), *Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change* (6th ed., pp. 169-218). Hoboken, NJ: Wiley.
- Lambie, G., Davis, K. ve Miller, G. (2008). Spirituality: Implications for professional school counselors' ethical practice. *Counseling and Values*, 52, 211-223.
- Larson, D. B. ve Koenig, H.G. (2000). Is God good for your health? The role of spirituality in medical care. *Cleveland Clinical Journal of Medicine*, 67(2), 83-84.

- Larson, D. B. ve Larson, S. B. (2003). Spirituality's potential relevance to physical and emotional health: a brief review of the quantitative research. *Journal of Psychology and Theology*, 31(1), 37- 51. doi.org/10.1177%2F009164710303100104
- Lawler, M. A. (2007). *An exploration of therapists' perception of personal and professional spirituality*. Unpublished doctoral dissertation, Capella University, Minneapolis.
- Lawson, G. (2007). Wellness and impairment: A national survey. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 46(1), 20-35.
- Lawson, G. ve Myers, J. E. (2011). Wellness, professional quality of life, and career-sustaining behaviors: What keeps us well? *Journal of Counseling & Development*, 89, 162-171. doi.org/10.1002/j.1556-6678.2011.tb00074.x
- Lawson, G. ve Venart, E. (2005). Preventing counselor impairment: Vulnerability, wellness, and resilience. In G. R. Walz & R. Yep (Eds.), *VISTAS: Perspectives on counseling 2005* (pp. 243-246). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Lawson, G., Venart, E., Hazler, R. J. ve Kottler, J. A. (2007). Toward a culture of counselor wellness. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 46, 5-19. doi.org/10.1002/j.2161-1939.2007.tb00022.x
- Leitz, C. A. ve Hodge, D. R. (2013). Incorporating spirituality into substance abuse counseling: Examining the perspectives of service recipients and providers. *Journal of Social Service Research*, 39, 498-510. doi.org/ 10.1080/01488376.2012.676023
- Lemkuil, J. L. (2007). *Integration of spirituality into clinical practice*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Wisconsin-Milwaukee.
- Lines, D. (2006). *Spirituality in counselling and psychotherapy*. London: SAGE Publications.
- Lipka, M. (2016). "Why America's 'Nones' Left Religion Behind." Pew Research Center. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/08/24/why-americas-nones-left-religion-behind/> adresinden erişilmiştir.

- Ljungberg, K. L. (2006). *The soul of psychotherapy: Incorporating spirituality and religion into diversity training*. Unpublished doctoral dissertation, Argosy University, Hawai.
- Lukof, D. ve Lu, F. (2005). A Transpersonal-Integrative Approach to spiritually oriented psychotherapy. In L. Sperry and E. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 177-206). Washington, DC: American Psychological Association.
- MacDonald, D. (2004). Collaborating with students' spirituality. *Professional School Counseling, 7*(5), 293-300.
- Maher, A. (2006). Incorporating spirituality into the therapeutic setting: Safeguarding ethical use of spirituality through therapist self-reflection. In K. B. Helmeke, C. Sori (Eds.), *The therapist's notebook for integrating spirituality in counseling: Homework, handouts and activities for use in psychotherapy* (pp. 19-28). New York, NY US: Haworth Press.
- Mansager, E. (2000). Individual psychology and the study of spirituality. *Individual Psychology, 56*(3), 371-382.
- Marmara Üniversitesi. (2016). *Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri / Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora programı*. http://dosya.marmara.edu.tr/ebe/MUFREDATLAR/Rehberlik_DR..pdf adresinden erişilmiştir.
- Martin-Causey, T. (2001). *Spirituality as a multicultural consideration: Implications for practice and training*. Unpublished doctoral dissertation, New Mexico State University Las Cruces, New Mexico.
- Martinez, J. S. (2004). *Spiritual interventions in psychotherapy: Client perspectives*. Unpublished doctoral dissertation, Brigham Young University, Utah.
- Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human nature*. New York: Viking.
- Matise, M., Ratcliff, J. ve Mosci, F. (2018). A working model for the integration of spirituality in counseling. *Journal of Spirituality in Mental Health, 20*(1), 27-50. doi:org/10.1080/19349637.2017.1326091
- Matthews, P. J. (2004). *Spirituality and self-efficacy in counseling and social work trainees*. Unpublished doctoral dissertation, University of Arkansas, Arkansas.

- McConnell, K.M., Pargament, K.I., Ellison, C.G. ve Flannelly, K.J. (2006). Examining the links between spiritual struggles and symptoms of psychopathology in a national sample. *Journal of Clinical Psychology*, 62, 1469–1484. doi.org/10.1002/jclp.20325
- McLeod, J. (2003). *An introduction to counselling* (3rd ed.). McGraw-Hill Education (UK).
- McLeod, J. (2013). *An introduction to counselling* (5th ed.). McGraw-Hill Education (UK).
- McWilliams, N. (1994). *Psychoanalytic diagnosis*. New York: Guilford.
- Meezenbroek, E. J., Garssen, B., van den Berg, M., van Dierendonck, D., Visser, A. veSchaufeli, W. B. (2012). Measuring spirituality as a universal human experience: a review of spirituality questionnaires. *Journal of Religion and Health*, 51, 336-354.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyer, D. D. (2012). Techniques for spiritual, ethical and religious counseling using drama therapy to explore religion and spirituality in counselor education. *Counseling and Values*, 57, 241-251.
- Miller, G. (1999). The development of the spiritual focus in counseling and counselor education. *Journal of Counseling and Development*, 77, 498-501. doi.org/10.1002/j.1556-6676.1999.tb02478.x
- Miller, G. (2003). *Incorporating spirituality in counseling and psychotherapy: Theory and technique*. JNew Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Miller, L. (2005). Interpersonal psychotherapy from a spiritual perspective. In Sperry, L., and Shafranske, E. P. (Eds.). *Spiritually oriented psychotherapy* (pp.153-176). Washington DC: American Psychological Association.
- Miller, M. M., Korinek, A. W. ve Ivey, D. C. (2006). Integrating spirituality into training: The Spiritual Issues in Supervision Scale. *American Journal of Family Therapy*, 34, 355-372. doi.org/10.1080/01926180600553811

- Miller, W. R. ve Thoresen, C. E. (1999). Spirituality and healthy. In W. R. Miller (Ed.). *Integrating spirituality into treatment* (pp. 3-18). Washington DC: American Psychological Association.
- Miller, W. R. ve Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion and health. *American Psychologist*, 58, 24-35. doi:10.1037/0003-066X.58.1.24
- Moon, G. W. (2002). Spiritual direction: Meaning, purpose and implications for mental health professionals. *Journal of Psychology and Theology*, 30, 264-275. doi:org/10.1177%2F009164710203000402
- Morgen, K., Morgan, O. J., Cashwell, C. ve Miller, G. (2010). *Strategies for the competent integration of spirituality into addictions counseling training and supervision*. Retrieved from http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas10/Article_84.pdf
- Morrison, J. Q., Clutter, S. M., Pritchett, E. M. ve Demmitt, A. (2009). Perceptions of clients and counseling professionals regarding spirituality in counseling. *Counseling and Values*, 53, 183-194. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2009.tb00124.x
- Moss, R. ve Glowiak, M. V. (2017). The therapeutic alliance and the helping relationship. In D. Capuzzi and D. R. Gross (Eds.), *Introduction to the counseling profession* (7th ed., pp. 145-166). Routledge.
- Murdock, N. L. (2013). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları* (çev. Ed. F. Akkoyun). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orjinal eser 2008 yılında basılmıştır)
- Musick, M. A., Traphagan, J. W., Koeing, H. G. ve Larson, D. B. (2000). Spirituality in physical health and aging. *Journal of Adult Development*, 7(2), 73-86.
- Myers, D. G. ve Dewall, C. N. (2016). *Psikoloji* (çev. Ed. A. Durak Batıgün). Ankara: Palme Yayıncılık. (Orjinal eser 2015 yılında basılmıştır)
- Myers, J. E. (2009). Wellness through social interest: The goal of helping. In T. J. Sweeney (Ed.), *Adlerian counseling and psychotherapy: A practitioner's approach* (pp.33-46). Routledge Taylor & Francis.

- Myers, J. E. ve Sweeney, T. J. (2008). Wellness Counseling: The evidence base for practice. *Journal of Counseling & Development*, 86, 82-493. doi:org/10.1002/j.1556-6678.2008.tb00536.x
- Myers, J. E. ve Williard, K. (2003). Integrating spirituality into counselor preparation: A developmental, wellness approach. *Counseling and Values*, 47(2), 142-155. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2003.tb00231.x
- Myers, J. E., Sweeney, T. J. ve Witmer, J. M. (2000). The wheel of wellness counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling and Development*, 78(3), 251-266. doi:org/10.1002/j.1556-6676.2000.tb01906.x
- Nelson, E. A., Abramowitz, J. S., Whiteside, S. P. ve Deacon, B. J. (2006). Scrupulosity in patients with obsessive-compulsive disorder: Relationship to clinical and cognitive phenomena. *Journal of Anxiety Disorders*, 20(8), 1071-1086. doi:org/10.1016/j.janxdis.2006.02.001
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, religion and spirituality*. New York: Springer Science.
- Neukrug, E. (2016). *The world of the counselor: An introduction to the counseling profession* (5th ed.). Cengage Learning.
- Newberg, A. B. ve D'aquili, E. G. (1998). The neuropsychology of spiritual experience. In H. G. Koenig (Ed.), *Handbook of religion and mental health* (pp. 76-95). San Diego, CA: Academic Press.
- Newberg, A. B. ve Newberg, S. K. (2005). The neuropsychology of religious and spiritual experience. In R. F. Paloutzian and C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (1st ed., pp. 199-215). Guilford Publications.
- Norcross, J. C. (Ed.). (2011). *Psychotherapy relationships that work: Evidence-based responsiveness* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Norcross, J. C. ve Guy, J. D. (2007). *Leaving it at the office: Psychotherapist self-care*. New York: Guilford Press.

- Norcross, J. C. ve Lambert, M. J. (2011). Evidence-based therapy relationships. In J.C. Norcross (Ed.), *Psychotherapy relationships that work: Evidence-based responsiveness* (2nd ed., pp. 3-21). New York: Oxford University Press.
- Norcross, J. C. ve Wampold, B. E. (Eds.). (2019). *Psychotherapy relationships that work: Volume 2: Evidence-based therapist responsiveness* (3rd ed). New York: Oxford University Press.
- Nystul, M. S. (2016). *Introduction to counseling: An art and science perspective* (5th ed.). Sage Publications.
- Ok, Ü. (2006). Türkiye’de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(3), 1-34.
- Oluseyi, A. E. ve Oreoluwa, S. V. (2014). Factorial Composition of Counsellor Effectiveness Scale. *World Journal of Education*, 4(4), 61-69.
- Opatz, J. P. (1986). Stevens Point: A longstanding program for students at a Midwestern University. *American Journal of Health Promotion*, 1(1), 60-67. doi.org/10.4278%2F0890-1171-1.1.60
- Osborn, D., Street, S. ve Bradham-Cousar, M. (2012). Spiritual needs and practices of counselor education students. *Adultspan Journal*, 11(1), 27-38.
- Oxhandler, H. K. ve Parrish, D. E. (2018). Integrating clients’ religion/spirituality in clinical practice: A comparison among social workers, psychologists, counselors, marriage and family therapists, and nurses. *Journal of clinical psychology*, 74(4), 680-694. doi: 10.1002/jclp.22539
- Özdemir, M. (2018). Veri analizi yöntemleri: Nicel ve nitel veri analizi. K. beycioğlu, N. Özer ve Y. Kondakçı (Editörler), *Eğitim yönetiminde araştırma* (s.134-168). Ankara: PEGEM Akademi.
- Özdoğan, Ö. (2005). *İsimsiz hayatlar: Manevi ve psikolojik yaklaşımla arınma ve öze dönüş*, Ankara: Lotus.
- Palmer, D. K. (2010). *Spirituality in therapists and its relationship to mindfulness, empathy, and social desirability*. Unpublished doctoral dissertation, Marywood University, U. S.

- Paloutzian, R. F. ve Park, C. L. (2005). Integrative Themes in the Current Science of the Psychology of Religion. In R. F. Paloutzian and C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (1st ed., pp. 3-20). Guilford Publications.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York, NY: Guilford Press.
- Pargament, K. I. (1999). The psychology of religion and spirituality? Yes and no. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1), 3-16. doi:org/10.1207/s15327582ijpr0901_2
- Pargament, K. I. (2009). The spiritual dimension of coping: Theoretical and practical considerations. In M. de Souza et al. (Eds.), *International handbook of education for spirituality, care and wellbeing* (pp. 209-230). New York: Springer Science.
- Pargament, K. I. (2011). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G. ve Perez, L. M. (2000). A comprehensive measure of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology*, 56, 519-543.
- Pargament, K. I., Murray-Swank, N. A. ve Tarakeshwar, N. (2005). An empirically-based rationale for a spiritually-integrated psychotherapy. *Journal of Mental Health, Religion and Culture*, 8(3), 155-165. doi:10.1080/13694670500138940
- Pargament, K.I., Murray-Swank, N., Magyar, G.M. ve Ano, G.G. (2005). Spiritual struggle: A phenomenon of interest to psychology and religion. In W.R. Miller & H. Delaney (Eds.), *Judeo- Christian perspectives on psychology: Human nature, motivation, and change* (pp. 245-268). Washington, DC: APA Books.
- Pargament, K. I., Desai, K. M. ve McConnell, K. M. (2006). Spirituality: A pathway to posttraumatic growth or decline? In L. G. Calhoun & R. G. Tedeschi (Eds.), *Handbook of posttraumatic growth: Research arvi practice* (pp. 121-137). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Park, C. L. (2005). Religion and meaning. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 295-314). New York: Guilford Press.

- Park, C. L. (2007). Religiousness/spirituality and health: A meaning systems perspective. *Journal of behavioral medicine*, 30(4), 319-328.
- Passmore, N. L. (2003). Religious issues in counseling: Are Australian psychologists “dragging the chain”? *Australian Psychologist*, 38, 183-192.
- Pate, R. H. ve Bondi, A. M. (1992). Religious beliefs and practice: An integral aspect of multicultural awareness. *Counselor Education and Supervision*, 32(2), 108-115. doi/10.1002/j.1556-6978.1992.tb00180.x
- Pate, R. H. ve Hall, M. P. (2005). One approach to a counseling and spirituality course. *Counseling and Values*, 49, 155-160. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2005.tb00262.x
- Patterson, J., Hayworth, M., Turner, C. ve Raskin, M. (2000). Spiritual issues in family therapy: A graduate-level course. *Journal of Marital and Family Therapy*, 26(2), 199-210. doi:10.1111/j.1752-0606.2000.tb00289.x
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme Yöntemleri* (çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: PEGEM Akademi.
- Picciotto, G., Fox, J. ve Neto, F. (2018). A phenomenology of spiritual bypass: Causes, consequences, and implications. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 20(4), 333-354. doi:org/10.1080/19349637.2017.1417756
- Pipes, R. B., Holstein, J. E. ve Aguirre, M. G. (2005). Examining the personal-professional distinction: Ethics codes and the difficulty of drawing a boundary. *American Psychologist*, 60(4), 325–334. doi/10.1037/0003-066X.60.4.325
- Plante, T. G. (2007). Integrating spirituality and psychotherapy: Ethical issues and principles to consider. *Journal of Clinical Psychology*, 63(9), 891-902. doi:10.1002/jclp.20383
- Plumb, A. M. (2011). Spirituality and counselling: Are counsellors prepared to integrate religion and spirituality into therapeutic work with clients? *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy/Revue canadienne de counseling et de psychothérapie*, 45(1), 1-16.
- Pollock, S. (2007). *An investigation of the relationship between graduate counseling students' perceptions of spirituality and counselor self-efficacy in secular and*

- faith-based universities*. Unpublished doctoral dissertation, University of Central Florida.
- Pope, V. T. (1996). *Personality characteristics of effective counselors: The Counselor Characteristic Inventory*. Unpublished doctoral dissertation, Idaho State University, Pocatello.
- Pope, V. T. ve Kline, W. B. (1999). The personal characteristics of effective counselors: What 10 experts think. *Psychological Reports*, 84(3), 1339-1344.
- Post, B. C. ve Wade, N. G. (2014). Client perspectives about religion and spirituality in group counseling. *The Counseling Psychologist*, 42, 601-627. doi.org/10.1177/0011000014524601
- Post, B. C., Wade, N. G. ve Cornish, M. A. (2014). Religion and spirituality in group counseling: Beliefs and preferences of university counseling center clients. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 18, 53–68. doi.org/10.1037/a0034759
- Powers, R. (2005). Counseling and spirituality: A historical review. *Counseling and Values*, 49(3), 217-225. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2005.tb01024.x
- Prest, L. A., Russel, R. ve D'Souza, H. (1999). Spirituality and religion in training, practice and personal development. *Journal of Family Therapy*, 21(1), 60-77. doi.org/10.1111/1467-6427.00104
- Propst, L. R. (1980). A comparison of the cognitive restructuring psychotherapy paradigm and several spiritual approaches to mental health. *Journal of Psychology and Theology*, 8(2), 107-114. doi.org/10.1177/009164718000800202
- Prusak, J. (2016). Differential diagnosis of “Religious or Spiritual Problem” — Possibilities and limitations implied by the V-code 62.89 in DSM-5. *Psychiatria polska*, 50(1), 175-186. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27086337> adresinden erişilmiştir.
- Quillin, A. B. (2003). *Perceptions of the spiritual: An assessment of master's level student counselors' views of spirituality*. Unpublished Doctoral dissertation, Kent State University, Ohio.

- Razali, S. M., Aminah, K. ve Khan, U. A. (2002). Religious–cultural psychotherapy in the management of anxiety patients. *Transcultural Psychiatry*, 39(1), 130-136. doi:org/10.1177%2F136346150203900106
- Richards, P. S. ve Bergin, A. E. (2004). *Casebook for a spiritual strategy for counseling and psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Richards, P. S. ve Bergin, A. E. (2005). *A spiritual strategy for counseling and psychotherapy* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association. doi:10.1037/11214-000
- Richards, P. S. ve Potts, R. (1995). Spiritual interventions in psychotherapy: A survey of the practices and beliefs of AMCAP members. *Association of Mormon Counselors and Psychotherapists Journal*, 21(1), 39-68.
- Richards, P. S., Rector, J. M. ve Tjeltveit, A. C. (1999). Values, spirituality, and psychotherapy. In W. R. Miller (Ed.), *Integrating spirituality into treatment: Resources for practitioners* (pp. 133–160). Washington, DC: American Psychological Association.
- Richards, P.S., Berrett, M. E., Hardman, R. K. ve Eggett, D. L. (2006). Comparative efficacy of spirituality, cognitive, and emotional support groups for treating eating disorder inpatients. *Eating Disorders*, 14(5), 401-415. doi:org/10.1080/10640260600952548
- Rizzuto, A.-M. (2005). Psychoanalytic considerations about spiritually oriented psychotherapy. In L. Sperry and E. P. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 31-50). Washington DC: American Psychological Association. doi:10.1037/10886-002
- Rizzuto, A.-M. ve Shafranske, E. P. (2013). Addressing religion and spirituality in treatment from a psychodynamic perspective. In K. I. Pargament (Ed.). *APA handbook of psychology, religion and spirituality: Vol. 2. An applied psychology of religion and spirituality* (pp. 125-146). Washington DC: American Psychological Association. doi: 10.1037/14046-006

- Robertson, L. A. (2008). *The spiritual competency scale: A comparison to the ASERVIC spiritual competencies*. Unpublished Doctoral dissertation, University of Central Florida Orlando, Florida.
- Robertson, L. A. (2010). The Spiritual Competency Scale. *Counseling and Values*, 55(1), 6-24.
- Robinson, L. A. ve Young, M. E. (2011). The revised ASERVIC spiritual competencies. In C. S. Cashwell & J. S. Young (Eds.), *Integrating spirituality and religion in counseling: A guide to competent practice* (2nd ed., pp. 25-42). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Rochow, S. (2002). *Religion and spirituality within counselling*. Unpublished master thesis, Calgary, Alberta, Kanada.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Roland, J. E. (2014). *The relationship between the introduction of spirituality into cognitive behavioral therapy and depression recovery in african american women*. Unpublished doctoral dissertation, Capella University, Minneapolis, Minnesota.
- Ronnestad, M. H. ve Orlinsky, D. E., (2005) Clinical implications: Training, supervision, and practice. In D. E. Orlinsky & M. H. Ronnestad (Eds.), *How psychotherapists develop: A study of therapeutic work and professional growth*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Rose, E. M., Westefeld, J. S. ve Ansley, T. N. (2001). Spiritual issues in counseling: clients' beliefs and preferences. *Journal of Counseling Psychology*, 48(1), 61-71.
- Rosmarin, D. H. (2018). *Spirituality, religion, and Cognitive-Behavioral Therapy: A guide for clinicians*. Guilford Publications.
- Ross, L. (1995). The spiritual dimension: Its importance to patients' health, well-being and quality of life and its implications for nursing practice. *International Journal of Nursing Studies*, 32(5), 457-468. doi:org/10.1016/0020-7489(95)00007-K

- Rowe, W., Murphy, H. B. ve De Csipkes, R. A. (1975). The relationship of counselor characteristics and counseling effectiveness. *Review of Educational Research*, 45(2), 231-246. doi.org/10.3102%2F00346543045002231
- Saakvitne, K. W. ve Pearlman, L. A. (1996). *Transforming the pain: A workbook on vicarious traumatization*. New York: W.W. Norton & Company, Inc. doi/10.1037/0022-0167.48.1.61
- Santiago, P. N. ve Gall, T. L. (2016). Acceptance and commitment therapy as a spiritually integrated psychotherapy. *Counseling and Values*, 61(2), 239-254. doi:org/10.1002/cvj.12040
- Sargeant, N. M. (1989). Spirituality and adult survivors of child sexual abuse: Some treatment issues. In S. M. Sgroi (Ed.), *Vulnerable populations: Sexual abuse treatment for children, adult survivors, offenders and persons with mental retardation* (Vol. 2, pp. 167-202). New York: Lexington.
- Satir, V. (1988). *The new peoplemaking*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
- Schure, M., Christopher, J. ve Christopher, S. (2008). Mind-body medicine and the art of selfcare: Teaching mindfulness to counseling students through yoga, meditation, and qigong. *Journal of Counseling and Development*, 86(1), 47-56. doi: 10.1002/j.1556-6678.2008.tb00625.x
- Seeman, T. E., Dubin, L. F. ve Seeman, M. (2003). Religiosity/spirituality and health: A critical review of the evidence for biological pathways. *American Psychologist*, 58(1), 53-63. doi.org/10.1037/0003-066X.58.1.53
- Seligman, L. ve Reichenberg, L. W. (2013). *Theories of counseling and psychotherapy: Systems, strategies, and skills* (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk* (çev. S. Kunt Akbaş). Ankara: hyb Yayıncılık. (Orijinal eser 2002'de basılmıştır)
- Seybold, K. S. ve Hill, P. C. (2001). The role of religion and spirituality in mental and physical health. *Current Directions in Psychological Science*, 10(1), 21-24. doi.org/10.1111%2F1467-8721.00106

- Shafranske, E. P. (2005a). The psychology of religion in clinical and counseling psychology. In R. F. Paloutzian and C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (1st ed., pp. 496-514). Guilford Publications.
- Shafranske, E. P. (2005b). A psychoanalytic approach to spiritually oriented psychotherapy. In L. Sperry and E. P. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 105–130). Washington, DC: American Psychological Association.
- Shafranske, E. P. (2009). Spiritually oriented psychodynamic psychotherapy. *Journal of clinical psychology*, 65(2), 147-157. doi: 10.1002/jclp.20565
- Shafranske, E. P. ve Gorsuch, R. L. (1984). Factors associated with the perception of spirituality in psychotherapy. *Journal of Transpersonal Psychology*, 16, 231-241.
- Shafranske, E. P. ve Malony, H. N. (1990). Clinical psychologists' religious and spiritual orientations and their practice of psychotherapy. *Psychotherapy*, 27, 72-78.
- Shafranske, E. P. ve Sperry, L. (2005a). Addressing the spiritual dimension in psychotherapy: Introduction and overview. In Sperry, L., and Shafranske, E. P. (Eds.). *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 11-30). Washington DC: American Psychological Association.
- Shafranske, E. P. ve Sperry, L. (2005b). *Future directions: Opportunities and challenges*. In Sperry, L., and Shafranske, E. P. (Eds.). *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 351-354). Washington DC: American Psychological Association.
- Shahabi, L., Powell, L. H., Musick, M. A., Pargament, K. I., Thoresen, C. E., Williams, D., et al. (2002). Correlates of self-perceptions of spirituality in American adults. *Annals of Behavioral Medicine*, 24, 59-68.
- Shapiro, S. L., Brown, K. ve Biegel, G. M. (2007). Teaching self-care to caregivers: Effects of mindfulness-based stress reduction on the mental health of therapists in training. *Training and Education in Professional Psychology*, 1(2), 105-115. doi:10.1037/1931-3918.1.2.105

- Sharf, R. S. (2014). *Psikoterapi ve psikolojik danışma kuramları: Kavramlar ve örnek olaylar* (çev. Ed. N. Voltan Acar). Ankara: Nobel Yayınevi. (Orjinal eser 2012 yılında basılmıştır)
- Shaw, B. M., Bayne, H. ve Lorelle, S. (2012). A constructivist perspective for integrating spirituality into counselor training. *Counselor Education and Supervision*, 51, 270-280. doi:org/10.1002/j.1556-6978.2012.00020.x
- Sheridan, M. J., Bullis, R. K., Adcock, C. R., Berlin, S. D. ve Miller, P. C. (1992). Practitioners' personal and professional attitudes and behaviors toward religion and spirituality: Issues for education and practice. *Journal of Social Work Education*, 28(2), 190-203. doi:org/10.1080/10437797.1992.10778772
- Shuler, M. K. (2009). *The influence of spiritual development on counselor beliefs about the role of religion and spirituality in counseling*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Texas at San Antonio.
- Sim, W., Zanardelli, G., Loughran, M. J., Mannarino, M. B. ve Hill, C. E. (2016). Thriving, burnout, and coping strategies of early and later career counseling center psychologists in the United States. *Counselling Psychology Quarterly*, 29(4), 382-404. doi:org/10.1080/09515070.2015.1121135
- Skovholt, T. M. ve Trotter-Mathison, M. (2016). *The resilient practitioner: Burnout and compassion fatigue prevention and self-care strategies for the helping professions* (3rd ed.). USA: Routledge.
- Smith, C. E. (2013). *Strategies for integrating spirituality in therapy: Student perspectives*. Unpublished master's thesis, North Dakota State University, Fargo, North Dakota.
- Smith, J. (2004). *Assessing prospective students for master's level cacrep counseling programs: Evaluation of personal-emotional characteristics*. Unpublished doctoral dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia.
- Smith, J. D. (2006). *Rehabilitation counselor willingness to integrate spirituality into client counseling session*. Unpublished doctoral dissertation, State University of New York.

- Smith, T. B., Bartz, J. ve Richards, P. S. (2007). Outcomes of religious and spiritual adaptations to psychotherapy: A meta-analytic review. *Psychotherapy research*, 17(6), 643-655. doi.org/10.1080/10503300701250347
- Sommer, S. M. (1997). The experience of long-term recovering alcoholics in Alcoholics Anonymous: Perspectives on therapy. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 15(1), 75-80.
- Sommers-Flanagan, J. ve Sommers-Flanagan, R. (2018). *Counseling and psychotherapy theories in context and practice: Skills, strategies, and techniques* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Sori, C., Biank, N. ve Helmeke, K. B. (2006). Spiritual self-care of the therapist. In K. B. Helmeke, C. Sori (Eds.), *The therapist's notebook for integrating spirituality in counseling: Homework, Handouts and activities for use in psychotherapy* (1st ed., pp. 3-18). New York, NY US: Haworth Press.
- Souza, K. Z. (2002). Spirituality in counseling: What do counseling students think about it? *Counseling and Values*, 46(3), 213-217. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2002.tb00214.x
- Sperry, L. (2001). *Spirituality in clinical practice: Incorporating the spiritual dimension in psychotherapy and counseling*. Brunner- Routledge.
- Sperry, L. (2003). Integrating spiritual direction functions in the practice of psychotherapy. *Journal of Psychology and Theology*, 31(1), 3-13. doi:org/10.1177%2F009164710303100101
- Sperry, L. (2004). Integrative spiritually-oriented psychotherapy: A case study of spiritual and psychological transformation. In S. Richards and A. Bergin (Eds.), *Casebook for a spiritual strategy in counseling and psychotherapy* (pp. 141-152). Washington, DC: American Psychological Association.
- Sperry, L. (2005). Integrative spiritually oriented psychotherapy. In L. Sperry and E. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 307-330). Washington, DC: American Psychological Association.
- Sperry, L. (2008). The psychologization of spirituality: A compelling case for it has yet to be made. *Journal of Individual Psychology*, 64(2), 168-175.

- Sperry, L. (2010). Psychotherapy sensitive to spiritual issues: A postmaterialist psychology perspective and developmental approach. *Psychology of Religion and Spirituality*, 2(1), 46-56. doi/10.1037/a0018549
- Sperry, L. (2011). *Core competencies in counseling and psychotherapy: Becoming a highly competent and effective therapist*. Routledge.
- Sperry, L. (2012). *Spirituality in clinical practice: Theory and practice of spiritually oriented psychotherapy*. Routledge.
- Sperry, L. ve Shafranske, E. P. (2005). (Eds.). *Spiritually oriented psychotherapy*. Washington DC: American Psychological Association. doi:org/10.1037/10886-000
- Sperry, L. ve Mansager, E. (2007). The relationship between psychology and spirituality: An initial taxonomy for spiritually oriented counseling and psychotherapy. *Journal of Individual Psychology*, 63(4), 359-370.
- Spurgeon, S. L., Gibbons, M. M. ve Cochran, J. L. (2012). Creating personal dispositions for a professional counseling program. *Counseling and Values*, 57(1), 96-108. doi.org/10.1002/j.2161-007X.2012.00011.x
- Stander, V., Piercy, F. P., Mackinnon, D. ve Helmeke, K. (1994). Spirituality, religion and family therapy: Competing or complementary worlds? *The American Journal of Family Therapy*, 22(1), 27-41. doi:org/10.1080/01926189408251295
- Stanley, M. A., Bush, A. L., Camp, M. E., Jameson, J. P., Philips, L. L., Barber, C. R. ve Cully, J. A. (2011). Older adults' preferences for religion / spirituality in treatment for anxiety and depression. *Aging and Mental Health*, 15, 334-343. doi.org/10.1080/13607863.2010.519326
- Steen, R. L., Engels, D. ve Thweatt, W. T., III. (2006). Ethical aspects of spirituality in counseling. *Counseling and Values*, 50, 108-117. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2006.tb00047.x
- Stevanovic, P. ve Rupert, P. A. (2004). Career-sustaining behaviors, satisfactions, and stresses of professional psychologists. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 41, 301-309. doi:10.1037/0033-3204.41.3.301

- Stifoss-Hanssen, H. (1999). Religion and spirituality: What a European ear hears. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1), 25-33. doi:org/10.1207/s15327582ijpr0901_4
- Stone, H. (1999). Pastoral counseling and the changing times. *Journal of Pastoral Care*, 53, 119-127. doi:org/10.1177%2F002234099905300105
- Sue, D. W. ve Torino, G. C. (2005). Racial-cultural competence: Awareness, knowledge, and skills. In R. T. Carter (Ed.), *Handbook of racial-cultural psychology and counseling: Training and practice* (2nd ed., pp. 3-18). John Wiley and Sons.
- Suhr, D. D. (2006). *Exploratory or confirmatory factor analysis?* (pp. 1-17). In Cary: SAS Institute.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Hüner Şencan.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.
- Takahashi, M. ve Ide, S. (2003). Implicit theories of spirituality across three generations: A cross-cultural comparison in the US and Japan. *Journal of Religious Gerontology*, 15(4), 15-38. doi:org/10.1300/J078v15n04_03
- Takmaz, Z. (2017). *Psikolojik danışma etkileşiminde maneviyata bakış: Nitel bir çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tan, S. Y. (2007). Use of prayer and scripture in cognitive-behavioral therapy. *Journal of Psychology and Christianity*, 26(2), 101-111.
- Tan, S. Y. (2013). Addressing religion and spirituality from a cognitive-behavioral perspective. In K. I. Pargament (Ed.). *APA Handbook of Psychology, Religion and Spirituality: Vol. 2. An Applied Psychology of Religion and Spirituality* (pp. 169-187). Washington DC: American Psychological Association. doi: 10.1037/14046-008

- Tan, S. Y. ve Johnson, W. B. (2005). Spirituality oriented cognitive-behavioral therapy. In Sperry, L., and Shafranske, E. P. (Ed.). *Spiritually oriented psychotherapy* (p. 77-103). Washington DC: American Psychological Association.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (5.basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Taylor, E. J. ve Mamier, I. (2004). Spiritual care nursing: What cancer patients and family caregivers want. *Journal of Advanced Nursing*, 49, 260–267. doi.org/10.1111/j.1365-2648.2004.03285.x
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9, 455-471.
- Tepper, L., Rogers, S., Coleman, E. ve Maloney, H. (2001). The prevalence of religious coping among persons with persistent mental illness. *Psychiatric Services*, 52, 660–665. doi.org/10.1176/appi.ps.52.5.660
- Tezbaşaran, A. A. (2008) *Likert tipi ölçek geliştirme klavuzu*. https://www.academia.edu/1288035/Likert_Tipi_Ölçek_Hazırlama_Kılavuzu adresinden erişilmiştir.
- Thayne, T. R. (1997). Opening space for client's religious and spiritual values in therapy: A social constructionist perspective. *Journal of Family Social Work*, 2(4), 13-23. doi.org/10.1300/J039v02n04_02
- The American Heritage Dictionary of the English Language. (2000). *Spirit* (pp. 6913-6914).
- Theodore, R. M. (1984). Utilization of spiritual values in counseling: An ignored dimension. *Counseling and Values*, 28(4), 162-168.
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. American Psychological Association.
- Thoresen, C. E. ve Harris, A. H. (2002). Spirituality and health: What's the evidence and what's needed? *Annals of behavioral medicine*, 24(1), 3-13. doi.org/10.1207/S15324796ABM2401_02

- Thorne, B. (2012). *Counselling and spiritual accompaniment: Bridging faith and person-centred therapy*. John Wiley and Sons, Ltd.
- Toussaint, L. Webb, J. R. ve Keltner, W. (2013). Religion, Spirituality, and Mental Health. In J. Aten, K. O'Grady, & E. L., Jr., Worthington, (Eds.). *The psychology of religion and spirituality for clinicians: Using research in your practice* (pp. 331-356). Routledge.
- Tuncay, T. (2007). Kronik hastalıklarla başetmede tinsellik. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 2, 13-20.
- Turner, R. P., Lukoff, D., Barnhouse, R. T. ve Lu, F. G. (1995). Religious or spiritual problem: A culturally sensitive diagnostic category in the DSM-IV. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 183(7), 435-443.
- Türk Dil Kurumu. (t.y). *Maneviyat, manevi*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc02db2e20598.09793501 adresinden erişilmiştir.
- Türk PDR Derneği (t.y). *Türk PDR Derneği'nin Tarihçesi*. <http://pdr.org.tr/Pages/41/222/Türk-PDR-Der%27in-Tarihçesi> adresinden erişilmiştir.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Unterrainer, H. F., Lewis, A. J. ve Fink, A. (2014). Religious/spiritual well-being, personality and mental health: A review of results and conceptual issues. *Journal of religion and health*, 53(2), 382-392.
- van Asselt, K. W. ve Senstock, T. D. B. (2009). Influence of counselor spirituality and training on treatment focus and self-perceived competence. *Journal of Counseling and Development*, 87(4), 412-419. doi:org/10.1002/j.1556-6678.2009.tb00125.x
- VandenBos, G. R. (2015). *APA dictionary of psychology*. American Psychological Association.
- Verma, S. ve Maria, M. S. (2006). The changing global context of adolescent spirituality. In E. C. Roehlkepartain, P. L. Benson, P. E. King, and Linda

- Wagener (Eds.), *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence* (pp. 124-136). SAGE Publications.
- Vieten, C., Scammell, S., Pilato, R., Ammondson, I., Pargament, K. I. ve Lukoff, D. (2013). Spiritual and religious competencies for psychologists. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3), 129-144. doi/10.1037/a0032699
- Walker, D. F., Gorsuch, R. L. ve Tan, S. Y. (2004). Therapists' integration of religion and spirituality in counseling: A meta-analysis. *Counseling and Values*, 49(1), 69-80. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2004.tb00254.x
- Walsh, F. (1999). Opening family therapy to spirituality. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual Resources in Family Therapy* (1st ed., pp. 28-58). New York: The Guilford Press.
- Walsh, F. (2009). Opening family therapy to spirituality. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy* (2nd ed., pp. 31-64). New York: Guilford Press.
- Walsh, R. (2011). Contemplative psychotherapies. In Corsini, R. J. and Wedding, D. (Eds.). *Current psychotherapies* (9th ed., pp.454-501). Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Watts, R. E. (2001). Addressing spirituality issues in secular counseling and psychotherapy: Response to Helminiak's (2001) Views. *Counseling and Values*, 45, 207-217. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2001.tb00198.x
- Weaver, A. J., Pargament, K. I., Flannelly, K. J. ve Oppenheimer, J. E. (2006). Trends in the scientific study of religion, spirituality, and health: 1965–2000. *Journal of religion and health*, 45(2), 208-214.
- Weiss, J. F. (1999). *A qualitative investigation of counseling students' attitudes toward addressing spiritual issues in counseling*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Georgia.
- Weld, C. ve Eriksen, K. (2007). Christian clients' preferences regarding prayer as a counseling intervention. *Journal of Psychology and Theology*, 35, 328–341.
- West, W. (2000). *Psychotherapy and spirituality*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Westgate, C. E. (1996). Spiritual wellness and depression. *Journal of Counseling and Development*, 75, 26-35. doi:org/10.1002/j.1556-6676.1996.tb02311.x

- White, M. (2000). Exploring notions of spirituality and religion. An interview with Dave Spellman. *Context*, 48, 5-9.
- Whitmire, Ç. H. (2014). *The role of spirituality in self-care for counselors working with trauma*. Unpublished doctoral dissertation, Barry University, U.S.
- Wicas, E. A. ve Mahan, T. W., Jr. (1966). Characteristics of counselors rated effective by supervisors and peers. *Counselor Education and Supervision*, 6(1), 50-56. doi:org/10.1002/j.1556-6978.1966.tb00448.x
- Wilber, K. (2000). *Integral psychology: Consciousness, spirit, psychology, therapy*. Boston & London: Shambhala Publications.
- Wilson, G. T. (2011). Behavior therapy. In Corsini, R. J., and Wedding, D. (Eds.), *Current Psychotherapies* (9. ed., pp. 235-275). Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Witmer, J. M. ve Sweeney, T. J. (1992). A holistic model for wellness and prevention over life span. *Journal of Counseling and Development*, 71(2),140-148. doi:org/10.1002/j.1556-6676.1992.tb02189.x
- Witmer, J. M. ve Young, M. E. (1996). Preventing counselor impairment: A wellness approach. *The Journal of Humanistic Education and Development*, 34(3), 141-155. doi:org/10.1002/j.2164-4683.1996.tb00338.x
- Wittine, B. (1995). The spiritual self: Its relevance in the development and daily life of the psychotherapist. In M.B. Sussman (Ed.), *A perilous calling: The hazards of psychotherapy practice* (pp. 288-301). New York, NY: John Wiley and Sons.
- Wong-McDonald, A. (2007). Spirituality and psychosocial rehabilitation: Empowering persons with serious psychiatric disabilities at an innercity community program. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 30, 295-300.
- Woods, T. E. ve Ironson, G. H. (1999). Religion and spirituality in the face of illness: How cancer, cardiac, and HIV patients describe their spirituality/religiosity. *Journal of Health Psychology*, 4(3), 393-412. doi.org/10.1177%2F135910539900400308
- Worthington, E. L., Kurusu, T. A., McCullough, M. E. ve Sandage, S. J. (1996). Empirical Research on Religion and Counselling. A Ten-Year Update and Prospectus. *Psychological Bulletin*, 119, 448-487.

- Worthington, E. L. ve Sandage, S. J. (2001). Religion and spirituality. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(4), 473-478. doi/10.1037/0033-3204.38.4.473
- Worthington, E. L., Hook, J. N., Davis, D. E. ve McDaniel, M. A. (2011). Religion and spirituality. *Journal of Clinical Psychology*, 67(2), 204-214. doi.org/10.1002/jclp.20760
- Worthington, E. L., Sandage, S.J., Davis, D.E., Hook, J.N., Miller, A.J., Lewis, E.M., et al. (2009). Training for spirituality in clinical practice and research. In Aten, J., & Leach, M. (Eds.), *Spirituality and the therapeutic process: A guide for therapists* (1st ed., pp. 267-292). Washington, DC: American Psychological Association.
- Yalçın, İ. (2006). 21. yüzyılda psikolojik danışman. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(1), 117-133.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Special Issue), 74-85.
- Yayla, E. (2016). *Psikolojik danışmanların etkili psikolojik danışman niteliklerinin psikolojik danışma öz-yeterlik algılarına göre incelenmesi: İzmir ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yayla, E. ve İkiz, F. E. (2017). Psikolojik danışmanların etkili nitelikleri ile danışma öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48), 1-14.
- Young, J., Cashwell, C., Wiggins-Frame, M. ve Belaire, C. (2002). Spiritual and religious competencies: A national survey of CACREP-accredited programs. *Counseling and Values*, 47(1), 22-33. doi:org/10.1002/j.2161-007X.2002.tb00221.x
- Young, J., Wiggins-Frame, M. ve Cashwell, C. S. (2007). Spirituality and counselor competence: A national survey of American Counseling Association members. *Journal of Counseling and Development*, 85,47-52. doi:org/10.1002/j.15566678.2007.tb 00443.x

- Young, M. E. (2017). *Learning the art of helping: Building blocks and techniques* (6th ed.). Pearson Higher Education.
- Yüksek Öğretim Kurumu (2019). *Rehberlik ve psikolojik danışmanlık lisans programı*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Rehberlik_ve_Psikolojik_Danismanlik_Lisans_Programi.pdf adresinden erişilmiştir.
- Zayim Kurtay, M. (2018). İlişkisel yöntem. K. Beycioğlu, N. Özer ve Y. Kondakçı (Editörler), *Eğitim yönetiminde araştırma* (s. 269-268). Ankara: PEGEM Akademi.
- Zinnbauer, B. J. ve Pargament, K. I. (2000). Working with the sacred: Four approaches to religious and spiritual issues in counseling. *Journal of Counseling and Development*, 78, 162-171.
- Zinnbauer, B. J. ve Pargament, K. I. (2005). Religiousness and Spirituality. In R. F. Paloutzian and C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (1st ed., pp. 21-42). Guilford Publications.
- Zinnbauer, J., Pargament, I. K., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., Hipp, K. M., Scott, A. B. ve Kadar, J. L. (1997). Religion and spirituality: Unfuzzifying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(4), 549-564.

EKLER

Ek 1. Bilgi Formu

Ek 1

Kişisel Bilgi Formu

Bu form “*Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecinde Manevi Konulara İlişkin Tutumlarının Manevi Yönelimleri ve Etkili Danışman Nitelikleri Açısından İncelenmesi*” üzerine gerçekleştirilen doktora tez çalışmasında veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, bilimsel amacı dışında KESİNLİKLE KULLANILMAYACAK olup isim belirtmenize gerek yoktur. Form dört bölümden oluşmaktadır. Katkılarınızdan dolayı çok teşekkür ederim. Saygılarımla...

Uzm. Psk. Dan. Figen KASAPOĞLU
Figenkasapoglu.721@gmail.com

Katılımcı onayı: Bu araştırmayı yürüten araştırmacı araştırmanın amacı, süresi ve ne yapmam istendiği hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Bu araştırmamın tez ve yayın gibi dokümanlarda kullanılabileceğini kabul ediyorum.

Katılımcı imzası:

1. Cinsiyetiniz:
 Kadın Erkek
2. Yaşınız:
 25 ve altı 26-30 31-40 41-50 51 ve üzeri
3. Kaç Yıldır Psikolojik Danışman Olarak Çalışıyorsunuz?
 1-5 6-10 11-15 16-20 21-30 30 ve üzeri
4. Görev Yaptığınız Okul/Kurum?
 İlkokul Ortaokul Lise Rehberlik ve Araştırma Merkezi
5. Eğitim Durumunuz:
 PDR Lisans Mezunu PDR Yüksek Lisans Mezunu PDR Yüksek Lisans Devam
 PDR Doktora Mezunu PDR Doktora Devam
6. Şimdiye Kadar Danışma Yapma Deneyiminiz (Danışan Sayısı, Yaklaşık Olarak):
 10 ve altı 11-20 21-30 31-40 41-50 50 ve üzeri
7. Benimsediğiniz Kuramsal Yaklaşım Hangisidir?
 1. Psikedinamik
 2. Bilişsel /Bilişsel davranışçı
 3. Danışan Merkezli
 4. Eklektik/Bütüncül
 5. Akılcı Duygusal Davranışçı
 6. Çok Kültürlü Yaklaşım
 7. Çözüm Odaklı Yaklaşım
 8. Diğer (Adımı Yazınız).....
8. Danışma Uygulamalarınızda İlk Görüşmede Danışanın Manevi Yönüne İlişkin Bilgi Alır mısınız?
 Evet Hayır Arasıra
9. Danışma Sürecinde Danışanlarınızın Manevi Konulara İlişkin Kendilerini Açtıkları Olur mu?
 Hiçbir zaman Nadiren Sıklıkla Her zaman
10. Size Göre, Danışma Sürecinde Manevi Konuları Ele Almak için Danışmanlardan Beklenen Manevi Yeterliklere Gerekse Var mıdır?
 Evet Hayır

Ek 2. Manevi Yönelim Ölçeği

Manevi Yönelim Ölçeği

		Kesinlikle katılmıyorum							Tamamen katılıyorum						
		1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
1	Yüce bir gücün varlığını ruhumun derinliklerinde hissedirim.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
2	Bana huzur veren manevi yaşantılarım vardır.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
6	İlahi bir güce olan inancım, hayattaki zorluklarla başa çıkmamda bana yardımcı olur.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
7	Bir kimse hayatının anlamını gerçekten ararsa, cevaplar bulabilir.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
10	İlahi bir varlığa olan inancım, hayatıma anlam kazandırır.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
14	Dua/meditasyon dinginliğinde bir bütünlük duygusu yaşarım.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
15	Doğayı hayranlık içinde seyretmek manevi duygularımı güçlendirir.	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7

Ek 3. Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği

Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği

Açıklama: Aşağıdaki ifadelerin sizi ne kadar tanımladığını işaretleyiniz. Eğer bir ifade, henüz hiç karşılaşmadığınız bir davranışı ya da durumu anlatıyorsa “karşılaşmış olsam nasıl davranırdım yada düşünürdüm” diye düşünerek kendinizi değerlendiriniz.	Beni hiç niteleniyor	Beni niteleniyor	Beni kısmen niteleniyor	Beni niteleniyor	Beni tamamen niteleniyor
1. Psikolojik danışmanlık kuramları hakkında bilgiye sahibim					
2. Psikolojik danışmanlık becerileri hakkında bilgiye sahibim					
3. Psikolojik danışma sürecinde etkililiği sağlayan temel koşulları bilirim					
7. Psikolojik danışmanlık ile ilgili hangi konuda bilgim azsa o alanda kendimi yetiştirmeye çalışırım					
8. Süreci sonuçlandırabilmek için, terapi boyunca danışanların ilerleme kaydetmelerini görmek benim için önemlidir.					
13. Psikolojik danışmanlık teorilerini danışanlara uygun olacak şekilde uyarlayabilirim					
14. Psikolojik danışmanlık becerilerini danışanlara uygun olacak şekilde uyarlayabilirim					
17. Danışanların kendi seçimlerine yönelmelerinde onlara destek olurum					
18. Danışanlara süreç boyunca danışmanlık sorumluluklarımı aşmadan destek olurum					
23. Danışanın haklarını koruyacak etik kurallar çerçevesinde davranmaya çalışırım					
26. Etkili bir danışma sürecini bozabilecek çözülmemiş sıkıntılarımın farkındayım					

Ek 4. EPNİDÖ Kullanım İzni

EPNİDÖ Kullanım İzni

figen kasapoğlu <figenkasapoglu.721@gmail.com>

23 Kas 2017

Per 17:48

Alıcı: ikizef

Sayın Ebru Hocam,

Ben Figen Kasapoğlu, İnönü Üniversitesi PDR bölümü Doktora öğrencisiyim. Tez dönemindeyim. İzinizle Etkili Psikolojik Danışman Niteliklerini Değerlendirme Ölçeği'ni çalışmamızda kullanmak istiyorum.

Saygılarımla..

Ebru <ikizef@gmail.com>

26 Kas 2017

Paz 12:10

Alıcı: ben

Sevgili Figen Hanım, ölçeği çalışmanızda kullanabilirsiniz, makalesini çalışmanızda kaynak gösteriniz , iyi çalışmalar

iPhone'umdan gönderildi

figen kasapoğlu <figenkasapoglu.721@gmail.com> şunları yazdı (23 Kas 2017 14:48):

Ek 5. Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu Ölçeği

Ek

Psikolojik Danışmada Maneviyata Yönelik Danışman Tutumu Ölçeği

Ölçekte geçen “Maneviyat” kavramı aşağıda verilen tanım çerçevesinde ele alınmıştır:

“Maneviyat, derin ve sürekli bir anlam arayışına ve fiziksel sonluluğun ötesinde bir gerçekliğe özlemi fark etmeyi içeren insan doğasına yönelik bir olgudur.”

“Tüm insanlar için doğuştan olan bir kapasite ve eğilimdir. Bu eğilim bireyi bilgi, sevgi, anlam, barış, umut, aşkınlık, bağlılık, merhamet, iyi oluşa ve bütünlüğe doğru yönlendirir.”

“Maneviyat, deneyimler, inançlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere çeşitli olguları kapsamaktadır” (Amerikan Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Derneği).

Lütfen aşağıdaki ifadeleri okuduktan sonra ilgili ifadeye ne derecede katıldığınızı ya da katılmadığınızı belirtiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için, danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum.					
2. Psikolojik danışmada hedef belirlerken danışanın manevi bakış açısını dikkate alırım.					
3. Terapötik bağlamda, danışanın manevi bakış açısını dahil etmeyi destekleyen kuramlara ve güncel araştırmalara başvurabilirim.					
4. Danışanın manevi yönü göz ardı edildiğinde, danışma sürecinin eksik kalacağını düşünürüm.					
5. Psikolojik danışmada, temel kuramsal psikolojik danışma yaklaşımına ek olarak, manevi tekniklerin kullanılmasını uygun bulurum.					
6. Psikolojik danışmaya manevi içeriğin etik bir şekilde dahil edilmesine ilişkin yönergelere gereksinim olduğunu düşünürüm.					
7. Terapi tekniklerini danışanın manevi bakış açısını da içerecek şekilde düzenlemeyi uygun bulurum.					

Ek 6. Ölçekleri Uygulama İzinleri

Evrak Tarih ve Sayısı: 07/02.2018-E.11414		 T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı	
			
Sayı :	50235129-100		
Konu :	Uygulama İzni		
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE			
İlgi :	İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğünün 23/11/2017 tarihli ve 19978013 sayılı yazısı.		
	İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğünün, Enstitünüz doktora programı öğrencisi Figen KASAPOĞLU'nun, tez çalışması kapsamında 2017-2018 eğitim-öğretim yılı güz ve bahar dönemlerinde İstanbul İli ve İlçe merkezlerindeki MEB'e bağlı Ortaokul, Lise ve Rehberlik Araştırma Merkezlerinde çalışan Psikolojik Danışmanlara ve Rehber Öğretmenlere anket uygulama talebinin, ilgi yazıda belirtilen hükümler doğrultusunda yapılması koşuluyla uygun görüldüğüne ilişkin ilgi yazısı ve olur örneği yazımız ekinde gönderilmiştir. Gereğini bilgilerinize rica ederim.		
	e-İmzalıdır Prof.Dr. Nusret AKPOLAT Rektör Yardımcısı		
Ek:Yazı ve ekleri			
İnönü Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, Öğrenci Merkezi Telefon No: 4223773030 Faks No: 4223411070 E-Posta: ogrenci@inonu.edu.tr İnternet Adresi: https://www.inonu.edu.tr/tr/ems/ogrenci		Bilgi İçin: Abdulkadir IRMAK Unvan: Şube Müdürü Vekili Telefon No: 422 3773044	

Evrak Tarih ve Sayısı: 06/02/2018-E.5427

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-44-E.19978013
Konu: Anket Araştırma İzni

23.11.2017

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİNE
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi: a) 13.11.2017 tarih ve 27974 sayılı yazınız.
b) Valilik Makamının 22.11.2017 tarih ve 19883342 sayılı oluru.

Üniversiteniz Eğitim Bilimleri Enstitüsü doktora programı öğrencisi Figen KASAPOĞLU'nun "**Psikolojik Danışmaların Danışma Sürecinde Manevi Konuları Ele Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi**" konulu tezi hakkındaki ilgi (a) yazınız ilgi (b) valilik onayı ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve araştırmacının söz konusu talebi; bilimsel amaç dışında kullanmaması, uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarımıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılmaması koşuluyla, gerekli duyurunun araştırmacı tarafından yapılması, okul idarecilerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Valilik Onayı doğrultusunda uygulanması ve işlem bittikten sonra 2 (iki) hafta içinde sonuçtan Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Bölümüne rapor halinde bilgi verilmesini arz ederim.

M. Nurettin ARAS
Müdür a.
Müdür Yardımcısı

EK:1- Valilik Onayı
2- Ölçekler

İl Millî Eğitim Müdürlüğü Binbirdirek M. İnanan Oktem Cad
No:1 Eski Adliye Binası Sultanahmet Fıkhı İstanbul
E-Posta: sgh34@meb.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212) 455 06 52

Bu evrak 30/11/2017 elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evrak.sagp.meb.gov.tr> adresinden: 6049-80d1-3fd0-b315-f5a0 kodu ile teyit edilebilir.

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-20-E.19883342
Konu : Anket ve Araştırma İzin Talebi

22/11/2017

VALİLİK MAKAMINA

- İlgi: a) İnönü Üniversitesinin 13.11.2017 tarih ve 27974 sayılı yazısı.
b) MEB. Yen. ve Eğ. Tk. Gn. Md. 22.08.2017 tarih ve 12607291/ 2017/25 No'lu Gen.
c) Millî Eğitim Müdürlüğü Araştırma ve Anket Komisyonunun 21.11.2017 tarihli tutanağı.

İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü doktora programı öğrencisi Figen KASAPOĞLU'nun "Psikolojik Danışmaların Danışma Sürecinde Manevi Konuları Ele Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi" konulu tezi kapsamında, ilimiz genelinde bulunan eğitim kurumlarında görev yapan rehber öğretmenlerine; kişisel bilgi formu, terapötik süreçte manevi konuları ele almaya yönelik tutum ölçeği ve manevi yönelim ölçeğini uygulama istemi hakkındaki ilgi (a) yazı ve ekleri Müdürlüğümüzce incelenmiştir.

Araştırmacının söz konusu talebi; bilimsel amaç dışında kullanılmaması, uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarımıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılmaması koşuluyla, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Bakanlık emri esasları dâhilinde uygulanması, sonuçtan Müdürlüğümüze rapor halinde (CD formatında) bilgi verilmesi kaydıyla Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Ömer Faruk YELKENCİ
Millî Eğitim Müdürü

OLUR
22/11/2017

Ahmet Hamdi USTA
Vali a.
Vali Yardımcısı

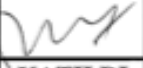
- Ek: 1- Genelge
2- Komisyon Tutanağı

İl Millî Eğitim Müdürlüğü Binbirdirek M. İmran Öktemi Cad.
No:1 Eski Adliye Binası Sultanahmet Fatih İstanbul
E-Posta: sgh34@meh.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212) 455 06 52

Bu evrak güvencesi elektronik imza ile onaylanmıştır. <https://evrak.sorgu.meb.gov.tr> adresinden 4018-8931-3f6e-9b98-2dfc koda ile teyit edilebilir.

Ek 7. Etik Kurul Kararı

T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU (Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu)			
Oturum Tarihi	Oturum Sayısı	Karar Sayısı	
26.10.2017	16	2017/16-2	
<p>Karar No: 2017/16-2: Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu 26.10.2017 tarihinde Rektörlük Senato odasında toplandı. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bölümünde Prof. Dr. Mustafa KUTLU'nun sorumlu araştırmacı olduğu; Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul/ Fatih Hattat Rakım Ortaokulunda Öğretmen Figen KASAPOĞLU'nun "Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecinde Manevi Konuları Ele Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi" başlıklı çalışması Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi açısından uygun olup-olmadığı hususundaki başvurusuna ilişkin raportör raporu görüşüldü. Çalışma Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi açısından değerlendirildiğinde; çalışmanın <u>etik açıdan uygun olduğuna</u>; oy birliği ile karar verilmiştir.</p>			
Prof. Dr. Mustafa KUTLU Etik Kurul Başkanı		KATILMADI	
Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM Etik Kurul Başkan Yardımcısı		Prof. Dr. Nesrin SİS Etik Kurul Üyesi	KATILDI
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK Etik Kurul Üyesi	KATILDI	Prof. Dr. Mustafa ARSLAN Etik Kurul Üyesi	KATILDI
Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR Etik Kurul Üyesi	KATILDI	Prof. Dr. Lütfiye ÖZDEMİR Etik Kurul Üyesi	KATILMADI

Ek 8. Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

“Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecinde Manevi Konuları Ele Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi” adlı çalışma İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalında doktora tezi çalışması olarak yürütülmektedir. Ölçek maddelerini oluşturabilmek için sizin görüş ve önerilerinize ihtiyacımız var. İlgili araştırmanın uygulamaları konusunda İnönü Üniversitesi Etik Kurulundan onay alınmıştır. Size yöneltilen sorulara yönelik görüşlerinizi bildirmez, ölçek maddelerini oluşturmamızda çok yardımcı olacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmayabilir ya da çalışma sırasında herhangi bir gerekçe göstermeden çekilebilirsiniz. Verdiğiniz yanıtlar sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacaktır. Yanıtlarınız kimlik bilgileriniz olmaksızın değerlendirilecektir. Belgenin üzerine kimliğinizi belirleyecek bilgileri yazmayabilirsiniz. Katkılarımızdan dolayı teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mustafa KUTLU ve Figen KASAPOĞLU

Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama araştırmacı tarafından yapıldı, soru sorma ve tartışma imkânı buldum ve tatmin edici yanıtlar aldım. Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcı Adı, soyadı:

İmzası:

Araştırmacı Adı, soyadı: Figen KASAPOĞLU

Adres: Fatih Hattat Rakım Ortaokulu /İstanbul, figenkasapoglu.721@gmail.com

İmza:

NOT: Sorularınız ve sonuçlar konusunda aşağıdaki adrese başvurabilirsiniz.

figenkasapoglu.721@gmail.com

Ek 9. Terapötik Süreçte Maneviyatın Kullanımına Yönelik Tutum Ölçeği

MADDE HAVUZU UZMAN GÖRÜŞÜ FORMU

Sayın Uzman,

Doktora çalışmamın bir gereği olarak, psikolojik danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik bakış açılarını anlamaya yönelik, psikolojik danışmanlar için beşli likert tipinde Terapötik Süreçte Maneviyatın Kullanımına Yönelik Tutum Ölçeği geliştirmeyi planlıyoruz. Aşağıda bu amaçla hazırlanan çeşitli ifadeler verilmiştir.

Maneviyat tanımlamalarında derin ve sürekli bir anlam arayışına ve fiziksel sonluluğun ötesinde bir gerçekliğe özlemi fark etmeyi içeren insan doğasına yönelik ortak bir görüş vardır. Maneviyat, tüm insanlar için doğuştan ve benzersiz bir kapasite ve eğilimdir. Bu manevi eğilim bireyi bilgi, sevgi, anlam, barış, umut, aşkınlık, bağlılık, merhamet, iyi oluşa ve bütünlüğe doğru yönlendirir. Maneviyat, deneyimler, inançlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere çeşitli olguları kapsamaktadır. Maneviyat, psikospiritual, dini ve transpersonal dahil olmak üzere çeşitli perspektiflerden ele alınmaktadır (ASERVIC, t.y., para.1 ve 2).

Manevi değerler insan hayatında büyük bir rol oynayabileceğinden, bu değerlerin terapide potansiyel bir kaynak olarak danışmanlığa uygun olan herhangi bir biçimde ele alınması gerekli görülmektedir (Corey vd., 2011). Psikolojik danışmada manevi konuların incelenmesinin önemi desteklenmekte olup, danışmanların manevi inançlarını göz ardı etmenin danışma etkinliğini azaltabileceği ve erken sonlandırma oranını artırdığı gözlemlenmiştir (Miller, 2003). Amerikan Psikoloji Derneği ve Amerikan Psikolojik Danışma Derneği, giderek danışmada manevi boyutun önemi üzerine odaklanmaktadır.

Çalışmalarınızın izin verdiği ölçüde, ölçek maddelerinin danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarının uygunluğunu değerlendirmenizin, ölçeğin geliştirilmesine büyük katkı sağlayacağına inanıyoruz. Desteğiniz ve katkınız için çok teşekkür ederiz.

Psikolojik Danışman Figen KASAPOĞLU
Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa KUTLU

	İfadeler	Uygun	Uygun değil	Düzeltilmeli	Varsa Öneriniz
1	İnsanın psikomanevi bir boyutu vardır.				
2	Maneviyatın bireyin kişilik gelişiminin gerekli bir parçasıdır.				
3	Maneviyat bireyin yaşamında güçlü bir psikolojik etkendir.				
4	Maneviyatın danışanın ruh sağlığı üzerinde güçlü bir etkisi olduğuna inanmam.*				
5	Danışanın maneviyatı, onun psikolojik işlevselliğini etkileyebilir.				
6	Maneviyat bütün insanlar için evrensel bir fenomendir.				
7	Danışanın manevi yönü hakkında bilgi edinmek, etkili bir psikolojik danışma uygulaması için önemlidir.				
8	Danışanın danışmaya getirdiği manevi boyutu görmezden gelirim.*				
9	Danışanın maneviyat ile bağlantısını kabul ederim.				
10	Danışmada manevi konuları ele almak için belli yeterliklere sahip olması gereklidir.				
11	Danışan danışmaya manevi konu getirdiğinde danışmayı sonlandırırım.*				
12	Bir danışmanın kendi manevi inançlarının farkında olması önemlidir.				
13	Kendi manevi inanç ve değerlerimin danışanı etkileyebileceğinin farkındayım.				
14	Danışanın manevi bakış açısı ile tutarlı hedefler belirlemeye çalışırım.				
15	Bir danışmanın danışmada manevi ilgiyi ele almaya hazırlıklı olması gereklidir.				
16	Bir danışmanın manevi konularla etkili bir şekilde çalışabilmesi için, maneviyat hakkında bilgiye gereksinimi vardır.				
17	Danışmada danışanın manevi boyutunu göz ardı etmem.				
18	Danışmada danışanın manevi durumunu ele almak, bütüncül bir uygulama için önemlidir.				
19	Danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için danışmada danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum.				
20	Danışanımı kendi manevi görüşlerime dönüştürmeye çalışmaktan kaçınırım.				
21	Bir danışmanın manevi boyutu danışmaya etik bir şekilde nasıl dahil edileceğine ilişkin yönergelere gereksinimi olduğunu düşünüyorum.				
23	Danışmada danışanın manevi boyutunun, onun sorunlarıyla başa çıkma kaynağı olabileceğini değerlendiririm.				
24	Danışanın danışma oturumuna manevi bir konu getirmesinden rahatsız olurum.*				
25	Manevi konuların danışma uygulamalarının kapsamı dışında olduğu kanaatindeyim.*				
26	Danışanın danışmaya getirdiği manevi konulara saygı duyarım.				
27	Danışmaya danışanın manevi boyutunu dahil etmemek, onun yaşamının önemli bir yönünü dışlamak anlamına gelir.				

28	Danışmada, danışana göre, manevi metafor kullanımını uygun bulurum.				
29	Danışmaya manevi konuları dahil etmek için eğitim almak gerektiğini düşünüyorum.				
30	Danışmada manevi konuları ele almayı danışmanlık etiğine aykırı bulurum.*				
31	Danışmada danışanın ihtiyacına göre bazı manevi teknikleri kullanmayı uygun bulurum.				
32	Danışmada, danışana göre, manevi kavramların kullanımını uygun bulurum.				
33	Danışmada manevi boyuta ilişkin sorular sormayı sürecin normal bir parçası olarak görürüm.				
34	Danışmaya manevi boyutu dahil etmeyi gereksiz bulurum.*				
35	Danışanın manevi uğraşının, onun sorunlarının bir parçası olabileceğini değerlendiririm.				
36	Danışmada danışanın manevi yönünü ele almadan önce danışanın onayını almayı gerekli görürüm.				
37	Danışmada manevi tekniklerin, temel kuramsal psikolojik tedaviye ek bir müdahale olabileceğini değerlendiririm.				
38	Danışmada manevi teknikler hakkında danışana yeterli bilgi vermenin gerekli olduğunu düşünürüm.				
39	Danışmada danışanın manevi yönünün potansiyel bir kaynak olarak ele alınmasını önemsiyorum.				
40	Maneviyatın uygulamaya dahil edildiği yaklaşım ve teknikler hakkında bilgi sahibi olmak gerektiğini düşünüyorum.				
41	Danışmada manevi boyutu ele alma konusunda uzmanlık olarak yetersiz kalırsam yönlendirmeyi tercih ederim.				
42	Danışanın manevi boyutundan yararlanmanın danışmada ilerleme sağlayabilmenin önemli yollarından biri olduğunu düşünüyorum.				
43	Danışmada danışanın manevi boyutunu ele aldığımda mesleki doyum hissederim				
44	Danışanın isteği doğrultusunda manevi boyutu uygulamaya dahil etmeyi yerinde bulurum.				
45	Danışmada danışanın manevi yönünü ele almanın tarafsızlığı zedeleyebileceğini düşünüyorum.*				
46	Danışmada, danışanın manevi yönü gözardı edildiğinde danışma süreci eksik kalabilir.				
47	Bir psikolojik danışman olarak, danışanın bakış açısına uygun ve kabul edilebilir olduğunda, manevi pratiklerin teknik olarak kullanılabilirliğini düşünürüm.				
48	Terapötik olarak, danışanın manevi bakış açısını dahil etmeyi destekleyen teori ve güncel araştırmalara başvurabilirim.				
49	Bir psikolojik danışman olarak, terapi tekniklerini bir danışanın manevi bakış açısını içerecek şekilde düzenlemeyi uygun bulurum.				

*İşaretili maddeler ters madde olarak düşünülmüştür.

Ek 10. Psikolojik Danışmada Manevi Konulara Yönelik Danışman Tutum Ölçeği Deneme Uygulaması

Psikolojik Danışmada Manevi Konulara Yönelik Danışman Tutum Ölçeği Deneme Uygulaması

1. Yaşınız:
2. Cinsiyetiniz: ( ) Kadın ( ) Erkek
3. Kaç yıldır Psikolojik Danışman Olarak Çalışıyorsunuz?
( ) 0-5 ( ) 6-10 ( ) 11-15 ( ) 16-20 ( ) 21-30 ( ) 30 ve üzeri
4. Şuanda Çalıştığınız İl ve İlçe?.....
5. Görev Yaptığınız Okul/Kurum?
( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Rehberlik ve Araştırma Merkezi ( ) Diğer
6. Eğitim Durumunuz:
( ) PDR Lisans Mezunu:
( ) PDR Yüksek Lisans Mezunu:
( ) PDR Yüksek Lisans Devam:
( ) PDR Doktora Mezunu:
( ) PDR Doktora Devam:

Psikolojik Danışmada Manevi Konulara Yönelik Danışman Tutum Ölçeği

Değerli Katılımcı,

Bu ölçek, psikolojik danışmanların danışmada manevi konuları ele almaya yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Ölçekte geçen "**Maneviyat**" kavramı aşağıda verilen tanım çerçevesinde ele alınmıştır:

- Maneviyat, derin ve sürekli bir anlam arayışına ve fiziksel sonluluğun ötesinde bir gerçekliğe özlemi fark etmeyi içeren insan doğasına yönelik bir olgudur.
- Tüm insanlar için doğuştan olan bir kapasite ve eğilimdir. Bu eğilim bireyi bilgi, sevgi, anlam, barış, umut, aşkınlık, bağlılık, merhamet, iyi oluşa ve bütünlüğe doğru yönlendirir.
- Maneviyat, deneyimler, inançlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere çeşitli olguları kapsamaktadır (Amerikan Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Derneği, t.y., para.1 ve 2).

Her bir maddeyi dikkatli bir şekilde okuduktan sonra, buna ne derece katıldığınızı ya da katılmadığınızı size verilen maddenin karşısındaki ayrılan yere işaretleyiniz. Vermiş olduğunuz içten cevaplar ve işaretlenmemiş madde bırakmamakta gösterdiğiniz özen, araştırma açısından çok önemlidir.

Size verilen ölçek üzerine isim yazmanız gerekmemektedir. Ancak, test tekrar test güvenilirliği için, daha sonra hatırlayacağınız bir rumuz yazınız. Yardım ve katkınız için çok teşekkür ederim.

Figen Kasapoğlu

İnönü Üniversitesi PDR Bölümü Doktora Öğrencisi

No.	Bir Psikolojik Danışman Olarak,	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.	Maneviyatın, danışanın psikolojik sağlığı için güçlü bir etkiye sahip olduğuna inanırım.					
2.	Psikolojik danışmada, danışanın manevi yönü hakkında bilgi edinmenin, etkili bir danışma süreci için önemli olduğunu düşünürüm.					
3.	Psikolojik danışmada hedef belirlerken danışanın manevi bakış açısını dikkate alırım.					
4.	Psikolojik danışmada, danışanı kendi manevi görüşlerim doğrultusunda değerlendirmekten kaçınırım.					
5.	Danışanın danışma oturumuna manevi bir konu getirmesinden rahatsız olurum.					
6.	Psikolojik Danışman'ın kendi maneviyatının farkında olmasının önemli olduğuna inanırım.					
7.	Danışanın manevi yönünü ele almanın, danışma sürecinin tarafsızlığını zedeleyeceği kanısındayım.					
8.	Danışanın manevi inançlarını, onun sorunlarıyla başa çıkmasında, potansiyel bir kaynak olarak değerlendiririm.					
9.	Psikolojik danışmada manevi boyuta ilişkin sorular sormayı sürecin normal bir parçası olarak görürüm.					
10.	Danışanı bütün yönleriyle değerlendirebilmek için, danışanın maneviyatını ele almayı uygun bulurum.					
11.	Manevi konuların danışma sürecinin kapsamı dışında olduğu düşüncesindeyim.					
12.	Danışanın isteği doğrultusunda manevi boyutu uygulamaya dahil etmeyi uygun bulurum.					
13.	Terapötik bağlamda, danışanın manevi bakış açısını dahil etmeyi destekleyen kuramlara ve güncel araştırmalara başvurabilirim.					
14.	Danışanın manevi yönü göz ardı edildiğinde, danışma sürecinin eksik kalacağını düşünürüm.					
15.	Psikolojik danışmada, temel kuramsal psikolojik danışma yaklaşımına ek olarak, manevi tekniklerin kullanılmasını uygun bulurum.					
16.	Psikolojik danışmaya manevi içeriğin etik bir şekilde dahil edilmesine ilişkin yönergelere gereksinim olduğunu düşünürüm.					
17.	Terapi tekniklerini danışanın manevi bakış açısını da içerecek şekilde düzenlemeyi uygun bulurum.					
18.	Psikolojik danışmada maneviyatın ele alınmasını sorunlu bulduğum için belirli kısıtlama ve düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşüncesindeyim.					